

રાણકદેવીરાહજેગાર

નાટક

જે અત્રી.

અનાવનાર,

સીરંગદર મુળશંકર માન્યકર.

તથા

રૂપશંકર ઉદેશંકર ઓઝા.

અપવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

બુકસેલર દુલભભાઈ ગુલાબાઈની રજાથી

મહાદેવ રામચંદ્ર ગંગુષ્ટે—બુકસેલર,

વજા હરવાળા—અમદાવાદ.

આજ્ઞાથી ૭ મી પ્રત ૨૨૦૦.

(અર્થે હવે રજાવાળા ગણે છે)

અમદાવાદ.

ધી રાજનગર ટામપ કાકિન્દરી વિન્ડીંગ પ્રેસમાં

લેસી મલાઈ મુગાણે આપી.

સંવત ૧૯૬૦

સને ૧૯૦૪

ક્રીમત ૭-૧૨-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૯૬૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯૬૬

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રાહુલદેવી રાખેંગાવર

વિષય ૬-૨

રાહસ્યંગાર અને રાણકદેવી નાટક.

(ઇશ્વર સ્તુતિ)

(સર્વ પાત્રો સાથે.)

છે જનપાલક દાસક દુઃખનો, કુલ પૃથ્વીમાં તું એકલો.
(એ દખ)

સર્વ પાત્રો—

પરમેશ પરેશ કૃપા કરજો, અસ્પ સ્તુતી અમારી ઉર ધરજો,
ઉમમા અધ્યાગે સગી સદા, ભકતોને નહીં દુઃખ કદા;
ભજો છે જન તુજને સર્વદા, દુઃખો અમારાં તું હરજો. ૧
અર્ધ ચંદ્ર જડામાં ખીરાજો છે, ખળ ખળ ગંગાજી વહે છે;
સર્વમાં વ્યાપક હે નાથ, પતીતપાવન અધમ વિમાર,
સ્તુતિ કરીયે વારમવાર, કલેશ અમારા તું હરજો. ૨
જળધરે ગલધર શકર છો, ફરશધર પતંગ મારી છો;
ભક્તનો આંગે લેપ કરો, જંગલમાં નિશ દિન લેર કરો.
ચળ ચર્મ હમેશાં વચ્ચ ધરો, સમદ્રષ્ટી રાખા સૌપર છે. ૩
જળદ્રવની જુગ્નમાં વાસ કર્યો, આ દુખોનો તો નાશ કર્યો;
કૃતી કજે નહીં કોઈ જન, વસો છો સર્વને હો મન,
અર્પી તુજને તન મન ધન, અર્જ કરી તે નિત ધરજો. ૪
વિસ્વેશ સુરેશ નરેશ પતી, પરમેશ ધનેશ દુગ્ધ જડી,
શેવક આજ કરે છે શેવ, દેવ તણા પજુ મહોગ દેવ;
આતી લેજો સ્તુતી એવ, દુઃખો અમારાં તું હરજો. ૫

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—કડલી નગરમાં રાજા પારસીંડુની રીથ.

પાત્ર—પારસીંહ, બુદ્ધિગણ, અને દાગી કેસર.

પારસીંહ—પ્રિય પ્રધાનજી આજ દાસ માહાર મન ધણું—

નિબ્ધજ રહે છે, કારણ માહારી આકેલી વૃદ્ધ અવસ્થાએ કાંઈ પણ
સંતતિ પ્રાપ્ત થઈ નથી. એટલુંજ નહીં પણ હાલ મારે પ્રાણ

પ્રિય મહાત્મા મહાન કષ્ટમાં અતિ દુઃખ પામે છે, વાહલા બુદ્ધિ-
બળ ! જો ઇશ્વરકૃપાથી પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થાય તો હું જેવો ખાતર
કર્તા મહદ ભાગ્યશાળી ! અને એમ માય તેજ માહારા હજારો
દુઃખનો વચ્ચે માહારા રાજ અને તાજ બને સલામત રહે. નહીંતર
એક તો વૃદ્ધા અવસ્થા અને ખીજી આ મહેતી શીકરથી થએલ
અશક્તપણાનો લાભ તેઓ શા પાસે નહીં બે. અરે દેવ મેં તારો
એવો શો અપરાધ કર્યો છે કે મને દુઃખી કરે છે ? (નીચું જોઈ
અભાવથી આંસુ લુવે છે,)

બુદ્ધિબળ—મહારાજપિરાજ ! સાવધ થાઓ ! સાવધ થાઓ
આટલી બત્તી દીલગીરી કરવાથી આપની અશક્તિમાં ઝોર વધારે
વધારે થઈ જશ લાગશે. પરમેશ્વર સર્વ વ્યાપક આપની આસ્તા
હિપર તેમજ નીતિ અને ભક્તિ ઉપર પુરતું લક્ષ આપીં આગતું
દુઃખ થોડા રોજમાં દૂર કરશે.

પારસીહ—પ્રધાનજી ! એ ઝાંઝવાના જળની માફક, આકા-
શના ટુકડાની માફક, સસલાના સીંગના જેવી નિષ્કળ આશા ક્યાં
સુખી રોજવી ? જો સર્વજ્ઞ અંતર્યામીના માહારા ઉપર કૃપા હોત તો
આજ દિવસ સુધી શા માટે ન થાત; પરંતુ વાહલા પ્રધાન એ
કૃપા નહીં પણ ક્રોધ છે, માહારા શરીર હવે લાગે વખત આ
દુનિયાં ઉપર ટકવાનું નથી. હા ઇશ્વર ! માહારા દુઃખનો છેડો લાવ
અને માહારો નેક ન્યાય તારો હજુર બેસાવી કર. તખ્ત ઉપર
બેઠાન લાલતમાં રોકમાં લીન થઈ ગય છે.

ભૈરવી ગજલ.

(ચત્રમુખીને એકલી હાડીને હું આજ્યો અહીં—એ દય)

દુઃખ દર્દથી દીવડું અતી, બેહાલ થઈ માહારી ગતી;

વિના અંતની અરે, સુખ માહાર સૌ દરે;

ધોક વિના પુત્રની, શીટકર લોક સૌ કરે

સુખ માહાર કે કદી, જુવે નહીં સવારમાં;

કહે છે સુખથી વાંઝીયો, અવે નહીં દુસારમાં.

પાપ પેલે જન્મ મેં, કર્યો ધણાં પ્રભુ અરે:

હામા કરો હો નાથરે, લાચાર છું અરે રે.

ઉદાસ મન તો થયું, ગઈકામ દીવની;

કરી ખરેખરી પ્રભુ, વિનતી આ અસીકની

માય છે પુરા દીન તો, પરિત મહારીને ખરા;

પુત્ર દર્શન દે હવે, આવી છે માહારી જરા.

(મુઝમત થાય છે)

કેશર—પ્રધાનજી! માહારાજ આમ બેભાન કેમ પડ્યા! છે
હું વધામણી લઇને આવી છઠી.

બુદ્ધિબળ—કેમ રોવી વધામણી? શું જાણસાહેબને પુત્રનો
પ્રસવ થયો?

કેશર—ના, ના, પુત્રનો નહીં પણ પુત્રીનો પ્રસવ થયો.

બુદ્ધિબળ—મલા સર, સર્વમ સર્વેસરે જાણસાહેબને તો
જાંબન મુક્ત કર્યા એજ શુકર. હે ત્યારે હું માહારાજને જાગૃત
કરું છું. એમ કહી માહારાજને મુઝા અવસ્થામાંથી જાગૃત અવ-
સ્થામાં લાવે છે.

પારસીંહ—કેમ કેશર! અંતરગૃહના શું ખબર છે?

કેશર—(માથું નીચું નમાવી) માહારાજ!

(ઘરસે ઘડાં કેન ખુદાકે લીયે લાયા મુન્નડું—એ હખ)

લાવી ચકં આજ રાત, એક બધાઇ સારી;

પુત્રી પેદા થઇ છે, આપ ઘેર એક પ્યારી. ૧

કરો ખુશી આજ રાત, અર્જ આપ પાસ મારી;

સુખી કરો તેથી આજ, આપી સીરપાવ સારી. ૨

માહારાજ આપને ત્યાં આજે એક અતિ રમ્ય પુત્રીનો જન્મ
થયો છે તેને માટે આ કાંકરીને યોગ્ય સીરપાવ આપી નીહાલ
કરશો.

પારસીંહ—(ઘણીજ ખુશીમાં આવી) પરધાનજી!

હિપલીજ હખ.

ઘણો ખુશીનોજ દીન, આજ છે પ્રધાન માહારાજ;

તેથી જલ્દી દેજે તું, દાશીને સીરપાવ સારા. ૧

જલ્દી ખોલાવતું, જોશીનેજ આજ આંહી;

કરે જન્મોતરી, પુત્રીજ કેરી તે તહી. ૨

વાહાલા પ્રધાન પુત્ર કે પુત્રી એ કુદરતના હાથમાં છે પરંતુ
માહારી વાહાલી પ્રીયાને જાંબનમુક્ત કરી એજ અંતર્યામી ઇશ્વરનો
આમાર માનવા જોમ છે જેથી અગ્નનો દિવસ મહોટા આનંદનો
ગણવો જોઇએ. આ કેશરને સારી રીતે પોષાક આપે અને હું
અંતઃપુરમાં જાજી છું. તમે આપણા રાજ્ય જોશીને ખોસાવી ત્યાં
આવો કે પુત્રીની જન્મોતરી કરાવીયે.

બુદ્ધિબળ—જેવી માહારાજની આજ્ઞા.

(સૌ ગય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

(૨૪૫—અંતઃગદ્ય)

પાત્ર—પારસીંહ, રાજા, કમળાકુંવરી, રાણી, બુદ્ધિબળ પ્રધાન.
ગવરીશંકર જોશી.

બુદ્ધિબળ—માહારાજાધિરાજ આજની ખુશાલીને કંઈજ
પાર નથી, પરમેશ્વર સાથે તદ્દુસ્ત રાખે.

(મેં લાખડી દા લાખડી પરવા નહીં રખતી—એ રાહ)

ખુશી થઈ છે આજ, અતી રાજ અમાર;

થઈ છે પુત્રી ઘેર જોયા આજ તમારા.

આપ્યા છે સીરપાવ, આજ દાસીને સારા;

લાવ્યો છું જોશીને, હુંજ કદમ તમારા.

માહારાજ આપના હુકમ અનુસાર કેશરને સારી રીતે પોશાક
આપ્યો છે તેમજ આપણા રાજ્ય જોશી ગવરીશંકરને પણ આપ
હજુર હાજર કરે છઉં.

પારસીંહ—જોશી માહારાજ ! આજે મધ્યરૂપાથી પુત્રીનો
પ્રસવ થયો છે તે વડી પણ આ કાગળમાં માંડી છે તે લ્યો.

(અરે લાલદેવ ઇસ તરફ જલદી આ એ રાહ.)—

અરે જોશી ! કે, જલદી સાચી વાત;

પુત્રી થઈ કેવી આ સાક્ષાત.

જન્મ તેનો કેવો થયો છે આજ;

બનશે બનીપ્યમાં કેવો બનાવ.

ગવરીશંકરજી, જે હકીકત આપને જોતિય વિદ્યા અનુસાર
ખરી લાગે તેજ ચથાસ્થિત કહી સંભળાવો આપ સત્ય વક્તા છો.
તેથી જુહું નહીંજ કહો એવી આશા છે.

ગવરીશંકર—માહારાજાધિરાજ સાંભળો ત્યારે (આંગળીના
વેદ્ય મણિ તથા રીપણું પહોળું કરી ગાય છે.)

કેરબો.

જોઈ રીપણું તે વાત કહું આજ સાગીરે,

આજ સાગીરે રાજ આજ સાગીરે;

ધન, મકર, ને મીન મેખ કુંભ અને વરખ,

સોંહ મીથુન કન્યા તુલા વૃશ્ચિકને કરક.

દા, આ, આ, થા મીન જાણો બા, વા, જાણો વરખ;

રાતા તુલ જોસા કુંભ, ગ્રહા છે કરક.

યમત્રંટને વૈદ્ય વખતે હતોજ વ્યતીપાત;

જનમ વખતે મહણુ હતું મરશે એનો તાત,

કુળ તથો તો નાશ કરશે રેશે જે ધરમાંય;

સાચે સાચું કહુંછું રાજ્ય કરો મતે કમાય.

રાજતપિરાજી મેં આ કુંવરીની મદકુંડળી કરી ખારીક નજ-
રથી તપાસ્યું તે તેનો જન્મ ધણાજ વિપરીત કાળમાં થયો છે
અને તેને લીધે આ પુત્રીનું મુખ વધારે વખત બેતું એ પણ
આકે નથી એમ મારો મત છે.

(જલ્દી સટકી જાય છે.)

(કમળા કુંવરી એકદમ ખુર્છાગત થાય છે તેને શુધીમાં લાવીને)

પારસીંહ.—પ્રાણપ્રીયા ! તમારી આત્મંત દીક્ષગીરીમાં હું પણ
વિભાગી છઉં, પરંતુ પરમેશ્વરે આપણને આટલે વર્ષે એક ફળ
આપ્યું અને તે પણ આપું ત્યારે દૈવ્યની આપણા ઉપર અકૃપા
જેજ એમ સમજી લાચાર થઈ જમવું જોઈએ.

કમળાકુંવરી.—પ્રીય પ્રાણનાથ આપ કહોછો તે તદત ખર
છે પરંતુ એ જાતીનો સ્વાભાવિક સ્વભાવજ છે આટલું આટલું ફ-
ળ સહન કરતાં જે ફળ પ્રાપ્ત થાય તેના ઉપરથી માયા કેમ ઉતા
રી નાંખાય તેને આપણી નજરથી કેમ દૂર કરાય, અરેરે આટલાં
વર્ષે જનુની થવાનો વખત આવ્યો તેનો લાહાવો શું માહરે ન
સેવો ! હે દૈવ તું કેમ ફર થયો. (એમ કહી અશ્રુપાત કરે છે.)

પારસીંહ—સુવદના ! ધીરજ ધર, ધીરજ ધર, પરમેશ્વર વ-
ળી મેહેરયાની કરશે. આ પુત્રીને આપણા પ્રધાનજીને ત્યાંજ રાખ-
વાની ગોઠવણ કરશું તું મુંઝામાં.

કમળા—જેવી પ્રાણનાથની ઇચ્છા. (સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ રાજાનું ગુપ્ત મહ.

પાત્ર--પારસીંહ, રાજા, બુદ્ધીબળ પ્રધાન.

પારસીંહ—પ્રધાનજી !

ત્રોટકે છંદ.

નથી કામ તણીએ પુત્રી ખરે, નહીં ધાટ કુટુંબનો તેજ કરે;
કરવી દૂર તેને નહીજ કરી, દીક્ષમાં તહીં આશ ધરે જરી,
થઈ સત્તર જા તું પ્રધાન અરે, મુક જંગલમાં જઈ પુત્રી ખરે;
દીક્ષમાં અતિ દાઝ રહીજ ખરી, પણ વાત ખરી દુઃખકારી કરી.
વાહાલા પ્રધાન ! જો આ પુત્રીને આ મેહેરમાંજ રહેતા દઈએ

તો કોઇ દીવસ પણ તેનું મુખ જોવા વગર રહેવાયજ નહીં અને જોવાય તારે તેમાંથી ઘણું મારું પરીણામ નીપજ્યા, વગર રહેજ નહીં મારે મારે ગત જોવો છે કે જેને જંગલમાં કોઇ નીર્ભય જગ્યા-એ મૂકી આવવી પછી જે તેના નશીબમાં લખ્યું હશે તેજ થશે.

બુદ્ધીબળ—મહારાજ ધીરજ માહારો પણ એજ મત છે અને તેને મારે.

પીલુની હુમરી.

આપણો હુકમ માથે મજબી, જોડું હું સત્વર પુત્રી તેડાવી;
નીર્ભયસ્થાને મુકીશ હાથે ફરી અહીં નહીં આવે કોઇની સાથે;
છોડો તમે દીવનીજ ઉદારી, લખી જે ભવિષ્યમાં તેજ વાત સાચી.

મહારાજ જે બનવાનું છે તે હમેશાં બનેજ છે મારે આપ તે બાબત જરા પણ સોચ નહીં કરશો હું તેને કોઇ નિર્ભયસ્થાને મુકી આવીશ અને તે વાતની મહારાણીને પણ ખબર નહીં થવા દઈ.

(સર્વ જન્ય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—કડવી પાસેનું અરણ્ય.

હુડમત—ચાલી ચાલી ચાલીને તો ઘણોજ દુર આવ્યો મધેડાં પણ હવે થકી ગયાં લાકડાં અને માટી પણ હારી એકડી કરી ટાઢને લીધે મારું દીવ પણ થરથરે છે સાલને પેલો વડ કળાય તે નીચે જરા ત્રિહામો તો લઉં.

(વડ તળે જન્ય છે તેવામાં એક બે દિવસની જનમેલી છોકરી એક દુસલામાં લપેટાઈ પડી છે સૂર્યનારાયણનાં તેજસ્વી કાણો જરીના દુસાલા ઉપર પડવાથી ચકચકાટ થઇ રહ્યો છે તેની નજીક જઇ નીહાળતો.)

આહાહાહા ! પરમેશ્વરની કેવી મેર સેને આપું કુમળું બસું વગડામાં કુણુ લાયું હશે (આસપાસ જુએ છેતો કોઇ આદમી નજરે નથી પડતું) અરે આટલામાં કોઇ મનખ પણ નથી પણ હવે એ વિસાર તો સોડી દઉં માહારી ઉમર એહાંક વરહની થઇ તો પણ મારે કાંઈ સોડકું જોડકું થયું નહીં સાલને એને પણ લખ જાજી અને માહારી ઘેર વાળીને આપું કે તે રાજી થાય અને આ-પણે ઘડપણમાં હખ થાય એને દીઝરી કરીતે રાખશું.

(એમ કહી ધણીજ જાળવણથી લઈ જન્ય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ હડમતનું ઘર.

પાત્ર—હડમત અને તેની સ્ત્રી.

હડમત—ધેરવાળી ! એ ધરવાળી ! ઉઠ ઉઠ, સાંભળ મારી વાત, જંગલમાંથી આ કુમળું બાળક મને જડ્યું છે આપણે આજ સુધી કાંઈ સોકરું બોકરું થયું નથી આ ગળીને દીવરી ફરીને રાખ-થું અને ઉસેરી મોટી કરહું. (એકદમ ખુશીમાં આવી જડ્યું)

ત્રીભંગી હંદની ચાલ.

સાંભળેહેકે નહીં તું અલી વાંત ખુલીની લાવે સડે;
વાંઝીયાનું મેણું ટગલે, મુખ સદુ મગલે આજ બહુ.
લાપસી રાંધણે સમાં ખવડાવજે, ધી પીરહજે—ગહુ બહુ;
હીમત ભાઈ તો ખાટલે એસશે હુ જો ગડગડશે બહુ બહુ.

સ્ત્રી—તમે જે વાત કહી તે મને બહુજ ગમી (છોકરીને બોળામાં લઈને) આહાહા! કેવી રૂપાળી સેને ! હું તો તમને બો-લાવવાને પણ મુંઝાતી હવે તો દીવરીના બાપ કહેવા થાહે.

હુ—(હાલ-હુ વાલું પ્યારી મારીને હાલરહું વાલું—એ રાગ.)
આતંદ અંગ ન માય, સ્વામી આજે આતંદ અંગ ન માય. રેક
ધન્ય દિવસ હું આજનો જાણું, ઉરમાં વધ્યો ઉત્સાહ. સ્વામી,
હર્ષના આંસુ આવે નયનમાં, પ્રેમ-હૃદય પ્રગટાય. સ્વામી.
આજ અતિશે હર્ષ વધ્યો છે તેથી મુને સુખ થાય. સ્વામી.
આ જાળકને ક્યાંથી લાભ્યા, કહેને મુજને આજ. સ્વામી.

(ખુશી થાય છે)

હડમત—હમણને? એ સધળું તો હીક પણ તું જાણ્યો કે ના એ કોઈ મારા ધરની સોકરી હશે વળી આપણે વાંઝીયાં સહજે ને કાઈ આને રડતું હાંબાગલે કે ના તો ફરેતી થહે માટે ચાલ જટકર કોઈ બીજે ગામ જઈ રહીયે આ કડલીમાં રહેવાથી હવે કાપદો નથી.

સ્ત્રી—એ તો ખરૂં કહ્યું પણ હું તો આ મારી દીવરીનું રૂપ નોંધ લેતી થઈ ગઈ સડે, અરરર! જોને રડે તે એને હાલ-હુ ગાઉં. (છોકરીને બધી બરતી જાય છે)

પૂર્ણ થયો છે ખેત સજ્જનો પૂર્ણ થયો છે ખેત—એ હમ
હાલરહું વાલું પ્યારીરે મારી હાલરહું વાલું;
રો રો નહીં તું કરજે પ્યારી હીંચાળું તનહું. ૧

શાન્ત થઈ તું સુષ્ઠ જાજે, ખુશી દીલ માહારં. ૨

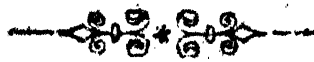
કહ્યા કરીશ તો બાકે આવશે કરડે મ્હો તારં. ૩

હડમત—હવે એ લેપ હમણું સોડી દેતે જો મહાજનું થયું
તે પ્રાગડ બાહુ તો જુગ હાલ થાહે. આજ હવે કચ્છ દેહમાં જ-
ઈ રેહું.

ઓ—હું ક્યાંના પાડું સહું જો લેવું હોય તે લઈ આગળ ચાઓ.

હડમત—મેં તો ખપો સામાન ગધેડા ઉપર નાંખી ગધેડાં પછી
સાંઘાસે લે હેડ.

(કચ્છ તરફ જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—જુજ નગરમાં હડતમતનું ઘર.

ખાત્ર—રાણકદેવી પછીથી લાખોડુલાણી, કચ્છનો રાજા.

અહીંયાં રાણકદેવીની ઉમર તેર વર્ષની થાય છે અને તેણે કોઈ
વિદ્યાન પાસે તે વખતની સાધારણ કેળવણી મેળવી છે તે આ
વખત હડમતની ઘર નજીક નાના ખગીયામાં ઉદાશ બેસી છે.

રાણકદેવી—હે દીનખંધુ! જન્મત કરતા હવે માહારં મન
તદન વિહજ થએલું છે. (ઉદાશીમાં.)

(પીયુને તળવનાર વેરી અલંકાર એ હજા.)

પ્રીત રીત કેરં પાન ક્યારે હું કર;

પ્રીતરે વિનાનું ધીક જીવવું ખર,

તથી કાધું પરસ્પર પ્રીતિનુરે પાન,

છેરે જન જન નહીં પશુરે સગાન.

કાની સાથે કેવી પ્રીત મારેરે થશે,

અપ્રીતિ વાળાથી માહારં મુખરે જશે.

રામ રસ મિષ્ટ રસમાંરે રસ એક,

ખાધારે થકી રે વધે આનંદ વિશેક,

પ્રીત રીત મારે નવ રસ તો વશે.

કહો ત્યારે તેથી કેન્ને આનંદ થશે.

મુજરે નક્ષીજમાં થું માંડ્યુરે દશે,

મીઠાપ મારેરે કેવા જનથી થશે.

પ્રીત રીતમારે ભવબીત હું ભમું.

અપ્રીતનાગથી પરણી પૃથ્વીમાં સમું.

અરે નિરંજન નિરાકાર અદ્રેત પ્રભુ ! તારી મહન મતિ છે
અરે ! હું કાની દીકરી ? અને ક્યાં આવી ! માહારાં ખરા માતપિતા
કાણુ હશે શું સ્થિતિ ભોગવતાં હશે ? અરેરે ! જોતાં જોતાં માહારી
ઉમર તેર વરસની થઈ ચુકી. કામાગ્નિથી દેહમાં પ્રજ્વલિત થયો-
લો ઘહ ઓલવવાને તેં કેને નિરમાણુ કર્યો છે ? અરે મને આ કું-
બાર કાણુ જાણે ક્યાં નાંખશે, મને રાત દિવસ ક્યાંઈ પણ સુખ
થતું નથી. માહારાં જોગન ઉનાળાની રૂતમાં સાયંકાળ વખતે ખી-
લેલી ભોગમની કળીની હરીદાઈ કરે છે અરે દેવ દેવ ! આ કરતાં
મરવું હજાર દરજ્જે ઉચિત છે. અરે પ્રીતમ વિનાની પતિન તે
પતિન નહીં પણ પશુ પશુ સમાન સમજની હાય ! જે પ્રીત રીતમાં
બયબીત નથી થયું તેને ધીકાર છે.

(એટલામાં લાખોકુલાણી કચ્છનો માહારાજ અચાનક પ્રવેશ
રહી ચુપ્ત કરી પોતે આશક થાય છે.)

લાખોકુલાણી—આહા ! ! કેવી સુંદર સ્ત્રી છે ! !

(એક તરફ રહીને)

બરસેં ઘણાં કેન ખુદાકે લીયે લાયા મુજકુ--એ રાહ.

કેવી સુંદર દીસે છે બેઠી પ્રીયા આજ અહીં,

લાગ્યું મન એહથી છુટે તે કદી નહીં;

હા, મારી આંખ તેણે ચીત મારાં ચોરી લીધું.

ધણી ખુશીથી મુને તેમનું પાન દીધું,

છુરેખર આ સ્ત્રી સાથે જ્યાં સુધી સંગમ નથી કર્યો તેને
ધીકાર છે.

વેરાડી જોગીઆ.

વરસાની મુને હાગ છે આ સુંદર પ્રીયાની સાથ;

તેથી આનંદ તો થશે, પાણી મહુ હું હાથ. ૧

અંદમુખી કામ કદળો, હમેશ રહેવા પાસ,

પ્રભુને હું વિનવી કરું, તું પુરજે માહારી આશ. ૨

બધ કહું એના તાતને, જલદી કરે લગન,

લગનમાં જો વિધન તો, કર હું નીકંદન. ૩

આ પ્રવૃત્તિની અંદર ખરેખર આ સ્ત્રી વચર જીવવું તે નિરર્થક છે.

બનઝારા.

તથી કરી આ નારી મારી, થઈ જંગમી મારી અફારી;

પ્રીત જગતમાં જોરે કેવાય, તે તે આ નારીથી સાથે;
 તે ખરેખરી દીવદારી નથી, કરી આ નારી મારી. ૧
 આ પૃથ્વી ઉપર પરજો, નારી રતન નયને તીરજો;
 નહીં ચીજ ખીજ સુખકારી, નથી કરી આ નારી મારી. ૨
 હોય મુસ્સામાં ભરપુર, ભલે તીસામાં ચકચુર;
 સચળુ જય દીકાયા પ્યારી, નથી કરી આ નારી મારી. ૩
 પ્રત રીતમાં મરવું આજે, તેનો આ નારીને કાજે;
 ખોડે જીંદગી માહારી સારી, નથી કરી આ નારી મારી. ૪
 આરે મેં એક રખત વિદ્વાનના મહેથી એક શ્લોક સાંભળ્યો
 છે તેનો પ્રભુ અર્થ એવો છે કે,

સોરઠની ગઝલ.

નથી પદમણી જેના ઘર વિશે, વિદ્યાર છે તે જનને;
 ફરે નહીં તે સુખમાં, પ્રીયા બાળેછે તનને. ૧

વિના વિદ્વાન સભાજી જાણો, રજની વીના ચંદ્રની;
 પુરુષાર્થ વિના પુરુષ જે છે, સેજ વિના કામની. ૨

અને એટલાજ ખાતર આ મહાન કાર્ય સિદ્ધ થવા હું ઈશ્વર
 સ્તુતિ કરી લઉં.

કુમરી.

(કુદરતના કરનાર ખતકના રસમી—એ દખ.)

જોડીને હાથ નામ ને શીષ જગતના ધીય.

કરજે કરજા તું દેવ ખતકના ઈશ;

અર્ધ ઇચ્છા માહારા આજ નારીને કાજ;

કરી કૃપા પ્રભુ તું રાખે માસે લાજ. ૧

ધારે જન કદી જે મન થવાનું થાયે;

તુજ કૃપા વિના હે નાથ અર્ધ સુખ જાયે,

દમ સુખ દમેશાં સાર દુઃખ હરીય,

માટે તું કરજે સાદા પાપ પડીય. ૨

વળી તેની સાથે મારી કુળદેવી આશાપુરીનું પલ્લુ સ્તવન કરી લઉં.

કદયાણીની જગલ.

(પૂર્ણ થયો છે ખેલ સંજ્ઞાનો પૂર્ણ થયો છે ખેલ—એ રાગ.)

જગત જનુની માલ આશાપુરી, જમન જનુની માલ;

મન તપ્તી તું આશા પુરજે, વરવાને આ કાન્તા. ૧

લાખો દલાણી વીનવી કરે છે, કરજે સુખશાન્તા. ૨

આવ હવે હું આ મુંદરોના શાપ પાસે જઈ તેની માગણી કરું.

અને મને ખાતરી છે કે, તે ક્યુમ સમજીને કારણ તે માહારી રેવત છે માટે હું તેને શામ, દામ દંડ, અને બેઠ્ઠી સમજતી માહારી કાર્ય પરિપુર્ણ કરીશ.

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—હડમતનું ઘર.

પાત્ર—હડમત તેની સ્ત્રી, અને લાખોડુલાણી.

હડમત—ધેરવાળી આજે એકદમ ખરખાર સાહેબ એકલા આપણે ત્યાં આવે છે તેનું શું કારણ હશે ?

સ્ત્રી—કેમ ખબર પડે (લાખોડુલાણી આવે છે તેને)

હડમત—ખરખાર સાયબ ! પધારો, આજતો તમે આપનાં ઘર પાવન કર્યો માહારે પોતાને તમારે ઘેર પધારવું જોઈએ તેને બદલે તમે આવ્યા.

લાખોડુલાણી—હા ! હડમત તારું આજે મારે એક કામ છે અને મને ખાતરી છે કે, તે તું પાર પાડીશજી. અરે ! મારા જીવે આ કચ્છ દેશનો મહીપતિ તે પૃથ્વીની આંદર જાણે કર્યો જોયો છે અને જ્યારે તે તારો જમાન થતા ઇછા રાખે ત્યારે બેસક તારા બાગ્યનો સૂર્યેદય થઈ ચુક્યો એમ સમજી ખચીત તારે માદ રાખવાનું છે કે, જે તું આ કામમાં વિધિ લાવશે તો તારું અને તારી સ્ત્રીનું ધાણીમાં ઘસાવી તેલ કઢાવીશ. (હડમત નીચે જોઈ એક પાણી શબ્દ બોલ્યા વગર બેસી રહે છે.) અરે નહીં નહીં મને ખાતરી ન છે કે, તું એમ નહીંજ કરે અને ખચીત તેથીજ તું આ કચ્છ દેશનો પ્રધાન થઈશ. જો હાલ તો હું જાઉં છું અને તું આ જાળતનો હડો વિચાર કરજે કાલે પાછી હું તારી મૂલાકાત લઈશ (એમ કહી જાય છે.

હડમત—(તેની સ્ત્રીને) સાંભળ્યું કે ! સિંધ સોડી આંહી આવ્યા તો આંહી પણ આ પાપ નડ્યું આપણે રાણુકને આગડી મ્હોટી પાળી પોષીને કરી તે ફક્ત આપણી નાતમાં આપણો સમંધ જોડવા માટે તે આ રાજાને કેમ દેવાય ? નાત આપણે મધેડો ચડાવે કે, નહીં ! માટે માહારો વિચાર છે કે, જેમ સિંધ છોડ્યું તેમ આ કચ્છ છોડી સૌરાષ્ટમાં જઈ રહીએ, તે પણ નજીક છે.

સ્ત્રી—જેમ તમારી મરજી.

(આંસીથી સૌ આવી સૌરાષ્ટમાં જીર્ણોર્જ નજીકના મનેવડી મામમાં આવી રહે છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—મળેવડીના ઘોરો.

પાત્ર—હડમત, છવો પટેલ, રામદાસ ખાવો અને ગીરધરદાસ સિદ્ધગજનો દસોદી ભાટ.

(સિદ્ધગજે પોતાના દસોદી બોટને પોતાના યોગ્ય કાંઈ અનુપમ કન્યાશ્રી સન ખોળવા મોકલ્યો છે તેના સાંભળવામાં રાજકુદેવીની તરીકે આવતાં તે આંહી મળેવડી આવેલ છે.

ગીરધર—ખાવાજી ! ગમ રામ છે.

રામદાસ—જે નરસિંહ.

ગીરધરદાસ—(છવો પટેલ બેઠાબેઠા બીંડીની પરાંર મુકે છે તેને) પટેલ ! રામ રામ.

છવો—રામ જા રામ ! આજ તો આણીમમ આવવું થયું.

ગીરધર—હા ભાઈ ! તમારા જેવું કાંઈ કામ છે અને તે એજ કે તમારા ગામમાં જે હડમત કુંભાર છે તેની છોકરીના લગ્ન મુન્નરાતના મહીપતી માદારાજ સિદ્ધરાજ સાથે કરવાના છે, આ કામમાં તમારે તેમજ ખાવાજીએ પુરતી મદદ દેવી જોશે કારણ તે વગર અને તેમ નથી, અને આ કાર્ય સફળ થયું તો તમારા દાળીદર દુર થઈ જશે; નહીં તો પાવમાલ થશે કેમ ખરું કે !

છવો—બહુ હાર જા ! બહુ હાર એમાં શું ? એમ ક્યાં માદારાજશ્રી બાદ સધ્યો (એમ કહી હડમતને તેડી આવે છે.)

હડમત—રામ રામ જા રામ રામ.

ગીરધર—આવો હડમતભાઈ આવો ! બહા મેં સાંભળ્યું છે કે તમારી દીકરી તેર ચૌદેક વરસની થઈ તોપણ તેની સમાધ કરી નહીં તેથી કાંઈ ગોઠવણ કરી કે નહીં.

હડમત—હા માદારાજ ! મારો પણ વિચાર થયા દિવસ થયા થયા કરેલો, અને નાતરું પણ ગોતું સહિં પણ ધર વર ખસ-ખર મન ગમતું મળતું નથી, અમારી નાતનાં મોભાદાર ખોદાં જુનાગઢ, વંથળી વગેરેમાં શે અને સદેશો પણ કહાળ્યો શે તો કાંઈ સારો વર અમારો ધંધો સારો જાણતો હશે એટલે નળીનાં સે, અપણીયાં સે, હાંડલા સે, ગોળા સે, એવું એવું હાર જાણતો હશે તેને પરણાવી દઈશ.

છવો—અરે મુરખ ! એમાં તે તારું શું વળ્યું ? આ ગીર-ધરભાઈને કેને તે ક્યાંક લાકડે માંકડું વળગાડી દેશે.

રામદાસ—અરે મુગનરી રંડી તેરે નાત ભાતક કયા કમ
હે તેરી એસી અપ્સરા જેસી બેટીકું કાષ ઇંદ્ર જેસા આદમસે લગા
હે શીર રામજીકે આસરે મોજ ઉડાડંગે.

હુડમલ—ના ખાવાજી ! અમારે એ ના બેઠએ મેંતો કન્હમે
આખાકુલાણીને પણ ના પાડી હે મેંતો કાષ મરીબ કુંબાર સાથે
પરણાઉંગા.

ગીરધર—અરે મુખ્ય ! તું જે હું કહુંજી તે ધ્યાન ઇંદ્ર સાંભ-
ળ બે અક્ષલ ! જુત જેવી તારી નાત તેમાં તારા અપ્સરા સરખી
દીકરી નાંખીશું તેનો તું નીસાસો લેવા માગેછે ? શું તે માટી ખો-
દવા યોગ્ય છે શું તે તડકો ટાઢ વેઢવા અને મજ્જુરી કરવા યોગ્ય-
છે અરે કદી કદીજ નહીં, તું તેને કાયાનો કડકો સમજી થોડી કા-
મતે વેચી નાંખવા ધારેછે પણ અરે કમ અક્ષલ ! તું જરા વિચાર
કરકે તું એ રતનને સારી યોજનાથી વેચીશ તો નીહાલ થઈશ. અ-
રે એવા મજ્જુરી વગેરેના અયોગ્ય યોગ્યમાં નાંખી શું તું એ કુમળા
કુળને કુમળા નાંખવા ચાહેછે ? જરા વિચાર કર વિચાર કર્ય
ઓ ગવેડાના ચારનાર ! એ નાજુકવેલી ઉલટી લચકાષ વધારે બાર
થી તુડી જશે તું જરા ખ્યાલ કર્ય ! આખા ગામમાં તો શું બ-
લકે આખી પૃથ્વીમાં તેના જેવું રંગમાં કે શરીરના ઘાટમાં, મુખ-
થી સુવાસમાં કે ગળાના રાગમાં, વાલુની મીઠાશમાં કે આંખના
તેજમાં લલાટના ચળકાટમાં ને ચહેરાની કાન્તિમાં ખીજી કયુ
પદમણી રૂપી રતન જોયું છે ! યા સાંભળ્યું છે ! ખરેખર એ દેવી
સ્વરૂપ છે; તેને તેનીજ યોગ્ય ઇંદ્રસમાન પતિ જોળી આપ્ય વળી
તું ખાત્રીથી માનજે કે તેના યોગ્ય સિદ્ધરાજ ન્યસિંહ સિરાય
કાષ દુનીયામાં નથી માટે તેની સાથે લગ્ન કર્ય નહીતર નકી સ-
મજાજે કે તું ઘણો હેરાન થઈશ. હું પણ તેજ મહારાજ બહાદુ-
રનો દસોંદી છઠ્ઠા અને તેના મોકલવાથીજ તાહારી પાસે આગ્યો
છઉં તું કદી એમ ધારશે કે જેમ કન્હ દેશમાંથી નાશી આગ્યો
તેમ અહીંયાંથી નાશી જશે પણ એમાં તું મ્હોટી જુલ કરે છે,
તું કહી પાતાળમાં પેશીશ ને ત્યાંથી આકાશમાં જઈશ તો ત્યાંથી
મતલબ દુકામાં જ્યાં જ્યાં વાયુનું સંચરવું છે ત્યાંથી તુને મહા-
રાજ બહાદુરના સુપ્ત દુતો પકડી કાર કરશે, માટે બહો થઈ
માન્ય અને અમને જોગ ખવરાવ્ય કે જેથી મહારાજ બહાદુરના
સસરાનું મ્હોટું માન ઇંદ્ર બોલાવીએ.

હડમત—(હસ્તે ચહેરે) બહુ હાર જેમ તમારી મરણ
લ્યો આ ત્યારે ખાર જોળા.

ગીરધર—વાહ વાહ ધન્ય છે ! હડમત ! ધન્ય છે હરે
અમે રજા લઇશું અને થોડા દીવસમાં માહારાજ સહીત આવશું
(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ—જીલ્લાદુર્ગમાં માહારાજ રાખેંગારની કચેરી.

પાત્ર—રાહબેંગાર, પ્રધાન, સેનાપતી, ચોપદાર.

ચોપદાર—વણી ખમા, રાખેંગાર માહારાજ !

પ્રધાન—સરકાર ! વંદન કરું છું.

રાહબેંગાર—પ્રધાનજી આશીર્વાદ.

સેનાપતી—માહારાજ ! નમન કરું છું.

રાહબેંગાર—સેનાપતી ! કલ્યાણ માહારા વહાલા પ્રધાન
મને આ વખતે બેઠાને વણીજ ખુશી ખેડ થાય છે કે, મને
મારા પીતરાય નવજો માહારા તમામ બાંધબો કરતાં વધારે લાયક
ગણી તખ્તનશીન કયો છે. આ સૌરાષ્ટ્ર પહાડી મુલકમાં દુષ્ટ પાહા-
ડી છુટાસજોએ માહારી રૈયતને વખતોવખત પીડી અતિશય દુઃખ
આપ્યું છે પરંતુ હરે તે લોકોનું સહાનુભૂતિ કરવાને સત્તર ઉપાયો
કામે લગાડ્યા જોઈએ.

પ્રધાન—પશ્ચિમપતિ આપનું કહેવું યથાર્થ છે, માગવા ઉપર
જોઈ મેળવી જે લશ્કર આવ્યું છે તેને પુરતુ ધનામ આપ નામ
દારના હુકમથી આપ્યું છે, તેજ લશ્કરને દુષ્ટ જળવાબોરોને પાર
પત કરવાને મોકલવાની અગત્ય છે એમ હું માહારો આધીન મત
આપ નામદારને નિવેદન કરું છું.

સેનાપતી—હા ! શું હજી તે દુષ્ટ જળવાબોરો આ પૃથ્વી
પટ્ટની અંદર જીવતા છે ? માહારાજધિરાજ આ એક નોકરી તો
અમને સોંપી જોઈએ અને એકદમ આજ્ઞા આપો કે તેનો હું
સત્તર નાશ કરું.

બેંગાર—સખુર ! માહારા શુરવીર સેનાપતી ! એટલી બધી
હતારા કરવાની કામ જરૂર નથી, કારણ તે લોકો હાલ ગીરનાર-
ના ઘાટા જંગલમાં યોગસાના સળગને લીધે બરાબ બેઠા છે તે
જ્યારે પાછા શીયાળામાં બહાર નીકળશે ત્યારે તેનો નાશ કરવો
જોઈ સહેલ થઈ પડશે કેમ પ્રધાનજી.

પ્રધાન—માહારાજનું કહેવું યથાર્થ છે.

(રાહખેંગાર ચોપદાર સામી નજર કરે છે.)
ચોપદાર—કચેરી બરખાસ્ત મેહેરખાન સલામ.

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ—એક અરણ્ય.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, અશ્વપાળ અને પછી ગીરધર ભાટ.

સિદ્ધરાજ—પ્યારા અશ્વપાળ ! આજે આપણને આ હરણી આટલે બધે દુર ધસરડી લાવી છે પણ અંતે આપણે તેને મારવામાં કંતેહ પામ્યા છઈએ.

અશ્વપાળ—માહારાજ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે પરંતુ હવે આ બંને અરવો ધણુજ થાકવાથી હાફે છે તેને આ પક્ષ નીચે બાંધી જરા આરામ લઈએ (જાડ નીચે બેસે છે)

ગીરધર—(પ્રવેશ કરીને) માહારાજધિરાજ ! પૃથ્વીપાળ ! અન્નદાના ! પ્રાણુરક્ષક ! કૃપાનિધિ ! સિદ્ધરાજ જયસિંહ ! બાહાદુરનું રાજ્ય અમર તપો.

સિદ્ધરાજ—આવો આવો ગીરધરભાઈ ! શું કરી આવ્યા.

ગીરધર—વળા એમાં તે કાંઈ પુછવું હોય; સાંભળો અનન્યતા ! (પોંગળ વિરૂદ્ધ જુની શેલી પ્રમાણે કવિત બોલે છે.)

મનહર છંદની ચાલ.

ધારી ધારી દીઠી નારી, નથી કહેવા શકતી મારી;

શીપ પર શેપ નાગ, વેણીને લટકે લાગ.

જોઈ જુઈ જાગ સાજ, બમર તો બાગે છે;

કેશરી કટાક્ષ વાળી, રમતીતી એક બાળી.

બમરો રસાળ કાળી, આંખ્ય અણીયાળી છે.

ગાલ છે ગુલાબી લાલ, હોઠ છે પરવાળા લાલ.

સ્વેત દંત જીભ લાલ, મુખ ચંદ્ર વાળી છે.

કંચન લતાની માંહે, સુગંધ દીસે છે ત્યાંહે;

જોઈ જોઈ દીલ માંહે, મુર્છીત થાએ છે.

કેશરીની ચાલ એની, કેશરીની કેડ એની;

હીરણ્મીની આંખ એવી, હીરણ્મીની બાળી છે.

જોઈ મેં નીહાળી નારી, નથી જોઈ તેની બાળી;

એક આપ સાર બાળી, લગ્ન એનાં લાગ્યો છડે.

સિદ્ધરાજ—વાહ વાહ ! પરંતુ જેનાં તમે આટલાં બધાં વખાણુ કરો છો તે કોની દીકરી ! ક્યાં રહે છે ? અને કેવી નાતે

હો ! તેનો કહો !

ગીરધર—(માથું હલાવી) માહારાજ ! જુનાગઢ નજીક એક મજેવડી ગામ છે તેમાં એક હડમતીયો કરી કુંભાર છે તેને ત્યાં તે છોકરી ઉછરે છે.

સિદ્ધરાજ—હા ! શું એક ગામડાનો રહેવાર, ગધેડાનો ચારવાર, તેને ઘેર સિદ્ધરાજ બાહાદુરનાં માગાં ? માટીનાં ચપલ કરતાં શીખેલ છોકરી શું રાણીપણું કરવાને યોગ્ય ! અરે નહીં નહીં. અરે હજારવાર નહીં, જે તમ બાદમાં અઠલ હોય તો બીજા શા માટે માગો.

સોરઠો

ગીરધર—આંગળ આંબો મોરીઓ, સાલ દહીં ઘરવાર;
દેવે કૃપાય દેવડી, નહીં જાત કુંભાર.

ગીરધર—પૃથ્વીનાથ ! ક્ષમા કરો. મેં જે ક્યું છે તે વિચારીનેજ ક્યું છે એમાં ખીલકુલ ભુલ નથી આધી એમ નક્કી સમજો. તે કદી કુંભારને ઘેર ઉછરે છે તેથી તે કુંભારનીજ છોકરી છે એમ કેમ મનાય ? મેં સઘળી બાબતનો તપાસ કર્યો છે તે હડલીનગરના પાર રાજાની છોકરી છે શ્રીકૃષ્ણ જાંબુવંતીને અનિરુદ્ધ બાણાસુર રાક્ષસની પુત્રીને બાહાદુર ભીમ હડીબાને અને એવા એવા હજારો દાખલાઓ શાસ્ત્રમાંથી મળી આવશે. કે નીચા કુળ માંથી પુત્રી લેવાને કંઈજ હરકત નથી, માહારાજ રત્ન તો કાદવ-માંજ પેદા થાય છે.

સિદ્ધરાજ—એમ છે ! ત્યારે તો ધણુંજ સારું, ચાલો ત્યારે આપણે ઘર તરફ જઈએ અને લગનની તમામ સામગ્રી તૈયાર કરાવીએ.
(સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ—મજેવડી અને જુનાગઢ વચ્ચેનો લગ્ન ભાગ.

પાત્ર—રામેંજાર અને રાણકદેવી.

રાણકદેવી—(આજ સ્વામ મોહીની કા મૌંસુરી બજાવ રવામ)—એ હમ, બાગ આજ સારી છે નીહાળતાં જરેજરી,
ચડી છે વેલ તો ખરી, પ્રીતમથી હસી હસી. ૧
શુલાળ પાસ મોગરો, શુભાલ લાલ શુલછડી,
ફેતકાને માલતીજ, બાળે પ્રીત રીતથી. ૨
સપટાઇ છે ચમેલી આજ, પ્રીતમથીજ પ્રીતથી;

મન મારું તે થકી, બજે છે વિરહ રીતથી. ૩

અગથીયા ને વેલ નો પ્યારથી બજે થકી;

પ્રીતમ મુજને ક્યાં મળે, રહુંજ એવી રીતથી. ૪

હા ! પ્રભુ ! કેહેવત છે કે જેવો વિચાર તેવોજ ઉચ્ચાર
મહારા મનમાં રાત્ર દીન પ્રીતિનો અંકુર સ્ફુરામમાન થતો જાય છે
અને તેનેજ લીધે આ વૃક્ષોને મધુ હું કામ અને રતીની માફક
નીહાળું છઠી, આહાહા !

દીડી.

આ વન વિશે સર્વને છે મુખ, કદી પક્ષી નહી પામતા હોય દુઃખ;
ધન્ય ધન્ય એની જનેતાની કુખ. આ વન.

સળેડ મળી સર્વ પ્રીત આજે, મધુર વચન થકી પ્યાર વૃદ્ધિ દાણે;
સહુ સાથ વસી ગાયા બહુ રાખે, આ વન૦

સહુ દંપતીની પ્રીત બહુ બારે, મળી પલ્લિથીજ વૃક્ષ ઉભાં હારે.
એવો વામ જતાવે પ્રભુ ક્યારે. આ વન૦

આહાહા હે દીનજંધુ!!! શું હું આ નાના વૃક્ષો કરતાં પણ
હીલુભાગ્ય !! શું આ લતાઓ માહારી મસ્કરી કરેછે! કરો બહે
નો! કરો તમારો પણ વામત છે પણ નાના તેઓ નીચા નમી મા-
હારા દુઃખમાં ભાગ લે છે, અરે પણ આ સુર ક્યાંથી આવે છે.

(જાડને ઓથે રહી સાંભળે છે)

રાહુખેંગાર—(એક જાહાડની વાંસે સંતોષ રહી સમસ્યા-
માં ગાય છે.)

રાહુખેંગાર— સોરઠની મજલ.

(હુખ્યો આજ તાપ વિલાપમાં—એ રાગ.)

રૂપ કેવું છે આ ત્રિયા તણું, જાણે કામ પ્રિયા આવી ખરે;
નહીં દીડી આવી કો ભામની, મુજ નેત્રથી આ ભૂમીપરે. ટેક.
મુખ દાખવી મારું મન હર્યું, કામણગારીએ તો કામણુ કર્યું;
હાય શું કરું હવે ઓ પણ, નહીં કાજ સુએ મુને અરે રૂપ.

ફેંકી જાણુ કામ કટાક્ષનું. એણે વિધ્યુ હૃદય માહર;

હૈયું હાથ રહેતું નથી તેવે, પાપી કામ દુખી મુને ઠરે, રૂપ.

(ખુશ રહો સનમજા મોરાળી હાતા બેલી-એ ઢબ.)

કામત્ર સુર લાગે દીલને આનંદકારી;

જેમ પ્રિય પુકારે કાન્ત બની મતવારી.

એ રતી રંભા કે ઉરવંસી આવી આંહી;

કે મુજ દીલ કરવા શાન્ત અપ્સરા આવી.

ઓ કોમળ કમળ તું વાસ ખસારે તારી,
આ ભર ભમે છે તુજપર વારી વારી.

રાણકદેવી—આહા ! શું સુંદર સમસ્યા મને કેવી રીતે
સમજાવે છે ? પણ એકદમ નામ લેવું એ કરતાં હું પણ તેને
સમસ્યાગાંજ સમજાવું એ ઉચિત છે.

(ઉપરનીજ ઢળ)

ઓ ભર ભમે છે જ્ઞાને મધુવન છોડી;
આ પુષ્પ ખીલ્યાં છે આવ જલ્દી તું દોડી.

નવરંગિત પુષ્પે બેશ ફરીને ઉડી.
ચમેલી ચિતમાં ચાહે શરે મન ઘેલી.

તુજ રૂપ ગુણને નામ જણાવે પ્યારા,
રે દષ્ટ દર્શનનો લાભ મેળવ મન મારા.

રાહખેંગાર—આહા ! મનને આનંદમાં લીન કરી નાંખનાર
કેવા થઈએ ! શું ! શું ખુખીદાર જવાબ ! ! ચાલ ચાલ જાઉં જાઉં
નહીં નહીં એમ સાહસ કરવામાં માલ નહીં. હવે હું ખુલ્લી રીતે
મહાર નામ ઠામ જણાવું.

ખિહાગની ગજલ.

માનુંની તું માન મારું વચન આ નીરધાર;

સૌરાષ્ટ્રનો પતિજ હું નામ રાહખેંગાર,

બાન ભૂલી બામની કેમ વનમાં શરે;

ઉદાસ દિલ તારું કા પૃથ્વીમાં કરે.

છે આશ શી તુજ દીલ વિશે જણાવને મુને;

કેમ આંહી એકલી કેમ દેહને દમે.

(સૌરાષ્ટ્રના મહિપતીનું અચાનક નામ સાંભળતાં રાણકદેવી
મુર્છિત થઈ પડે છે, ગુપ્ત રહેલ રાહખેંગાર બાહાર આવી તેને જા-
ગૃત કરી સંતાપ જાય છે, ખેમાન હાલતમાં રાણકદેવી શોચ કરે છે.)

રાણકદેવી—અરેરે ! માહારા શરીરને અચાનક આ શું થયું ?

અરે હું જાગૃત છઉં કે સ્વપ્નાવસ્થા ભોગવું છું !

ર છે કે કોઈ ખાગ છે ? અરે પ્રભુ મહારી આ શી ગતી ! અરેરે જે

જે હું સાંભળું છઉં તે ખરું છે કે ખાલી જાણકાર ? મદન યુક્ત

મતને ભભાવે છે ! હે દીન બધું ! (નીરવાસ નાંખે છે)

સૌરકની ગજલ.

(મદમત લોચન ડાલતો અલિ જણ્ય કામઘ આવતો એ ઢળ.)

કેમ બાન ભૂલી હું મારા દેહનું મુજ શુદ્ધ શુદ્ધ ક્યાં મધ,

જોઉં સ્વપ્ન કે સાચું હું અરે નિસ્તેજ મુખે કેમ થઈ.
 ગાળે છે મેઘ જોરથી, કે કામ જોરે કાપથી.
 મુજ મન બેઠી જાય છે પ્રિતમ તણાજ વિયોગથી,
 ઓ નાથ આપી મળો તમે દીલ શાન્ત કરવા મુજકને.
 દર્શનની આતૂર હું હવે દાસી સંગાળે આપને.

(ઐટલામાં રાહખેંગાર આવે છે તેને પ્રેમાલિંગન કરીને.)

ઉપરની ઢખ.

જગમાં દીકા જન તો ઘણા, પણ તમ સમો એક નથી,
 મનમાં સદા સમજી બહુ પણ આ સમે લાચાર થઈ;
 દુનીયાની વિશે દીલદાર જો જો મોઢી વરતુ પ્રેમ છે,
 તમ કાપથી તે ખરીદવો મુજ મનમાં રૂઢ એમ છે. ૨
 મમ સુખ માટે દુખ તમને આપું કેમ અધીપતી,
 કાઢી તણા કારણ વીશે નવ રત્ન કુલો મહીપતી. ૩

પ્રાણ પતિ ! (મનમાં) અરે આ હું શું જોણું છઉં ? કેવું
 સાહસકર્મ ? (આસન) મહારાજ ! આપની યોગ્ય મેં કોઈપણ પૂરૂપ
 આ પૃથ્વીમાં જોયો નથી. આપનો પ્રીતિરૂપી તંત્ર કામનાયોનાં કામજ
 રદ્ય બાંધવાને માટે પુરતો છે પરંતુ આપનો અમુલ્ય દેહ આ
 કિંકરીની જોખમી દેહ માટે ગુમાવવો યોગ્યજ નથી.

રાહખેંગાર—પણ કુમારિકા !

ઉપરનીજ ઢખ.

પ્રેમી જીવે જો પ્રેમી બળતાં, પ્રેમને તો ધીક છે;
 તેથી જગતમાં પ્રાણી પયની, પ્રીતડી તો ઠીક છે.

જો જાય મ્હારું રાજ આજ, તમામ તો હું નવ ડર,
 ગીરનાર કરવા બહાર છે, તૈયાર તવમાં કેમ કર, ૨
 રાક્ષસ મનુષ્ય દેવ છે, કે ભુત છે ભુમી વીશે;

ખેંગાર ચડશે રણવીશે, કોણ જગતમાં જીતી જશે. ૩

એવો કયો પૂરૂપ આ પૃથ્વીની અંદર જન્મેલો છે કે આ બહાદુર
 રાહખેંગારને ડરાવે? કુમારિકા ! તું નિર્ભય રહે એમ કરી જોલે છે.

રાહખેંગારે— રાગ આશાજોડી.

સુરતી અજબ છે તારી, પ્રિયા મારી સુરતી અજબ તારી ટેક.

અંજન અજીત નયન હરે મન, મારી નેન કટારી. પ્રિયા.

આનંદ ઉરમાં પ્રગટે અતીશે, શશીસમ વદન નીલાણી. પ્રિયા.

ચાત્ર ચતુરા હંસની મારક કુમકુમ ટીકા છે સારી. પ્રિયા.

શબ્દ મધુરા મુખે વદીને મોહ જમાવે તું પ્યારી. પ્રિયા.

રતીની તુલ્યે રૂપ દેખીને મનમથ આપે ભારી.

પ્રિયાર

રાણુકદેવી.—મહારાજા ! કોય નહીં પણ મુજરાતનો મહિ-
પતિ સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

(એટલામાં એક ભયંકર અવાજ થાય છે કે તુરતજ રાહ
ખેંગાર સ્વાર થઈ સટકી જાય છે રાણુકદેવી શોચ કરે છે)

રસીયાનો કનરો.

પ્રીતમ મહારા નાશી ગયા શું પ્રીત કરી કાં મુજને છોડી.

રેહેમ ન આવી દાસી ઉપર, બહારની સાથ ગયા તે દોડી.

વાત પરસ્પર પ્રીતની જમી, મુકી ગયા કેમ પ્યારા સ્વામી.

કહેતી હતી હું મહારા મનની, આગ ઓલવવા કાજ હું તનની.

કુડે નશીબે કુહું થાયે, પ્રાણુ રાત કાં નાશી જાયે.

પ્રીત રહિત સિદ્ધરાજથી વરવું, નકી કરયુ મે તેથી મરવું.

હે દયા સાગર ! હે દિનકર ! મેં તારી સમક્ષ મહારાજા રાહ-
ખેંગારને મહારા પ્રાણુપતિ પ્રાણુરક્ષક કર્યા છે હે જગત બંધુ ! તું
એ કાર્યમાં મને સાક્ષ્યભુત રહેજે.

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ—જીર્ણદુર્ગમાં રાહખેંગારનું વીચાર ભુવન.

પાત્ર—રાહખેંગાર, દેશળજી—રાહખેંગારનો ભાણેજ, પ્રધાન.

દેશળજી—મામા ! આપણા આ ઇંદ્રપુરી સમ ઓપતા પતન
દુર્ગત્રાં પદમણી રૂપી રત્ન જ્યાં સુધી નથી ત્યાં સુધી તે એક ખરે-
ખર જીવ રહિત લાગે છે હાલજ મારા જોવામાં એક રમ્યરમણી
આવી છે કે તેનું સ્વરૂપ જોતાંજ આપને ખાતરી થશે કે તે ખરે
ખર દેવી સ્વરૂપ છે, વળી તે કાંઈ દુર નથી આપણા મજેવડાં
ગામમાંજ રહે છે.

રાહખેંગાર—ખરેખર દેશળજી ! મેં પણ તે સુંદરીને આજ
જોઈ છે જોયી તેના સ્વરૂપ વિશે બધું વિવેચન કરવાની જરૂર નથી
પણ અડચણ માત્ર એટલીજ છે કે એ કુંવરીનાં લગ્ન સિદ્ધરાજથી
થવાનાં નકી થઈ ચુક્યાં છે. કેમ પ્રધાનજી ! આપનો શું વિચાર છે !

પ્રધાન—માઈ દેવજી ! તું રૂપનાં આટલાં બધાં વખાણુ કરે
છે તે કદાચ ખરી વાત હશે પણ તે ઇંદ્રવજ્યાના ફળને ખરીદવામાં
કાંઈ માલ નથી, વળી આપની ફળ ઉપર મણી, વાધની મુછના
વાળ, સિંહને કુલે મધ, એ લેવા જતાં પરિણામે અશુભ છે. કદી
એક વખત ફતેહ પામ્યા તેથી વખતો વખત ફતેહ પામશું એમ

સમજ્યું નહીં. જમરું તે જમરું જ માટે મારો વિચાર નથી કદી
માહાસુખની મરણ હશે તો ખીજી કન્યાની ક્યાં ખોટ છે ?

દેશળજી—ઠાકા ! એ તો એવડો ક્યાંથી મ્હોરો થઈ આવ્યો
શું એ ક્ષત્રી છે અને ખીજા વાણીયા છે ? શું એ સિંહ છે અને
ખીજા સામર છે ? શું એ રાજા છે અને અમે રાંક છઈએ ! અલ-
બત એને ચાહીને ન છોડત પણ આપણા રાજ્યમાંથી કન્યા રૂપી
રત્ન લઈ જાય એ આપણે થોડું શરમ ભરેલું છે ! મામાએ તેનું
નાક કાપ્યું છે, શેહેરનો દરવાજો તોડ્યો છે એ શું બેર નથી કર્યું !
માટે બેશક તેને તો આંહીજ લાવવી, આપ જુદા માણસ તેમાં શું
સમજો સાહે બુદ્ધિ નાહો.

રાહબેંગાર—બરોબર ભાણેજ દેશળજી ! હું પણ તમારા મ
તનેજ મળતો છઉં. એ તો મ્હારો કટો દુસ્મન માહારા પ્રિય પિ-
તાનું અપમાન કરનાર દુષ્ટ છે એ પણ જાણશે કે હજી ક્ષત્રી બન્યા
દુનિયામાં છે એને રણ પડવું છે. માહારા વિજયી દેવતાઈ કીલાની
આખર સહાય છે. હા ! ક્ષત્રી બન્યો જ્યાં સુધી યુદ્ધમાં નામ નહી
ઠાડે, હો જ્યાં સુધી યુદ્ધમાં આયુદ્ધ પુર નહી કરે, યુદ્ધમાં અગર
નહીં થાય, ત્યારે જન્મીને શું કરશે દુનિયામાં શું કામ પેદા થશે
માટે બસ પ્રિય ભાણેજ દેશળજી તું આજે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી
જા અને તે કુંભારને સમજાવી તે કામળાંગીને તેડી લાવ.

દેશળજી--જેવી આજ્ઞા.

(સૌ જાય છે)

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ--મજેવડી મામનો ચોરો.

પાત્ર--હડમત, જીવો, રામદાસ, દેશળજી, સીપાઇઓ.

દેશળજી--સીપાઇ ! જલદી જાકે, પટેલકુ બુલાવ.

જીવો--રામ રામ ઘણી ખગા અત્રદાતા.

દેશળજી--આવો પટેલ આવો. તમે અમારે માટે કાંઈ ત-
રખડ કરશોમાં, અમે સહ નાસ્તો કરી આવ્યા છઈએ. ફક્ત અ-
મારે હડમતનું કામ છે તેને બોલાવો.

(પટેલ જઈ હડમતને અને રામદાસને બોલાવે છે).

હડમત--રામ રામ દેશળભાઈ રામ રામ,

દેશળજી--આવો હડમતભાઈ ! આજે તમારા સરખુ એક
કામ પડ્યું છે અને તે એજ કે જ્યારથી માહારા મામા રાહબે-
ંગારે તમારી પુત્રીનાં વખાણ સાંભળ્યાં છે ત્યારથી તેને વરત્રનો

નિશ્ચય કર્યો છે અને તેથીજ અમને આ ખાંડુ લઈ મોકલ્યા છે માટે
ધેર જાલ સર્વ તૈયારી કરો. અમે થોડા વખતમાં આ ખાંડુ લઈ
આવીએ છીએ માટે હવે ઉઠો સત્તર કરો.

હડતમ—નારે દેહજી ભાઈ ! ના રાધના ભાવ તો રાતે
ગયા. એતો સિંદરાજ જેસંઘની થઈ ચુકી, માટે આપના મામાને
મારા પમે લાગણુ કે, જો અને કે, જો કે એ વિચાર હવે છોડી દે.

જીવો—હા આપજી ! જો સમયણુ ન થયું હોત તો તો કાંઈ
હરકત ન હતી પહેલા તમે અને પછી ખીજ પણુ આતો ગગ
ચોખ્ખા બળી ગયા. એટલે શું કરીએ ! લાચાર.

રામદાસ—હં બાળારાજ વહ બાતમે કુછ માલ નહીં હે રા-
મજીકે આશરે કહાં ગુજરાતકા મહિપતિ સિંદરાજ જેસંઘ ઓર કહા
રાહખેંગાર ? ઉસકી સાથ જર કરકે હડમતકું રહેનાં કહાં ? રામજી-
કે આશરે જો હેં સો આપકે તામેમેં હે ઉસીસે સહસ્ર ગણા જાદે
મુલક, ઉસકે તામેમેં હેં હડમતકું તો કયા, લેકીન સારે મુલકકું
પાયમાલ કરે. ગિરનારકે પથરેકું જમીનદોરત કર દેવે એસા મહાન
રાજાકો ઓરતકું રામજીકે આશરે જો હેં સો આપ લેનેકું તાકતે
હો ઉસમેં પરીણામ કયુ અછા નહો હે. રામજીકે આશરે જો હે
સો કહાં તલાવ, ઓર કહાં સમુદ્ર કહાં ચંદ્ર ઓર કહાં સુર્ય ?
કહાં કૂતા ઓર કહાં સીંહ ? આપકા બચાવ નહીં કરસકોગે તો રામજી
કે આશરે જો હે સો દુસરે કે કયા કરોગે ? મહારાજાસે બૈર કરને-
હા, મુલકકા શ્રાપ લેનેકા ઓર અપ્સરાકું દુઃખમેં ડાલનેકા રામજી
કે આશરે જો હે સો નહો બનેગા.

હડમત—નહીં, નહીં, ને નહીં. હજારપાણીયે પોએલ ચોખ્ખા
નહીં, ના ના ને ના,

સોરઠો.

જેસિંહ દેવે જાય, ધાર નગર ઢંઢોરીઓ;
કપરો તે કહેવાય, રંગાર તું સ્વેચે પડ્યો.

દશજી.—(તરતાર ખેંચી ઘણાજ જુસ્સામાં) બસ બીખારી !
બસ !!! ઘણું થયું ! હહ થઈ ગધેડાના સરદાર ! હે ? તું જાણતો
આવે કે હજી કાલેજ મારા મામા સિંદરાજનું નાક કાપી ચાલ્યા
આવે છે ! જા બોંધરાના રાજા કે હંસરાજ મહીડાને રાહખેંગારના
હાથ પુછી આવ્યા હો !!! જેના સક્કા સો સો ગામમાં ઝળકી રહી

હે અરે જેણે ગાદીએ બેસતાજ દુરમનોને ઘથરાખ્યા તે હા ! જેને કીલ્લો અછત છે, જેને માથે જમતચુર દતાનેયનો હાથ છે ખસ, ચાલ્ય પટેલ ! ઉઠ રથ બેઝવ તેને પણ પુછવાની જરૂર નથી હા ! જેમ શ્રી કૃષ્ણ રૂકમણીનું હરણ કરી ગયા, સુભદ્રાને અરબુન હરી ગયા જોખાને અનિરુધ હરી ગયો, તેમ હું મારા મામા સાર આ હરણીનું હરણ કરી જાઉં છઉં. પછી જેમ શિશુપાળ, બળભદ્ર અને બાણાસુરના જેવા હાલ કસવવા હોય તે આવજો (હડમત તરફ જોઈ) માન્ય માન્ય અને માન્ય અને હજી તૈયારી કરે “પાછળ બુધિ પ્રભ” ની શીખામણુ છોડી દે.

સોરઠો.

બાવન હજાર બાંધીયા, ઘોડા ગઢ ગીરનાર;
કેમ સાંચે સોરઠ ધણી, સોહણદલ સેંગાર;

હડમત—(વાંકુ મ્હોટું કરી) મને તો સિધરાજ મારી નાખે.

દેશજી—સીપઈ ! ચાલો ઘરમાંથી દારીયોને બોલાવો જે ઘોડા વખતમાં સોરઠની પટરાણી થવાની છે તેને વધાવાયે (અહીં કાંથી સૌ હડમતને ઘેર જાય છે અને ખાંડ સાથે યથાવિધી લગ્ન કરી રાણકદેવીને જુનાગઢ લાવે છે.)

પ્રવેશ ૧૪ મો.

સ્થળ—રાણીકદેવીનું શયન ગ્રહ.

પાત્ર—રાણીકદેવી, દાસી અને પછી રાહબેંગાર.

રાણીક—આહા !!! પરમેશ્વરની અજળ કૃતિ છે. આજ શરીર ઉપર આટલી નાહાની વયમાં કેટલા પિતકો પડ્યા અને આંતે માહારા મનથી ગાનેલો પતિ મળ્યો, પણ હે વિશ્વભર હજી પણ આ દેહ ઉપર કોણુ જાણે શું ગુજરવાની હવે ગુજરાતના મહિપતિ સિધરાજને જ્યારે આ ખખર પડશે ત્યારે શું તે વૈર લેવાને નહીં આ વે અને જ્યારે આવશે ત્યારે લાખો માણસના જાનની ખુવારી થશે તે પણ આ દેહને માટેનું કે નહીં? હીક ભગવાન? જેથી તારી મરજી આ વખતે તો તાહારો આજારન માનું કે તે મનમાનતું જેહું મેળવ્યું.

રાણીકદેવી દાસીપ્રત્યે—સતી તણે સુણ વર્મ હો દાસી મારી હી પ્રભાતમાં સ્નાન કરવું, પતીની સેવામાં ધ્યાન કરવું;

પત્નીની રમ્મ વિના ખાર ન કરું કરું ધરું હો દાસી મારી
સાચામાં સાચી દાસી પીયુને સેવા, આદોગત નીત્ય મીઠા મેના.
રવામી પેલાં આપણે ન લેવા હોવા દેવા હો દાસી મારી.

બનવારો.

(હરી કલંક આરે ઉતારો મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો—એ દગ.)

નમું નમું હું ગુર ગીરનારી, બન બપથી દે તું તારી;
અકળ ગતિ છે તારી નહી પાંચે હેમતી ત્યાં મારી.
આ ખેલ ભવિષ્યના ભારી, નમું નમું હું ગુર ગીરનારી.
મુજ માત પિતા ડાળુ કપાંહે, હડમત મજેવડી માંહે;
એની જીંદગી મજ દુખીયારી, નમું નમું હું ગુર ગીરનારી.
ક્યાં ભાળ્યો મેં કચ્છ દેશ, લાળોડુલાણી રૂડે વેશ;
પ્રભુ ગ્રહી તે પાંદ મહારો નમું નમું હું ગુર ગીરનારી.
દીલ દીલ લગી દીલદાર, મારા પ્રીતમનો જે પ્યાર;
આરે કેમ મુકું હું નિચારી, નમું નમું હું ગુર ગીરનારી.
જૂપ રાહખેંગાર જેહ, મન મેહન મારા તેહ;
તે પરથી હું આચારી, નમું નમું હું ગુર ગીરનારી.
આરે દારી તું સત્વર કરો, મુજ નાથને ઇલાં ધરો;
પ્રીતે કરીયે સ્તુતિ તારી, નમું નમું હું ગુર ગીરનારી.

દાસી ! જરા પ્રાણનાથને વીનંતિ કર કે આપનું મુખારવિંદ
જીવાને આતુર છે.

દાસી—બહુ સારું જાણ સારંગ ! જેની આગા.

(રાહખેંગાર આવે છે.)

રાણીક—એજ મારા પ્યાર પત્નીયો પધારો (ચાર ફેરે ખેલવું).

ધન ધન દીન આજનો મનમાં પ્રેમ વધારાં એજ મારા પ્યાર.

સીધરાજ વેરે સગપણ થયું છે ગભરાયો નહી પ્યારા એજ.

હમે કંઈ થાઓ મારા સોગન છે પ્યારા એજ.

માંહે નાચકા નચાવું એજ હવે ખીજાં અવર મામાં ઉતારાં એજ.

રાહખેંગાર—કેમ પ્યારી ! સુવદ્દને ! મને કેમ યાદ ક્યો.

રાણીક—પ્રીતમ ! આપના મુખારવિંદનું દર્શન ને આ કિં-

કરીતે થોડી વાર પણ નથી થતું તો એક ઘડી એક યુગ સમાન
જાય છે. પ્રાણનાથ ! મને આ વખતે માહારી જીતકાળની સર્વ ખી-
ના નજરો નજર કરતાં માહાર મન વિન્હળ થયું પરંતુ વાહાલા
પતિ ! બ્યારે તે આગત ઉપર વધારે નિચાર ક્યો ત્યારે સર્વ બ્યા-
પક ઇશ્વરની કૃપાથી પાપ જેવું અમુલ્ય રતન માહારા નશીબમાં

હમેશને માટે લખાએલું માણુમ મહતાં તે ક્ષયમંત્ર નિયંતાનો આને
પણ બન્ને સાથેજ રહી આજાર માનીયે તેવી ઇચ્છા મધ્ય અને
તેનેજ લીધે આપને તરફી આપની પડી માટે કૃપા આહુ છજીં.

રાહુખે—૦—મૃગનયની ! વિશેષ નેત્ર ! તમારા પ્રત્યેક શબ્દ મને
અમૃત તુલ્ય સુખ ઉપજાવે છે, આ બાબતમાં તમે ક્યું અનુચિત
કાર્ય ક્યું છે કે મારી માગી મને ચરમીન્દો કરોછો ? આલો ત્યારે
આપણે બન્ને સાથેજ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરનો પાડ માનીયે.

બંને—(સાથે—દયાળુ દેવ કૃપાળુ તું—એ દબ.)

અરે જગન્નાથ ગ્રહોને હાથ, હમેશાં રાખ અમને સાથ,
દતાની તું વિધન હરજે, કૃપા અમપર સદા કરજે,

અખીલ જગતોજ કરતા તું, મયાળુ તું દયાળુ તું;

રાહુક—પ્રીતમ માહારા પ્રાણાધાર, ખરે દીલદાર હૈયાના હાર,

અમર તું કર કૃપાળુ નાથ, સૌભાગ્ય રક્ષક મારો નાથ.

રાહુખે—મારી મારીને દેજે સુખ, કૃપા કરીને હરજે દુઃખ.

પ્રથમ મરણ મને દેજે, વિના પ્યારી નહીં કરજે.

બંને—પ્રીતમ પ્યારી આ પૃથ્વીમાં, કરે સુખ એન ખુશીમાં;

નમી નમી કરીયે પ્રણામ, કૃપાળુ ઇશ એકે જામ.

રાહુખે—કેમ પ્રિયા ! હવે મને કચેરીમાં જવાની રજા છે?

રાહુક—ત્રાહાલા પ્રાણપતિ ! એ શું બોલોછો ? હું શું આને
પતે રજા દેવાને વચ્ચે છઉં સુખેથી પધારે.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૫ મો.

સ્થળ—છર્લદુર્ગ પાસેનું વન.

પાત્ર—શેરઅલ્લી, સિદ્ધરાજનો સીપાઇ, તથા ગામનાં માણસો.

શેરઅલ્લી—યા ખુદ બહુતદીનસેં થકા જુખા ઇંદર તો આ
પંહોંચ્યા, ઓર શીકાર ખી બડા હાથ આયા હે, વો હીરન સામની
પડા હે, ઉસક ઠેર કરે (ધીમે ધીમે પાસે જાય છે તેટલામાં આદ-
મીયોનું ટાળું હોકારા કરતું આવે છે ને હરણ નાશી જાય છે.)

(Juice neil ની દબ)

(ઇએજી રાહ)

ખુશી ખુશીજ આજ, ખુશી ખુશીજ આજ;

માહારાજ રાહખેંગારનાં, લગન થમાં તે કાજ,

ચહેલો—સદાખ્યા ઉપયગે હે હલ્લુકે સરદાર;

મટર પટરમાં પેગે પેસે હે અપારે.

પુશી.

બીબે—આપણા ઘેર તાંડુલ, ઝોર ગુડધે આઠબે;

ફાર ચાંગલા ઉતમ, સખસે ભાત ખાઈએ,

પુશી

સર્વે જણુ—(તાણીને),

પુશી પુશીજ આજ, પુશી પુશીજ આજ,

માહારાજ રાહખેંગારનાં, લગન થયાં તે કાજ.

શેરઅલ્લી—(શીકાર છટકી જવાથી ગુસ્સામાં આવી) અરે

ઓ બદમાસ લોક ! યે કયા ગરબડ સડબડ મચાઇ હે ! હમને બહુજ મુસ્કેલીસે એક શીકાર હાથ કીયાથા વો બી તુમારી ગડબડસે છટક ગયા, ઉતની રાક પાડનેકા તુમારે કયા સખખ હે !

એક જણુ—દેખો મયા સાખખ ! આજ હેસો અમારે રાજ રાહખેંગાર બહાદુરકા પરણવા રાણીકદેવીની સાથ થયા હે અને ઉસકે માટે આખા શહેરમાં આજ ગોઠ આપી હે ઉસકે માટે આજ હમ પુશી થાતા હે.

શેરઅલ્લી—દાદી ઉપર હાથ નાંખી લાહોલ ખીલાહોલ, લા-હોલ ખીલાહોલ, અકતફર અલ્લા યા અકળર ! યહ કયા ગઝબ ! માહારાજ સિધ્ધરાજકી પટરાનીકું યહ રાહખેંગાર લે ગયા કયા જુલમ યા અલ્લા ! પાટનમે કેસી સાદીકી ધમાલ મચ રહી હે. વા ખુદ ! લેકીન જુયા ચલ અખ યહ ખળર જલદિસે પાટનમે પહોચાઉં.

પ્રવેશ ૧૬ મો,

સ્થળ—પાટણમાં સીદ્ધરાજની કચેરી.

પાવ—સિધ્ધરાજ પ્રધાન અને પાછળથી શેરઅલ્લી.

સીદ્ધરાજ—માહારા શાણા પ્રધાન ! લગનને માટે મુકરર કરેલ શુભ દિવસ હવે નજીક છે સર્વ તૈયારી થઇ રહી છે માટે હવે આવતી કાલે તમે માહારી આ સ્તનજડિત સમશેર લઇ જાઓ અને તે કામળાંગીને માહારો મહેલ શોભાવવા લઇ આવો. તેની સાથે હડમતને પણ તેનાં સહકુટુંબ પરિવાર મ્હોટા માન અને દબદબાથી લાવજો.

(તેટલામાં શેરઅલ્લી પ્રવેશ કરે છે.)

શેરઅલ્લી—(માથું ધુણાવતો) માહારાજ ! કુછ કેહેનેકી ખાત છે નહી હે કે માહારાજ સિદ્ધરાજકી પાસ ઉસ્કા કયા ચલેગા.

સિદ્ધરાજ—(આશ્ચર્ય થઇ) હે કયા !

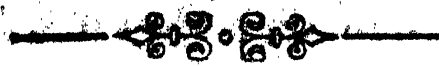
શેરઅદલી—માહારાજ ! થઈ જાત મેરેકુ મલ ખુઝારે મેરે મોસેગી નહી કહી જાતી હે ઉને એસા અનર્થ કીયા હે કે સારી પૃથ્વીમે જી ન હોવે, ઉસકું આપકા તો કુછ ડર ખી નહી હે, ઓર બોલતા હે વહ કયા કરેગા ! કયા ઉસકી તાકાત હે ! મેરે શીવાય ક્ષત્રી અવ્યા પૃથ્વીપર હઈ નહી.

સિધ્ધરાજ—લેકીન ખતના સો કયા હે ! !

શેરઅદલી—માહારાજ ! દુસરા તો કુછ નહી હે લેકીન આપકી જો સાદી હોનેકી થી વહી અપ્સરાકું શૃંગદુર્ગકા રાજા રાહમે-ગાર હરન કર લે ગયા ઓર ઉસકી સાથ સ્વાદી કી હે.

સિધ્ધરાજ—(મણીજ ગુસ્સામાં) કાંઈ શીકર નહી, જુઓ કે, સીંહને છોડી શીખળ કેટલી ધડી ક્ષેમ કુચળ રહે છે ! મણીધરને જગાડી હંદર કેટલી વાર દોડે છે ! ! ગજરાજને સીંગકુ મારી ખાડો કેટલેક દુર જાય છે ! ! હા ! એ દુષ્ટે મ્હારું ઉત્તમ બોજન અભડાવ્યું છે. રા-વણે સીતાને હરી જતાં કાંઈજ વિચાર નહોતો કર્યો બલકે “ જા-નકી ” લેવા જતાં “ જીવ જાનેકી ” લઈ લાગ્યો હતો. તેમ આ પણ રાખકેવીને નહીં પણ પોતાના કુળનો નાશ કરનાર દેવીને લાવ્યો છે. હા ! મ્હારી કહેવાએલીને તે હરી જાય ! હો ! મ્હારી પ્યારી વસ્તુનો તે ઉપભોગ કરે ! ! અરે જ્યાં સુધી હું જીવું છું ! જ્યાં સુધી મ્હારામાં હાલવા ચાલવાની શક્તી છે ! બલકે જ્યાં સુધી મ્હારી ન-સોમાં લોહીનું હરવું ફરવું થાય છે ત્યાં સુધી તો તે દેવનો કે દા-નવનો રાજા હોય તોપણ છોડનાર નથી ! ! ? હો વિષયી બુદ્ધિના રા-હમેંગાર ? તુને થોડીજ ખબર છે. કે આ બાહાદુર સિધ્ધરાજ તારો ક્ષત્રુવારમાં નાશ કરશે ! આજ દિવસ સુધી હું એમ માનતો હતો કે મિત્રતાનો નાતો તેમજ દુસ્મની પરોપરીયાથીજ કરવી. પણ તે તેમાં ખસેલ પોહોંચાડી છે ! મણીધરના બોણમાં હાથ નાંખ્યો છે. હા ! જરૂર મ્હારી ગેરહાજરીમાં તે દુષ્ટ મ્હારા દરવાજાની ધડો પાડી બોખરાં કરી ગયો તે તેનાં વધેલાં હાડકાં બોખરાં કરવાનેજ માટે. હો ! હું તેને લડતાં શીખવીશ ! ક્ષત્રીવટ બતાવીશ ! ! અને એ પ્રસાધ પડેલી અજાણને જણાવીશ કે એ ખરો ક્ષત્રી નહીં પણ હંસના પીછાં ખાલનાર કાગડો છે. સીંહ નહીં પણ સીંહનું ચામડું ઝોઢનાર ગધેડો છે ! ! તેને પોતાના લશ્કરનો કે સત્તાનો તદ્દન વિ-ચારજ ન આવ્યો ! પણ ક્યાંથી આવે ? તે તે અજાણના મોહ-પાસની અંદર પ્રસાધ પડ્યો છે એજ પદમણી માટે એ રણમાં પડશે કહેવત છે કે “ વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ ” હવે હાલમાં

જો બાબત લાંબા સમય કરવાનું નથી કહેવા કરતાં કરી બતાવવું કેહી શકું છે માટે મહારા શાણા પ્રધાન ! તમે તમામ બાબતનો યોગ્ય ગં-
દોખસ્ત કરો અને મહારા શુરવીર સેનાપતિઓ ! મહારા બહાદુર ક્ષત્રિ
લડવૈયાઓ ! સર્વ તૈયાર થાઓ કાલે આપણે અહીંયાંથી કુચ
કરવાની છે;

પ્રવેશ ૧૭ મો.

સ્થળ—પાટણથી સોરઠ જવાનો રસ્તો.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, સેનાપતિ, સીપાઈઓ.

સિદ્ધરાજ—મહારા બહાદુર સેનાપતિઓ ! અને ક્ષત્રિ લડવૈયા-
ઓ ! તમારા સર્વના બળ્યામાંજ છે કે, લડ્યુંએ છોકરાંની રમત
નથી. નથી બેલવું સેતરંજ, કે નહિ ચોપાટ, નહીં ગંજકે. કે નહીં
બાજી, નથી વાત કરવી કે નથી બેઠું રહેવું. તરવારોના સખત
ઝટકા, બંદુકોના સખત ધા, બાલા અને તીરના સખત મારની આ
શુરવીર રમત છે, તેમાં દરેકનું માથું ધડથી જુદુ થશે. કહી લાંબા
દિવસ જુએ કહાડવા પડશે, ટાઢ પડશે, ટાઢ અને વખત તડકો
વેઠવો પડશે, માટે જેઓને હીંમત હોય તેજ મહારી સાથે આવવા
હીંમત કરજો. મહારો ખાસ નિશ્ચય છે કે દરેક લડવૈયા પડશે તેની
સાથે હું પણ રણમાં પડીશ તોજ તે કામળાંગીને છોડીશ; માટે
હજી હજી અને હજી, ફરી ફરીને કહુંછઉં કે જેને પાછું જવું
હોય તેને ખુશીથી જવું.

સિદ્ધરાજ—બોલે છે.

અરે દુષ્ટ ચંગળ સુખટ સો દીલમાં લાજી મરોરે (બેવાર) અરે દુષ્ટ.
ધણી તણું નીજ નીમક ખાધ પછી શું વિચાર કરોરે. અરે.
અરે લુચા ડાંડ લકંગા કરે દહિં અખંડા નહીં થાય છુટકોરે. અરે.
દાઢી કાતરી મુંજ મુંડાવી વેંદળ નામ ધરોરે. અરે.
નહીં નહીં જગ ધથર સાંખે, નરકેથી નહીં નીકળોરે. અરે.
આ વખત જે પાછો હઠશે તેને કાંધજી છરોરે. અરે.
બચ બોડી જટ પ્રાણ નીકાણ કાઢું પ્રાણ પરોરે. અરે.

સર્વ લશ્કર—મહારાજ ! અમે સર્વ ક્ષત્રી છઈએ અરે જે
લડવાથી ડરી પાછા જઈએ તો અમારી જતુની લાજે, વળી આજ
દિવસ સુધી અમે આપનુંજ નિમક ખાધું છે તે જે બર ન લા-
વીએ તો નિમકહસમ કેહેવાઈએ આ લશ્કર છે તે અમેઓ આ-

પર્વેન અર્પણ કરેલાં છે. માટે માહારાજ ! અમે કદી પણ માહારાજના તથા અમે તેમ ઘણે તોપણ અમે આપની સાથેન હજીએ કાની પુત્રોને સ્વચ્છમીપર પડવું એન ઉચિત છે માટે કૃપાનિધી આપને અનુકુળ વખત મુજી ધરને ખુલ્લે મરવા કદી પણ ચાહતા નથી માટે જેમ બને તેમ જલદી ચાલો અમે સર્વ હાજર હજીએ.

સિદ્ધરાજ--રાજાજી કાનિ પુત્રો ! એન યોગ્ય છે; ચાલો ત્યારે, આપણે ચાલવા માંડિયે.

સર્વ લોક--

ધરીને હાથ કરવા કામ રાખીયે કાનિનું નામ,
લગાઈ મચાવી આઠે જમ, દસ દંડ બેઠ સામ.

સિદ્ધ--

શુરવીર મારા શાણા આજ, રાહબેમારગી પડવું છે કાજ,
લડો લગાઈ ખુશી સાચ, બતાવો સત્તુને હાથ,

સેનાપતિ--

માહારાજ રાજ સિદ્ધરાજ, સેનાપતિ હું આપનો આજ;
ખડગ ચલાવી સૌથી શ્રેષ્ઠ, મારી લાત ફેડવું પેટ.

સિપાઈ--મઝા વરધી સત્તર દેઉ, લશકર જાકે ઉઠે ઠેઉ;
ખાઈ કોલામી જલદી ઘેઉ, માર તોડ ફેડ કરન.

(સર્વ સાલવા માંડે છે.)

પ્રવેશ ૧૮ મો.

સ્થળ--રાહબેંગારની કચેરી.

પાત્ર--

રાહબેંગાર, પ્રધાન, સેનાપતિ અને પાછળથી સિધરાજનો દુત.

રાહબેંગાર--પ્રધાનજી ! આપણે સિધરાજથી જાગૃત રહેવાની પુરી જરૂર છે. કારણ જ્યારે તેને આ વાતની ખબર પડશે ત્યારે બેશક મોહોડું લશ્કર લઈ આવશે કારણ હું તેના સ્વભાવને સારી રીતે જાણું છઉ કે તે ઘણો જીદીજ માણસ છે, માટે આપણે આપણી તમામ તૈયારીમાં રહેવું ડાહ્યાપણુ બરેલું છે.

દુત--(સિધરાજનો કામળ રાહબેંગારને આપે છે.) માહારાજ સિધરાજ રાહબેંગાર ! યહ કાગળ ગુજરાતકા મહિપતિ સિધરાજ જયસિંહ બહાદુરને બેજા હય.

રાહબે--(કામળ વાંચતાં ધણીજ ગુસ્સામાં આવી જાય છે)

પ્રધાનજી ! જે પ્રસંગ હાલ ચાલતો હતો તેજ પ્રસંગ વિશે અમ સંદેશો છે આ સંધેલી ! એવું જણાવે છે કે, ધણુંજ મોહોંડું લ-
સ્કર લઈ સિંધરાજ આ તરફ આવવા ચાર દિવસ થયાં નીકળી
ચુક્યો છે પરંતુ કાંઈ શીકર નહીં તેના મનમાં યશોવર્મા ઉપર મેળ-
વેલી જીતથી મદ ચડ્યો હશે પરંતુ આ કીલ્લો જીતવો ધણોજ કઠણ
પડશે. હા, મારા ગીરનારના સખ્ત પથરા જેવા મારા સખ્ત શુરવી-
રોને હાથે તે દરેકનાં માથાં માતા અગ્નિકાળને ચડાવીશ ! ! અરે ગમે
તેમ થાય તોપણ મરવું યા મારવું એ શીવાય બીજા કાંઈ રસ્તોજ
નથી એના દીવ્રમાં તેણે એમ ખ્યાલ કર્યો હશે કે મારા સૈન્યના
રૂખવાથી તે નાશી જાય ! પણ ધિક્ક છે, તેની બુદ્ધિને જે ખરો
ક્ષતિ પુત્ર છે, તે જીવ જતાં સુધી પણ ટેક મુકનાર નથી, પણ
પ્રધાનજી ! આપણે એટલું તો વિચારવાનું છે કે, તેની સામે કીલ્લો
છેડી લડવા જવામાં માલ નથી, એમ સાહસ કરી એક થોડા વખ-
તમાં વગર પરીશ્રમે તેને લાલ નજ આપવો. એ પણ યાદ કરે કે
હું લડવા ગયો હતો. માટે આપણો ઉપર કોટનો કીલ્લો જલદીથી
સમરાવે કે ત્યાં જઈ રહેવું ત્યાંથી ગીરનારની ગુપ્ત ગુપ્તજો મારફતે
જે જોશે તે મળી શકશે, મારા શુરવીર ક્ષત્રી પુત્રો ! મને તમારી
પુરણ ખાત્રી છે કે તમે તમારી નાત જાત અને જનુની દીપાવશેજ.

દેશી—નીરજળ સતર સળ રાજપર આજ ચડાવે આવે છે.

સીંહ સમાન સુરા રોજને એક સોયાળાઉ ગભરાવે છે.

કેમ બોલોછો રાજજી આવી કાયરની વાણી,

આપ ગતી કદાપી આવી નહોતી જાણી

મને લાગે છે કે હાય હવે થાતા બેઠી હાની. નીરજળ સતર.

ચોપદાર—કીચારી જરખારત મેહેરખાન સલામ.

પ્રવેશ ૧૯ મો.

સ્થળ—એક મેદાન.

(જનને તરફનાં લસ્કર ધણોજ જોસથી લડે છે.)

[સંધ.—લડો મારા બાહાદુર લડવૈયાઓ ! લડો, લડો ત-
મારા નામ માટે, લડો તમારી કીર્તી માટે, લડો તમારા દેશને માટે
જેવી બાહાદુરી તમેએ વખતો વખત જતાવી દુશ્મનોને જોર કર્યો
છે તે તમારૂં શુરવીર યાદ કરો, અને લડો, રાહબેંગાર તું યાદ રા-
ખ કે આ મારી સમશેર તારા લોહીમાં રંગી તે પાણી સાબર-

મલીમાં મોઢા સારેજ-આન કરીશ, તું ખાત્રીથી સમજાવે કે
કરોડો વર્ષ થઈ જાય તોપણ એ સજીવની મારી ખારી વસ્તુને હું
હિંડનાર નથી. તારા દરેક લડવાઓના શીષ ઉતારીશ, તારા સજ-
ને અને તાજને ધુળમાં મીલાવીશ માટે આ વાતનો ખ્યાલ કરે
અને ખાલી વિચારમાં સજ અને રમવાતને હેરાન નહીં કર, જેમ જને
તેમ જલદી શરણે આવી સુંદરીને સોંપી જા, કે તેથી તુને અભય
દાન આપી નીર્ભય કરું, અને એમને એમ પાછો ચાલ્યો જઈ
માટે માન.

રાહુ—કહેવું સહેલું છે અને કહેવું કઠણ છે. જે મ્હોડે બોલે
છે તે પાળી શકે નહીં તો પછી તેનું જીવનરૂપ થયા છે. જે કુતર
જાણે, તે કરડું નથી. હું તારી એવી ધમકીથી કદી ડરનાર ન-
થી, જમે તે થાય તોપણ આ શિર માટે તે સુંદરી છે. માટે થયા
એકાદ કયા કરતાં સમસેર ચલાવવી એજ ઉચિત છે. મારા બાહ્ય-
દુર દાની પુત્રો! આંગે વખત ફરી ફરીને આવનાર નથી. ઘેર બેઠાં
ગંગા આવી છે તે સૈન્યરૂપી ગંગાના રક્ત રૂપી તમે જુઝાવો અને
તમારું નામ અમર કરો આ નાશરાંત જગતમાંથી કાર્તિ શીવાય
બીજું કંઈ પણ સાથ આવવનું નથી. પગી પવિત્ર રણક્ષેત્રમાં પ-
ડવું. ગાંધર્વ કન્યાઓને વરવું અને દેશને માટે જીવ દઈ રાગીઓને
પુશ કરવા એ શીવાય બીજું કંઈ પણ સાર્યક નથી. માટે લડો
અને લડો, જીવ જતાં મુખી શુરવીર અને દાસી જતાને એજ લ-
ગાડતા નહીં (આવી રીતે બન્ને બાજુ ઉરકેરણી થાય છે. અને
લશ્કર ધણાજ જોરથી લડે છે.)

પ્રવેશ ૨૦ મો.

સ્થળ—ખાનગી બેઠક.

પાત્ર.

(રાહુખેંગાર—અને દેશજી.)

રાહુ—પ્રિય બાણેજ દેશજી! ઇશ્વરના પ્રતાપથી ખુશી થ-
વાનું એટલુંજ છે કે આજે ૧૨ અગીઆર વર્ષ થયાં સિદ્ધરાજે ડા-
ટને ઘેરા લાલ્યો છે. છતાં કંઈ પણ તક મળી શકી નથી, અને
હેરાન હેરાન થઈ ગયો છે. આપણા ખમુસ જામુમથી એવી ખબર
મળ્યા છે “ સિદ્ધરાજનું લશ્કર તમાગ બેઠીલ થઈ ગયું છે.
અને દેશતરફ પાછું ફરવા ઉશકેરાઈ રહ્યું છે તેને સિદ્ધરાજે વધું

સમજાવે ચાલતા ચોમાસાના ચાર મહીના રોક્યા છે. અને દીવાળી પાઠ તરત ઉપડી જવા તેણે ચોકસ કરાવે હોય છે ” આજ સુધી ઉધરે આપણી લાજ રાખી છે. તેવીજ રીતે આ ચાર માસ રાખે તો આપણા આનંદમાં કાંઈ ન્યુનતા રહે નહીં, અને મને ખાતરી છે કે આપણો મહા હાલ સવગોજ છે, જેથી આજ સુધી પાર પડ્યું અને તેવી રીતે છેવટ સુધી થશે. પરંતુ ભાઈ દેશજી ! આજે શુપ્ત રસ્તેથી જે દારૂ આવેલ છે, તે ક્યાં છે ! લાવલો ખરો, જરા પીએ, અને જીવને આનંદ પમાડીએ, આપણે ઘણું ભાગે નિર્વિધન થઈ ગયા છઈએ.

દેશ—મામા ! આપનું કહેવું તદ્દન ખરું છે. હું કાલે રાત્રી-એ કીલ્લા ઉપર ફરવા નીસર્યો હતો અને તે વખતે કીલ્લાની દરેક જાગ્યુંએ ઘેરામ રહેલા લશ્કરની ટુકડીઓના અમલદારો તેમજ સી-પાઈઓ તોખાહ પૂકારતા હતા તેનું કારણ એવું હતું કે એક તો લાંબો વખત નીકળી ગયો છતાં રતીભાર પણ ફતેહ મેળવી શક્યા નહીં જીજી નંગલની ઝેરી હવાને લીધે લશ્કરની તંદુરસ્તી ખગડી છે. ત્રીજું ચાલતા ચોમાસાને લીધે ઝેરી જીવ જંતુનો ઘણો ઉપદ્રવ છે. અને ચોથું તથા મ્હોટું કારણ એજ છે કે સીલ્દરાજ આ નાસી પાસીથી ઘણોજ ખાલાવરો બની ગયો છે કાંઈ દીવસ તે કાંઈ સાથે હસીને વાત કરતો નથી અને જોને તેને ધમકાવ્યા કરે છે વગર વાંકે મારે તે અને આખા લશ્કરમાં માતેલા સિંહની પેડે ફરે છે અને આવી હાલતને લીધે લશ્કર તમામ બે દીવસ થઈ ગયું છે અને આ સીપાઈઓની તથા અમલદારોની ખીન તકસીર આખર પાડે છે તેનું મમજ તદ્દન ચળી ગયું છે, દીનદશાની તેને ખબર નથી અને આ પના કહેવા મુજબ તેઓ ચોમાસા પછી કુચ કરશે એ પણ ખસી વાત, કારણ આ તમામ હકીકત મેં કીલ્લા ઉપરથી નાંખેની ઘેરા ધાલી પડેલી ટુકડીઓના મુખથી સાંભળી છે, મામા ! એક તો આપના પુન્યથી અને જીજી શ્રી ગીરનારીની કૃપાથી બેશક આપણે ફતેહ પામશું એમાં નવાઈ નહીં, કારણ તેનાં તમામ શુભ ચિન્હો હાલથી માલુમ પડે છે અને વળી જોશું હાલ તો આજ પ્રમાણે મધ હાજર કરે. (એમ કહી જાય છે અને દારૂ લાવે છે. દેશજી તેમજ રાહબેંગાર અરસપરસ એક જીજીને પુખ્ત તાણાએય કરે છે અને દારૂ પીએ છે તથા વારાંગના ગાય છે અને એવી રીતે ઘણોજ દારૂ પીએ છે.

વારાંગના— રાગ કાફી તાલ દ્વીપચંદી.

(ખુદાદોસ્ત મુલતાંનકી ખ્યારી—એ હમ.)

જામેં કીરતી જગમાં તમારી, પ્રભુ આપે સુખ ભારી. ટેક.
યાવત ચંદ્ર દીવાકર સુધી, રાજ રહે સુખકારી;
પુત્ર પૌત્ર વધુ વંશજ વધજે, સાથે હાંહાં સાથે રહે શુદ્ધ નારી.
સમદ્રષ્ટી રાખોછો સૌપર, પ્રભુ પુત્ર સમ ખ્યારી;
દીલ દરીયાવ દયાવાન દંપતી, જોડ હાંહાં જોડે પ્રભુકર નહીં ન્યારી.
મનુસ્મૃતિથી ન્યાય ચલાવો, શીક્ષા આપોતો સારી;
નીચ લખાડ જે લાંચીયા પાપી, તેની હાંહાં કરોછો ખુવારી.
સુખી સુખી રહે પ્રભુ તમારી, રહે સદા નીર્વીકારી.
પ્રેમ પ્રજનો આપની ઉપર, મુખથી, હાંહાં મુખથી ન સફાયે ઉચ્ચારી.
દુસ્મન દળ જે આવી ચડ્યુ છે નામ નામે તે વિદારી;
ધન કૃપાથી ફતે તમારી, અરી, હાંહાં અરી, ડરી જાય હારી.

રાહુખેં—શાખાશ, માછ દેશજી, આ વારાંગનાએને યોગ્ય શીરપાવ અમાવો (દેશજી તેને શીરપાવ આપે છે) માછ દેશજી આ દારૂ ધણેજ લેહજતદારછે. જેથી હું ધારું છું કે તું થોડો અંતઃપુરમાં આપી આવ. કારણ એ પણ આપણા સુખ દુખમાં વિભાગી છે જ્યારે આપણે આવી રીતે આપણા ઉપર ટંગાઈ રહેલા દુઃખના વાદળાનું દુઃખ દુર કરીએ ત્યારે તેને પણ બેશક નચીત થવું જોઈએ કારણ આ બધાનું મુળ તેજ છે. અને તેને માટે પારાવાર બળાપો વખતો વખત મારી સમક્ષ અને મારી ગેરહાજરીમાં કરે છે. એવી મારી પુણે ખાત્રી થઈ છે માટે જ.

દેશજી—મામા? આપની આજ્ઞા હું શિરોચ્છેડ કરી છું પણ મારી એક વિનતી છે અને તે એટલીજ કે, નિસાનો જોશ મારામાં પુરછે મને આ વખતે પુરિ શુધિ નથી અને વખત જતો તેટલી પણ નહીં રહે એમ હું ધારું છું મારા મગજમાં ચક્કર આવે છે અને મારો જીવ ઉડે. હતરે છે, આવે જારીક સમે ત્યાં જવું એ હું સલાહ ભરેલું માનતો નથી મ-મ માટે આપ કૃપા ક-ક-રી ખીજને આજ્ઞા આપો, અને મમ મ-તે મ-મ માફ કરો મને પુરી દી-દી દીલગીરી થાય છે કે મેં આ દેહ ધરી કદી પણ આપની આ આ-આ ગ-ના ઉત્તંધ ધન્ય ન કરી નથી પણ લા-લાચાર છું.

રાહુખેં—પ્રિય બાણેજ; દેશજી કાંઈજ કીકર નહીં ધણે દુર જવું નથી આ નજીકનું મણ્ડીમય શયનગૃહ છે ત્યાં જઈ આપી આ. વો અને પછી તુરત પાછા આવજો એટલા વખતમાં કાંઈ હરકત

નહીં આવે તમારા શીશ્ય બીજા કાણ ત્યાં જઈ શકે તેમ છે ?
 દેશગણ—જનજ નેપી આપની અ-અ-અ-આગતા.
 (એમ કહી નીચાના પુર બેસમાં લડધડીયાં ખાતો જાય છે.)

પ્રવેશ ૨૨ મો.

સ્થળ—મણીમય શયનમહલ.

પાત્ર—રાણીકદેવી, દેશગણ, અને પછીથી રાહબેગાર.

રાણીક—(દેશગ તરફ જોમને] ભાઈ દેશગ આજે આમ ડાલતો ડાલતો કેમ આવે છે તેને પુછું તો ખરી દેશગણભાઈ; આજે અપના દુરમનની તખીયત કેવી છે ?

દેશગણ—મ મ મ મામી આજે આજે આજે (ખુબ હસેછે) શુભ સ્ફુનેથી ધણેજ હમરો ઘર આવ્યો છે. તે મેં અને મારા મા સાથે ખુબ પી-પી પી-પીધો (ખુબ હસે છે) અને તમારે મ મ-મ માટે મોકલ્યો છે તે તમે પીઓ આ-આ-આ લ્યો (આપેછે.)

રાણીક—ભાણેજ; આ મધ ખાસ મારે માટેજ મોકલ્યો છે ?

દેશગણ—હહહ હા ! હા ! હા ! (ખુબ હસે છે.)

રાણીક—(સ્વગત)આહા પરમેશ્વર ! આજ દિવસ સુધી મેં કાંઈ મધનાર મધપાન કર્યું છે પરંતુ જે ગમે માફક નથી તોપણ પ્રિય પતિની આજ પાળવા માટે તેમ કરવું પડે છે.

(મધના ખાસા તરફ નજર કરીને)

વસંત તિલકા વૃત.

રાગ—પીલુ તાલ—દીપચંદી

શું રમ્ય આ મધુ અતીજ ગુલાબી ભાગે,
 આનંદ દીલ થઇને દુખ સર્વ ભાગે;
 અંતે કરે મનુષ્યને નિસતેજ એ તો,
 જણો જશર મનમાંજ ખરાબ તે તો;

શાર્દૂલ વિહીરિત વૃત

દીઠામાં નહીં માલ હાલ જરીતો, જેહાલ અંતે કરે;
 એવો જે અતિમધ મુજ મનથી, પીવો નહીં તે ગમે.
 ભાચારે મમ નાથના હુકમને, આધીન હું થાઉં છું;
 કાટાણે મધુપાન મુજ મનમાં, હેરાની પામુજ છું.

હેનગતકરતા ! ગમે તેમ હોય તોપણ પતિનો આજા પ્રાણ-વી એજ સતીનો ધર્મ છે. એમ કહી મધપાન કરે છે, થોડીવાર

પછી ધણીજ બેશુદ્ધ થઇ જાય છે.

શિખરીણી વૃતની ચાલ.

થર થર થર કયે છે દેહ મુજ આ સમે;

નયન ઉડાં જાએ દીલ અધીકું દમે.

નિશામાં ચક્રચુર થઇછું હું હરી;

રાખો મારી લાજ કહું છઉં ક-ર-ગ-રી-ઇ-ઇ-ઇ

(આવી રીતે બોલતાં તુરત બેશુદ્ધ થઇ જાય છે અને પા-

સેના પલંગ ઉપર લઇથી પડે છે.)

દેશગજ—(નીશામાં પુર બે શુદ્ધ થઈ) હ-હ હાહાહાહાહા

(ખુબ હસે છે અને થોડીવાર પછી તે પણ બેશુદ્ધ થઇ જો પલંગ ઉપર રાણીક દેવી પડી છે, તેના ઉપર તે પણ પડે છે)

રાહુબે—પ્રવેશ કરી ઉપર પ્રમાણેના દેખાવ બેઠા ધણીજ ક્રોધ તુર થાય છે, અરે આ શો ગજળ ! આ શું મારી નજરે જોઉં છઉં ! સ્વપ્ન તો નહીં (પોતાની આંગળી કરડી જુવે છે) નહીં નહીં ખરેખર હું જાગૃત છઉં અને જો જોઈું છઉં તે ખરૂં છે, ત્યારે શું આ જન્મે દોષિત છે ના એમ કેમ મનાય ! મારી પ્રાણપ્રિયા શુદ્ધ સ્ત્રી-શું તેનામાં આવી ભૂલ પડે ! કદીજ નહીં મારા લાંબા અનુભવ ઉપરથી હું સિધ્ધ કરું છઉં કે આ અજ્ઞા ખરેખર પવિત્ર છે (પરંતુ ધણી મુસ્તમામાં) નીમકહરામ ! જોને મેં પાળી પોપી મોટો કર્યો અને આવી પાયરીએ ચડાવ્યો તેજ દુષ્ટ થયો તેનીજ નીતિ જગડી બીચારી પવિત્ર અજ્ઞાને અતિ મધપાન કરાવી બેશુદ્ધ કરી. પણ હવે વીચાર શું કરવો ? આવા નીચ પાપીને દુનિયામાંથી બોલા કરવા એજ હિત છે. (એમ કહી એકદમ પોને તરતાર ખેંચે છે અને દેશગજ ઉપર જોરથી ઝટકો મારે છે પરંતુ તે પલંગના પાયામાં વાગતાં સદરકુ પાયો જુદો પડી જાય છે અને પલંગ વાંકો વળી જાય છે તેથી જન્મે જગી જઈ શુધીમાં આવે છે.

દેશગજ પોતાના ગામાને આવી રીતે ક્રોધાતુર બેઠા તેની પાસે હાથ જોડી નીચો નમી ઉભો રહે છે તેને રાયબેંગાર ધણીજ જોસથી ધમકાવે છે.

નીચ ધાતકી ! ચંડાળ ! પાપી દુષ્ટ ! નીમકહરામ તારાં કાળુ મુખ મને વધારે વખત નહીં જતાવ મેં તુને આજ દીવસ સુધી ડેટલાક પ્રેમથી અને માનપૂર્વક રાખ્યો, તેનો પણ તે જરૂરિયાર ન કર્યો.

દેશળજી—(સળંગ નેત્રે) મામા ! હું ખરેખર નિરોધ છું પુરેપુરો તપાસ કર્યો શીવાય વચનરૂપી શસ્ત્રધારથી મન અન્યાય આપવો એ આપ સરખા કદરુદાન મુરખીને ધરિત નથી કૃપા કરો શાન્ત થઈ મારી અર્જ સાંભળો.

તાલ કવાલી.

(અધગીજ મોહોત્ત તોડી મેં દાદી હીવાનાને—એ દળ.)

કરમરી કહું છું, તમે વચન સુણો મામા મારા આ વાર.
નથી વાંક જરી (૨) તમે માનોછે નિરધાર ટેક.

છડું જાતવંત (૨) એમાં નહીં સંદેહ;

મુજ મનમાં નીશ્ચે જાણું, મુજ માતૃ ખરીછે એહ. ૧

કરી અરજ આજ (૨) નહીં જોવાને તે ટાણે;

હતો આગ્રહ આપતો પુરો, બનીયું છે આજ પ્રમાણે. ૨

હતો નીશામાં (૨) ચક્રચુર બન્યો તે વખત;

નહીં શુધ રહી શરીરની, હું પડ્યો ઉપર આ તખ્ત. ૩

વડીલશ્રી જે વખતે આપે મઘપાન કર્યું અને આપે મને આં-

હી આપવા આજ્ઞા આપી તે વખતની મારી બોલી તથા શરીરની શુદ્ધિ વગેરે આપે જે બારીક નજરથી તપાસ્યું હશે તો, આપની ખાતરી થવી જોઈએ જ કે મને તે વખતે કાંઈ પણ ખખર નહીં હતી, મેં પણ આપની પાસે વિનતી કરી હતી કે મને ત્યાં જવાને માટે માર કરો તો પણ આપે આગ્રહ કરી મોકલ્યો. આંહી આવી તે મેં ફક્ત મારી માતૃશ્રી તુલ્ય મામીના હાથમાં પ્યાલો આપ્યો તે પછી શું થયું તેની પણ મને ખખર નથી મને આ પલંગમાં કાણે સુવાયો તેની પણ હું જાણતો નથી માટે કૃપા કરી મારા ઉપર આવું કલંક નહીં ચડાવો, અને મને ક્ષમા કરો.

રાહ—ચુપ રહે દુષ્ટ, તું મને શું સમજાવવા જાય છે? મેં જે નજરો નજર જોયું તે હું કેમ ખોટું માનું!

રાગ ક્ષત્રી કલંકનો.

આ દુષ્ટ કરે કાંમ, કેવું મેં નજરે દીઠુંરે,

કેવું કરવા બીડી હામ, બોલે શું મુખથી મીઠુંરે.

શખ્યો પુત્ર સગાન મેં આજ, કેવું મેં નજરે દીઠુંરે

કેવું કીધું નિર્લજ કાજ, બોલે શું મુખથી મીઠુંરે.

અન્ન ખાધને થયો છે હરામ કેવું મેં નજરે દીઠુંરે;

ધીક લુચા મુકી તેં માથ, બોલે શું મુખથી મીઠુંરે.

તુલ્ય માણુ સમાન આ નાર, કેવું મેં નજરે દીઠું,
 ફર પાપી નીલેજ જાત, બોલે શું મુખથી મીઠું.
 કર્યું પાપ અમાપ તેં આજ, કેવું મેં નજરે દીઠું,
 વળી જુઠું વઢે તે કાજ, બોલે શું મુખથી મીઠું.
 શું ઉભે બેવકુફ મુરખ, કેવું મેં નજરે દીઠું.
 જાજ ગદ્દા તું ધુત, બોલે શું મુખથી મીઠું.

જાજ અહીંયાંથી દુષ્ટ તાર કણું મેં મને હવેથી કહી જા-
 તાવીશ નહીં (એમ કહી લાત મારી કાઢાડી મુકે છે.)

રાણી—(એક તરફ ઉભી રહી ધુનતી હતી તે ધણેજ ધીમે
 નજરે કહેછે) પ્રીયપતિ પ્રાણુનાથ ! શિર છત ! અમે જન્મે અરેજ
 નિર્દોષ છઇએ. (હાથ જોડીને.)

રાગ—ભેળવી તાલ ગજલ

(ચંદ્રમુખીને એકલી છોડીને આવ્યો અહીં) એ દખ.

હમા કરોને જુવ હો દારમાં બેહાલ થઇ;

રહી ન શુદ્ધ દેહની બેશમ થઇ પડી અહીં.

૨૬.

કરીને મવપાન હું સુતી હતીજ ને ધડે.

તુરતમાં દડી પડી પલંગમાંજ તે ધડી.

૧

દેશજી ખીચરો ઉભો તો, નીચામાં ચકચુર થઇ;

બેશુદ્ધ થઇ તે પડ્યો પુરજોસ ઉરથી.

૨

નથી ક્રિયા પ્રિયાની કંઇ તે જાણુજો રાજન સહી,

તમ પ્રિતનિજ રીતમાં ભવલીત આજે હું થઇ.

૩

પ્રાણુનાથ ! એમાં એનો કાંઇ પણ વાંક નથી, મઘ ધણે

જલદ હોવાથી મને ધણો નીસો ચડ્યો તેથી બેભાન થઇ ગઇ

અને તેને પણ તેવી રીતે થયું છે, માટે કૃપા કરી અમને જન્મને

ક્ષમા કરો. (નમે છે.)

રાહુ—(હસે ચાહે) એમાં તમારો કાંઇજ વાંક નથી

(તેરા રરમાન એ શાહા મેં જગકે આતી હું એ દખ)

નથી વાંક તુંજ પ્રિયા શાને દિલગીરી કરે,

વાંક આવ્યો છે દેશજી કેરો નજરે.

૧

આવો પ્રાણુ પ્રિયા તમે બેસો પાસ મારી સડી.

રાણે દિલગીરી તો મારાજ સોગન છે અહીં.

૨

પ્રાણુપ્રિયા ! તમે શા માટે શોકાતુર થાઓ છો ? એમાં ત-

મારો ખીલકુલ દોષ નથી. એ દુષ્ટ દેશજો તમને વધારે મઘ પાપ

જાણી જુલનેજ બેશુદ્ધ કરેલ છે.

રાણી—સ્વામી નાથ ! આપના પ્રેમને હું આધીન છું, મારા ઉપર આપનો દ્રઢ રત્ન એટલો બધો છે કે તે દહેવા હું સકિતવાન નથી. પરંતુ પ્રિય પત્ની ! હું અનુમાન કરું છું કે દેશગજ પણ નિર્દોષ છે. પ્રાણધાર ! તે મને તેમ હોય પણ મહારાજ ચિત્ત હાલ ઘણુંજ વિવિધ રહે છે. દીનદયાળ આપણા ઉપર કેમ દયા નથી કરતો. અને આપણા ઉપર ટંગાઈ રહેલું દુઃખનું વાદળ કેમ નથી વિખેરી નાંખતો ? મહારાજ મનુષ્ય કાન્ત ! આવા ખારીક વળતે એક નિમિષ માત્ર પણ આપથી દુર રહેવા મહારાજ અંતઃકરણ ચા-ખી ના પાડે છે અને મન ઘણું ખેદ પામે છે.

રાગ સારંગ તાલ ગજલ.

(અતઃકા કયા ખ્યાલ દીખાય મેરે અલ્લા. એ દગ)

આપથી જુદુ હવે મુજથી ના રહેવાય.

આપની જુદાઈથી સુખ સર્વ ખાય. ટક.

વિયોગ આપના પિયુ જે ઘડીથી થાય

વારી વિનાની વલ જેમ, તેમ મુંજ દીલ સુકાય ૧

જનમું ને લડ્યા કદી કરોને ઉપાય;

પ્રાણથી જુદી હવે પ્યારી નહી થાય. ૨

પ્રિતમ પ્રેમ આપનો દીલ ન સગાય;

તેનાજ ખાતર પ્યારા હું જાવા નૈ દઉ ક્યાંય. ૩

અર્જ દીન દાસી કરી લેજો લક્ષ માંય;

દુઃખી કરો નહીં મુજને, કહું પડી તમ પાય. ૪

દુઃખ જુદાઈનું કદી મુજથી ના સહેવાય;

પડશે વિખુટા જે તમે પાડેશ મહારાજ કાય. ૫

વિખુટા પડો નહી ચીત એમ આહાય

મારા સમ સાચુ કહો, દીલ જહું ગલરાય. ૬

પ્રાણનાથ—! લડ્યા જશે તો ત્યાં, કીચારીમાં જશે તો

ત્યાં મતલબ જ્યાં જ્યાં આપ પધારશે ત્યાં ત્યાં હું આપનીજ સાથે યોગ્ય પોશાક પેહેરી રહીશ પણ આપની કદી જુદી નહી પડુ મારે વાહાલા નાથ ! મને તેમ કરી એ દુઃખને સમજવો અને આ આશ્વત દુર કરો.

રાહુએંગાર—પ્રીયા ! ધીરી થા, શા માટે અધીરી બને છે સાંભળ.

રાગ ખીલાવર તાલ દાદરો.

(એનનાં પડે દર્શ પીયુ વાના રે. ઢળ.)

શાન્ત શાન્ત તું શાન્ત સાણી રે, શાને શોક, કરે અયોક;

છે તે રોક, મનને રોક, ઝહી છે તું સણી રે શાન્ત.
 તમ કરીયે અરીને સતીરે, લાજ જન્ય, ક્ષત્રી માંહ;
 દુખા થાય, ડીલ ત્યાંહ, લાજે મા નકારે. નમન.

હીમત હારવી નહીં ઘટે જસેરે, બનવું વીર, ધસીને ધીર.
 મારીને તીર, મારવા મીર, જન્ય નાસી અરીરે. હીમત.
 પ્રેમ વાહારો પુરું છે પ્રિયારે, તુજ જુદાઈ ના સહેમય.

દીલ દુખાય, સુખ હરાય, કરીશ કાંઈ કિયારે. પ્રેમ.
 નહીં તજી તુને પ્રાણ માહારીરે, તુંજ તન, તુંજ ધન;
 તુંજ મન, તુંજ રતન, આ દેહ વાહારી રે. નહી.

પ્રિયા ! દુસ્મનો સાથે નમી સલાહ કરવી જોઈએ તેમાં ક્ષત્રી
 જાતને ઝોટી ખોડ છે. જો એમ કરીયે તો, જનુંની લાજે, સ્વચ્છ
 પ્યારની ખાતર ક્ષત્રીવટ તજવી એ અનુચિતાં કહેવાય તું જાણે છે
 તેવી રીતે ઘણાં વરસ થયાં તેઓ હેરાન થાય છે અને હજી થશે
 તો પણ તે કદી શાવવાના નથી એમ તું ખાત્રીથી માન હું તને
 જોડીને કદી પણ જનાર નથી માટે શોક ન કરવો, તુ પણ ક્ષત્રી
 રાજપુત્રી છે તેથી તારે પણ હીમત રાખવીજ જોઈએ કાયર થઈ
 આધીન થવું એ અકૃત્ય શીવાય બીજું કયું વધારે કલંકવાળું છે
 નિર્મળ પ્રેમનાં ઝરણુમાથી અમૃતપાન કરનાર પ્રાણીઓને બીજા ક-
 શાની દરકાર રહેતી નથી, પરંતુ જેવટે તે હાનિકારક છે સુવદને !
 હું તમને વચન આપું છું કે જ્યાં સુધી આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં
 સુધી તો તમને કદી પણ માથાથી વિમુદા કરવાનો નથી માટે
 નચીંત થાઓ.

રાણીક—સુખ કર ! સૌભાગ્ય રક્ષક ! આપનાં પ્રિયમય વચ-
 નો સાંભળા મહાર હૃદય શોકદર્પ નિશ્ચાત થયું છે, પરંતુ રજની
 ઘણી વિતી છે માટે આપ આ સુખાસન ઉપર આરામ કરો, હું
 સેવા કરું.

રાહબે—નહીં નહીં પુરું ચંદ્રકળા ! તમે પણ સુખે નીંદ્રા-
 વશ થાઓ.

રાણીક—વિદાસી કાન્ત ! એવું નહીં કહો, હું આપની સેવા
 કર્યા શીવાય કદી પણ જીવ્યાની નથી.

રાહબે—પ્રિયા, ! તમારી મરજી ઉલ્લંઘન કરવા હું જરાપણ
 રાજી નથી, જો તમે એમજ રાજી છો, તો તેમ કરો.

(રાહબે માર પગે ઉપર આરામ કરે છે)

રાણીક—(રાહખેંગારના પગ પોતાના ખોળામાં લઇ ચાંપે છે અને ગાય છે.)

રાગ સોરઠ તાલ પંખળી ઠોકા.

સુખ સજ્જનમાં આજ, સુખથી પોઠો મારા નથ. ૨૬.

શણે રહી કંઈ ચરણની સેજ, કર પંપાણું નાથ; ૧

અમિત થયા હસો સ્વામી મારા, કરી રાજની કાજ. ૨

કિંકરી કરથી કાય દગાવે, સુખ નિંદ્રા દયો રાજ. ૩

સીત સુગંધિ વાયુ આવે, મીઠિત વાસ ગુલાબ; ૪

નિવૃત મનને કરજો વાંલા, છોડી આજ પંપાણ. ૫

દુઃખ સ્વપ્નાં નહીં આપણે આવે, જાળ જગત જંજાળ. ૬

દારી ઉદારી તજીને બેઠી, ઇચ્છે રહેવા સાથ. ૭

ઉપર પ્રમાણે ગાતાં રાહખેંગાર નિદ્રાવશ થાય છે અને હલી કડી ગાતાં રાણકદેવી રાહખેંગારના કડી ભાગ ઉપર સુધ જાય છે અને પડદાનો ઓટ આવે છે, જાગીને ગારીમાંથી જુવે છે તો તંબુ બેઠને બોલી.

સોરઠો.

મારા ગઢ હેઠ, કોણે તંબુ તાળીયા;

સઘરો મોટો શેઠ, બીજા વરતાવું ત્રાળીયા.

પ્રવેશ ૨૨ મો.

સ્થળ—મીનજદેવીનું ઘર. (મહેલ)

પાત્ર.

મીનજ—રાહખેંગારની બેન, સીધરાજની બાબી,

વીશજ—તેનો પુત્ર.

દેશજ—વીશજજનો ભાઈ.

વીશજ—માતૃશ્રી શહેરના પશ્ચિમ બાગમાં બનાવેલી મોટી વાવ તમે જરાબર જોઈ ?

મીનજ—પુત્ર ! વાવ પુરેપુરી મેં જોઈ, અંદરનું પાણી નિર્મળ તે મીઠું છે લોકાને જે ઉપકારનું કામ તે કર્યું છે તે ઇન્દ્ર તારા પર હમેશાં રાજ રહેશે અને શહેરના લોકો બાહરના આવતા મુસાફર લોકો પાણી મી તુને આશીર્વાદ દેશે મારું પ્રિય પુત્ર ! તારા કાકાના લશ્કરનું શું થયું ? તેઓ શીરનારની પવિત્ર

જગા છોડી ગયા કે નહીં ?

વીરણ—માતૃશ્રી ? હજી સુધી તેઓ ગયા નથી તેમ જાણે તેમ લાગતું નથી, ગઈ કાલે એક નહીં સરખું યુદ્ધ થયું કાકાનાં બચાં માણસો મરાયાં તો પણ તે પોતાની હક મુદતો નથી, અને મને લાગે છે કે કાલની ખુનરેણી તેની આશા નિષ્ફળ થઈ હશેજ અને તેથી તે પોતાનો વિચાર બદલે તો તાજુબી નથી. આ પવિત્ર ક્ષેત્રના શિરોમણી રાજાને હરાવી કાઢે પાટણ જાય એમ મને લાગતું નથી પણ તો જે ગીરનારી કરે તે સસ તો પણ સામેથી મારો બાધ આવે છે મને લાગે છે કે તે કચેરીમાંથીજ આવતે હશે એટલે વધારે વીગતથી જે સમાચાર હશે તે તે કહેશે.

(દેશળી દાખલ થઈ માતૃશ્રીને વંદન કરતાં અશ્રુપાત કરે છે.)

(સમાલ તેમ અદકો જરા સૂતાતો સહી એ રાગ.)

મીનજી—મુખનિસ્તેજ કરી કેમ પુત્ર આવ્યો અહીં;
કહેને કારણ મુજને પુત્ર કાંઈ બનીયું તહી.
કર્યું અપમાન પુત્ર કાંઈએ તારું આજ કેનીજ
કરાવું શિરછેદ આજ તેનો મને બેદ દેની.
લડાઈ થઈને શું દૂશમનોનો જય થયો;
ભાત મારો શું ઇસ્વર તણે ધામ ગયો.
દીલ મારે થાય બહુ કુવિચાર મને;
જલદીથી કેને કારણ પુત્ર મારું દુખ સમે.

પિય પુત્ર ! તારું નિસ્તેજ મુખ કેમ થયું ? તારું હરશીલ મુખ જોઈ મારું દીલ હમેશાં પ્રકુલિત રહે છે. તું મારી પાસે હમેશાં યુદ્ધની ખબર દઈ મારું દીલ રંજન કરતો તે આજ એકાએક આવી મારી સમક્ષ વગર બોલે અશરૂપાત કરે છે તેથી મને વધારેને વધારે દુખ થાય છે મને ધણા કુતકો થાય છે વાસ્તે જે ખરો બનાવ હોય તે મને વ્યથિત કહે.

દેશ—માતૃશ્રી !

રાગ ધનાશ્રી તાલ ગજલ.

દશા હું કહું શું મારી, માતા હવે છું લાચારી;

છંદગીની આવી વારી.

મધ આજે આવ્યો સારો પીધો બહુ અમે હાંસ ધરી,

આવ્યો તો સુખ વારી.

મા મુજને હુકમ કીધો દારૂ પાવા મામી મારી,

છંદગીની આવી વારી.

મામીને મેં દારૂ આપ્યો, પીધો તેણે હોંશ ધરી,
પછી બેભાને પડી.

દારૂએ બેશમ પડ્યો હું સુતી છે જ્યાં મામી મારી,

છંદગીની આવી વારી.

નીશામાં હું જાણું નહીં, ચડ્યું મને ધેન બારી,

મામાની આવી સ્વારી.

મારી માર કહી કુવચનો કાઢ્યો, માડી મુજને ખારી,

છંદગીની આવી વારી.

જાવ રોહર બાહાર મુજને, હુકમ કીધો પાપી ધારી,

નથી ચુક્યો માત મારી.

મુઝે નહીં કંઈ રસ્તો, જોતવી હવે કહી ખારી,

છંદગીની આવી વારી.

માતૃશ્રી ! હું શું કરું ? આજરોજ ગુપ્ત રસ્તેથી દારૂ આવેલ તે
અતિશય જલદ હોવાથી મેં તથા મારા મામાએ ખુશ પીધો.

અતિશય સરસ દારૂ ધારી મારા મામાએ મને મારી મામીને
પાવા જવા આજ્ઞા કરા મેં બહુએ ના કહી પરંતુ તેના દીલમાં ન
આવતાં મને જોરાવરીએ મોકલ્યો મામીએ દારૂ પીધો અને તેના
અગણીત નીશાથી બેભાની અવસ્થામાં પલંગ ઉપર પડ્યાં. માતૃશ્રી
હું સત્ય પ્રતિજ્ઞાથી કહું છું કે, આ વખતે મારૂ મગજ
બીલકુલ ઠેકાણે ન હોવાથી અને એકાએક મગજમાં ચકર
આવવાથી હું મારી મામી પર પડ્યો ફરીથી ઉઠવાની મારામાં
સત્તા ન રહી નેટલામાં એકાએક મામાની સ્વારી ત્યાં આગળ આ-
વી. મને મારી મામી સાથે સુતેલો જોઈ એક લાત જોરથી મારી
સાવધ કર્યો. મેં ધસી ક્ષમા માગી પરંતુ તે લક્ષમાં ન લેતાં મને
એકદમ રોહર ઊડવા આજ્ઞા કરી છે.

મીનજી—પ્રીય પુત્ર, તારા મામાની મરજી અત્યારે એમ થ-
ઈ વાસ્તે જ્યારે આવે ખરાબ વિચાર તેના દીલમાં ઠર્યો ત્યારે તા-
રે લાજીમ છે કે થોડા દાઢાડા બાહાર ગામ જઈ આવવું.

વીસજી—(એકાએક) વાતમાં.

રાગ પીલુ તાલ કેરબો.

શું જોલે મામો વેણ, પેરી શું ? અમે ચોખ્ખારે;

કેમ સાંખીએ વીપરીત કેણ, પેરી શું ? અમે ચોખ્ખારે;

જ્યારે કહી વીચાર્યા વણ વાત, પેરી શું ? અમે ચોળીરે;
 ત્યારે કરવી તેની ધાત, પેરી શું ? અમે ચોળીરે;
 લડવું સામા થઈ એકવાર, પેરી શું ? અમે ચોળીરે.
 જુવે મામે ભાર તલવાર, પેરી શું ? અમે ચોળીરે?
 શ્રીકૃષ્ણને કંસનું જોમ, પેરી શું ? અમે ચોળીરે;
 કરશે ભાણેજ મામાનું તેમ, પેરી શું ? અમે ચોળીરે.

(અતી ગુસ્સાથી) માતૃશ્રી ! તમે એમ કેમ બોલાંછો શું તેદા
 શેહેરમાં આપણે રહ્યા એટલે શું આપણને દયાવી મારશે? શું સૌ-
 રાષ્ટ્રનો મોટા મુલકનો તે ધણીછે, અને આપણે એથી કાચા છઈએ ?
 આખો ગુજરાત આપણે ઘેર છે જ્યાં એ રાજા થઈ પુરો તપાસ
 કર્યા વગર મારા ભાઈને એવા વીપરીત વેણ બોલવાને શું તે યોગ્ય
 છે ? ના, ના, કદી નહીં એની મેટી સત્તાથી આપણે ડરી જવું
 એ કદી બનવાનું નથીજ. જ્યારે તો આપણાથી દુગો કરશે ત્યારે
 શું આપણે તેને આપણા હાથ ન દેખાડવા ? પ્રીય ભાઈ દેશબંધ
 તારી દીલગીરી તું દે કર અને મારી સાથે ચાલ. તું નક્કી માન કે
 આપણે એ મામાને ભાણેજવટ દેખાડશુંજ, અને તેમ કરવામાં કાંઈ
 અડચણ નથીજ. જુનો તોપણ પ્રસિધ્ધ દાખલો આપણે નવો કરી
 તેને આપ દેવો. તે એકે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના મામાનો અન્યાય
 એવો ત્યારે તેનો ધાત કરવામાં જરા પણ વાર ન લગાડી માટે આ-
 પણે પણ તેજ દાખલો રહે લેવો જોઈયે. આપણે, ક્ષત્રી પુત્ર છઈ-
 એ, નથી વાણીયા કે શ્રીજે બેસી જશું ? એમ કેમ થાય ચાલ સ-
 ત્વર કર આપણે આપણા કાકા, સીધરાજ બહાદુરને મળીએ અને
 તેની પણ યોગ્ય ગોઠવણ કરીયે, સીધરાજ આપણો કાકો છે. ગમે
 તેમ છે તોપણ એક લોહીઝે અને આપણે જ્યારે તેને મળશું, ત્યારે
 બેશક તે તેનું ધારણું કામ પાર પડશેજ અને હાલ તેને આપણું
 કામ છે વાસ્તે માન સહિત જવું એ વધારે સુખદાય છે.

મીનજી—પુત્રો તમારું કહેવું મને પણ ખરું લાગે છે મોમાં
 કોળીઓને માથે માર એ ઠીક નહીં. ખચીત તમારો કાકો તમને
 મદદ દેશેજ વાસ્તે તાકીદે તમે તેને મળો અને ગુપ્ત રીતે શેહેરમાં
 આવો ભાઈના મનમાં ભરમ આપ્યો અને તેની દ્રષ્ટી ખોટી થઈ
 પોતાના બાળકસમ જે બાળકને રાખનો તેને માથે તેણે જુડો આરોપ
 મુક્યો તે ઉપરથીજ મને માલુમ થાય છે કે, ભાઈની બુદ્ધિ બ્રહ્મ
 થઈ અને તેને માટે અમી વૃદ્ધી કરનાર દેવી અળીકા અને ગુરદત્તાત્રીની

પુણું કૃપા હવે તુડી વાસ્તે પુત્રો તમે જાઓ મારી આજ્ઞા છે.

સૌરઠો.

વાળીઆના વેપાર, જાતે દાઢે જાળસો;

મારસું રાહલેંગાર; ઝતારસુ રાળીકદેવીને.

બન્ને પુત્રો—તમારો આશીરવાદ શોરપર અડાવી અમે જ-
હાએ છીએ.

પ્રવેશ ૨૩ મો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—

દેશળજી—તથા વીસળજી, દુદો તથા હમીર.

દેશળજી—(ગુનાગદ) કીલ્લા નજીક જતો મન સાથે વિ-
ચાર કરતો ચાલ્યો જાય છે.

આહાહાહા ! ! હે ઈશ્વર ! તારી ગહનગતિ છે; આજ દિવસ
સુધી જે ઉમંગ મારા મનમાં હતો, તે બધો જાણે ક્યાંએ જતો
રહ્યો ? હું જે તદ્દન તીરઅપરાધી છું, તેને માથે આજે કેવડો
મ્હોટો ગુન્હો આવી પડ્યો છે ! મામાએ માર અપમાન કર્યું એટલુંજ
નહી પણ મને શહેર છોડવા સખ્ત આજ્ઞા કરીછે. અરે જીવ ! શું
કરું ? ખીતા તુલ્ય પવિત્ર મામાને છોડી જવા અરે ! એટલુંજ નહીં
પણ ભાઈની માતૃશ્રી સલાહ પ્રમાણે તેને પારપત કરાવવા યોજ-
ના કરવી ? ધીકાર ! ધીકાર ! ! આ જીંદગીને એ પણ કદી જો
આમ ન કરું, અતે અપમાન સહન કરતો ક્ષત્રીને ખોટા ત્યારે શું
આમ વિશ્વાસવાત કરવામાં નહીં ? અરે પ્રભુ ! હું મ્હોટી મુશીબત-
માં આવી પડ્યો, શું કરવું તે મને સુઝતું નથી, ચાલ જીવ જે
યત્નાનું હશે તે થશે, પણ હાલ તો ભાઈની સલાહ પ્રમાણેજ કરું,
અરે ! જે રાણકદેવી માટે હજારો મુશીબતો સહન કરી જ્યાં મેળા-
ઓ, તેજ આ વખતે દુઃખનું કારણ રૂપ થઈ પડી, જેની સામે
હું ખરી શુરવીરતાથી લડતો, અને જેને મેં પાયમાલ કરી તાંપ્યો,
તેનેજ સ્વરણે જઈ માથું નમાવવું ? હાય ! નસીબ ! અરે જ્યારે હું
કપટથી શહેરમાં સિંધરાજને દાખલ કરીશ ત્યારે હાહાકાર વરતશે,
સૌરાષ્ટ્રનો સુર્ય અસ્ત થશે, દેશ પાયમાલ થશે, શહેરમાં કેર વર્ત-
શે, નિર્દોષ બાળક રક્ષક વિનાનાં રહીશે, નિસંધાર અયથાઓ

મણી વગરની રખડશે, ટૂંક વિધવાઓ પોષણ કરનાર મોઢી પુત્રો
 ખોશે, જીવથી વાહાણી વસ્તુઓનો પરદેશીઓ છુટથી ઉપભોગ લેશે,
 અને આ સુશોભિત સૌરાષ્ટ્ર બાગ વૈર રૂપી દાવાનળથી બળી જઈ
 ખાખ થશે. આ તમામનો કર્તા કોણ ? હું; અને મને આવી સ્થિ-
 તિમાં લાવનાર કોણ ? દાર. આ બધો વીચાર કરું છું. પણ મન
 સ્થિર રહેતું નથી અપમાનના અસલ રૂપથી પેદા થએલા વૈરનો
 ઝડૂની જીવ, પોતાનું કામ પાર પડશે ત્યારેજ શાન્ત થશે (જુસ્સે)
 અને તેમ થવું જોઈએ, મરવું એક વખત છે. દયાએલા રહેવા
 થી શું શાયદો ? દાસપણની મારક અપમાનના બોહોળા વેહેમમાં
 જીંદગી જીવરથી એ શું ઉચિત છે ? કદીજ નહી. આત્મા હવે એ
 સંકલ્પ વીકલ્પ છોડી દે. દરવાજો આગ્યો માટે સ્વકાર્ય સાધ્ય
 બન્યું (હુદા તથા હમીર પાસે જઈને)

કેમ હુદા બાઈ ! આજ તો કાંઈ દુશ્મનોનો ઉપદ્રવ તો નથી કે ?

હુદા--ના રે બાઈ ! એ શું બોલોસો. પેલે દી ઝગમગવું
 તું, આ તેલો કેડે કાઢ્યો એ કે સું કર્યું નથી.

હમીર--કો વળી કરે તે કેમ ! તે દી કેટલાની લોચુ લઈ
 ગયા સેંપાવળીયા માંડવા પાણી પણ નહી જડે બાઈ આપણે દે-
 વીતો હાથ સે ન ? એમ કાઢના બાધા બાધા જાયે તેમ નથી દે.

હુદા--એતો બધો એતોજ પરતાપ સેને, નીકર વળી આજ
 અગીયાર વરસ થયાં તો પણ એક કાંકરી પણ ખરી નથી. ને આ
 પણ જીવાનોમાંથી કાઢને પણ છોછવટ થયો નથી. દેહગણ્ડમાઈ !
 એતો માદારાજને તમે હુરવીર સો. નીતર કાંતી માએ શેર હું
 બાધી સે, જે આ દમ ખમે ?

દેશગણ--હુદાબાઈ ! તમે બધા સારાં માણસ છો તે એ-
 મજ બોલો, અને તમને ઘટે પણ એજ, બાકી કાંઈ એક હાથે
 થાય છે ? તમે બધા બહાદુર છો અને રાત દીવસ બહુજ મહેનતથી
 સાચવી શકો. બીજાનોતો નિશ્વાસજ ન આવે.

હુદા--હા બા હા, હાથું કહ્યું. અમે જેતું નિમક ખઈને
 સમજે તેનાજ સમજે તે નિમક હરામી થઈએ તો જીવડ પડે ને !

દેશગણ--પરોપર છે મામા તમારાં બહુ વખાણ કર્યાં કરે
 છે તમે મને વખતો વખત કહે છે કે “ હુદાબાઈને હમીરબાઈને અ-
 કીણ વગેરે તમામ બાજતથી ખુશી રાખજો ” (પણ જરા હસીને)
 તમે જાણો છો ને, કે કામની બહુજ વ્યવસાય એટલે જીવી જવાય

આજ તો આ દરવાજો જરૂરનું કામ છે એટલે અવાજ, નહીં તે આખો દિવસ અને રાત હમ્મરમાં અને કિસ્કેખંધી કરવામાં રોકાવું પડે છે. જરા પણ દુરસદ મળતી નથી.

દુદા—હાથું બા હાથું! શરહદ તે ક્યાંથી ગયે? બહુ કમ-કાણુ તમારા ઉપર રહ્યુંને.

હમીર—તે વળી રા મહારાજને ધડી પણ ભાઈ વગર રહે નહી હે ?

દુદા—દેશળભાઈ! રાની તમારા ઉપર બહુ મેરખાનીસે હો ! ને અમારા ઉપર રાની અને તમારી બેની કોરપાસે, તે મો-જુ કરીએ સમજો, ને તમને દુવા દધએ સમજો દહમનોના બાર નથી કે, આંગળી સીધી હકે. બલેને અગીયાર હો વરહ લમણુ લડે.

દેશળજી—એ તો તમારી ખાત્રી છે પરંતુ મામા માટે અને તમા સડને માટે જે કમદું અરીજુ મંગાવ્યું હતું તે આજ માળવેથી આવવાનું છે. તેને દુસ્મન લોકો હરકત ન કરે તેમ ગુપ્ત લઇ આવવા મામાનો હુકમ છે, તેથી હું બાહાર બહાર છઉં તે રાત્રીને વળતે લાવીશું મોડો વેળો આવું તો બાર તરત ઉઠાડજો.

દુદા—એ હુ બોલ્યા બાપજી ? કાળી રાતે જે વખતે કહો તે વખતે ઉઠાડશું અમે તો આખીરાત દુધા તકાવીને બેઠા સમજો. પણ દેહળજીભાઈ ! પાસ બંદાશુકી એકલુ આવ્યું હતો પેલી ગુપ્ત બારીએથી આવ્યું ને આજુ બેલ આણી મમ કેમ આવ્યું બધા ?

દેશળજી—દુદાભાઈ ? પાંચ છ વખત જે અગીજુ આવ્યું તે થોડું થોડું આવ્યું. અને તેથી વારંવાર મંગાવવાની તડખડ પડે છે ને વળી દુસ્મનોનો હંગામ છે તે વખતે પડાવે, ને આપણી પાસે સીલકમાં ન હોય તો હેરાન થાવું પડે, આ વખતે મામાએ વિચાર કરાને સામગ્રી પોડો મંગાવી છે, આટેજ આ દરવાજો આવશે.

દુદા—હા બા હા, એકલુ મગર તો એક ધડી પણ ન સાલે મરી જાયે.

હમીર—દેશળજીભાઈ ! બેજો આવું ! બાહારનો મામલો સે.

દેશ—નાના કાંઈ જરૂર નથી. ગુપ્ત લાવવું છે. તેથી ઘણા જાણનું કામ નહીં અમે જાને ભાઈઓ બસ છમએ પોડો બાહાર આવી છે તેને રાત્રીને વખતે ફેરવી કાંઈ નહીં જાણે એમ લઇ આવીશ.

દુદા—એમ ભાઈ બહુ બળડદાર સે કેવું પડે તેમ નથી તો પણ ભાઈ સંભાળજો હો ?

દેશ—કાંઈ શીકર નહી, હ્યો ત્યારે હું જઈ છઉં સઉ
દુશિયારીથી રહેજો.

દુદો—બહુ કાળુ બા,

(દેશજી બાબ છે અને દરવાણી દરવાજો બંધ કરી બેસે છે.)

અંક વીજો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—સિધરાજની છાવણી.

પાત્ર—સિધરાજ, દેશજી, સીપાઈ.

સીપાઈ—હસ રાતકી બખત કોન કમગખત શેહેરમેસે
એકીલા ઇસ તરફ આતા હે? માલમ નહી હે કે મલ સિદ્ધરાજ બા-
હાદુરકા તંબુ હે જલદીસે જતાગ દેના આદીયે નહીંતર ગોલીસે
આદર કરનેકા ફરજ હોગી. કોન હે તુમ? જલદી બોલો.

દેશજી—હતના જરની બોલનેક ઓર ખાલી મગજ શીર
મેકા જર નહી હે; મેં ઇદર ઠેરતા હું. બેહતર હે કે અદર બંદે
માહારાજસે બોલો કે ' આપકા બતાવન દેશજી એકીલાઇ આ-
મેકું મંગતા હે, ઓર બહુત જરકા કામ હે. '

સિપાઈ—(સીપાઈ બીજા સિપાઈને બલામણ કરી બાબ છે
અને સિદ્ધરાજ પાસે આવીને) માહારાજ ! હુકમ હોય તો અ-
રજ કરું.

સિધરાજ—બા ખુશીસે

સિપાઈ—હજુર તંબુકે તીસરે કોઈ દેશજી કરકે આયા હે
ઓર બોલતા હે કે મેં માહારાજકા બતાવન હું ઓર બહુત જર-
કા કામ હે હુકમ હોવે તો આને દઉં.

સિધરાજ—(વીચાર કરીને) બેહતર હે કે ઉસકે આનેદો.
લેકીન સમાલનાં કે કુછ બી હથીયાર સાથ રખનેકું નહીં પાવે.

સિપાઈ—કુછ શીકર નહીં હજુર ! (દેશજી પાસ આવીને)
દેખો દેશજી ! તુમકું અંદર બનેકા હુકમ તો હો ગયા હે લેકીન
તુમારે સબ હથીયાર ઇદર રખનેકા હજુરકા ખાસ હુકમ હે સો
તુમ ઇધર રખદો.

દેશજી—હથીયાર રખરેસેં કુછ હરકત નહીં હે તોબી જૈસા
હજુરકા હુકમકા મેં બી સીર સાજત કરતા હું (હથીયાર છોડીને)
લો યે સબ હથીયાર તુમ સમાલનાં. (એમ કહી સિધરાજ પાસે

જાન માથું નીચું મમાવી ઉભો રહે છે)

સિંધુરાજ—કેમ દેશગજબાઈ ! આજતો ઘણું વરસે કાકાની સંભાળ લીધી ? જીવાન હો બાઈ ! અમારી જુદની શેની સંભાળ હો ! દીકરીના શા માટે થાઓ છો ? એતો હોય, એમાં શું ? વિ-યોગ તો વેડવો પડે ; ઘણું દિવસે ભેગા થઈએ તે હરખના આંખુ આવે એમ રીત છે. (જરાવાર ઠેરીને દેશગજ નથી બોલતો તેથી) બાઈ ! ખરી હકીકત કહેતાં શા માટે સંક્રાંતિય છે ? કોઈ વાતનો મનમાં અદેશો ન લાવવો, જેમ તું કહીશ તેમ કરવા તૈયાર છું ; તું જાણે છે તેમ મારે તો સર્વ તુજાંજે અને જે કરું છઉં તે તારેજ માટે કરું છઉં. મહારી હયાતીમાં અને પછી ગાદીનો વારસ તું શોવાય કોઈ છેજ નહીં ત્યારે શરમ શી રાખવી ? જે દુઃખ હોય તે તુરત કહી નાંખો કે તેનો સત્વર ઉપાય કરીએ.

દેશગજ—(રડતો રડતો)

(ખુશ રહે સનમજા—એ દય)

કહું વાત મારી શું આજ કર્મની કહાણી ;
થઈ શુદ્ધ બુદ્ધ સરવે લોપ મન મુંઝાણી ;
કરી ઘણા વર્ષ મેં શેવ મામાની પ્રીતે,
લડ્યો આપ સાથ હું ખરે વૈરીની રીતે,
એ સર્વ ગયું મુજ દેહ રીસ થઈ ગાદી ;
એક સદજા જાગતમાં મામે મુક્યો છે કાદી ;
નવ પુછ્યું માછ્યું નવ ક્યો કાંઈ તપાસ.

ક્યો વચન જાણ્યું ખરે મને નીરાશ.

મન કમ વચનેથી મામી જાણું માત,

તે કારણ મામે મારી જોરથી લાત.

મેં કરી વિનતી તે નવ લીધી ધ્યાન,

કરમરતાં મારું કર્યું તેણે અપમાન.

એ સર્વ દુઃખથી આવ્યો છઉં હું આંહી,

હવે વૈર લેવાની થઈ છે જાહ અધીરાઈ ;

હો આપ મુરખી એમ સર્વ તો બાંખે,

કદી છોર કહેર થાય વડીલ તે સાંખે.

હવે રાખી આપને શરણ દુઃખતો ટાળો ;

“ શરણાંગત નિર્ભય ” ધર્મ આપનો પાળો.

વડીલશ્રી ! આજ દિવસ સુધી આપથી અનુચિત રહી મેં.

મારા મામાની જે સેવા કરી છે તેથી આપ તદ્દન વાકેફ છો, તેના બદલામાં મને આપ ખુશી દેશોએ પહેલેથી જુઓછો છોતેદાક એવો બન્યો કે, ગઈ કાલ રાત્રિયે દેશાવરથી ધણોજ સરસ મઘ આવેલ તે અમે સર્વ પુરૂષ વર્ગ ખુશી મુજરવા પીધો; માદ માદ મામાએ મને આગા કરી કે "આ સુંદર મઘ તારી મામીને પાછ આવ" આ વખતે હું નીલામાં પુર ઘેરાએલો હતો. તે એટલી હદ સુધી કે મારી દેહનું પશુ મને જાન નહીં; અને તેથી કરી મેં તેમ ક' રવા ધણી આનાકાની કરી તોપણ મામાએ તે લક્ષમાં ન લેતાં મને ત્યાં જવા સખ્ત આગા કરી. મારે લાચારીયે તે હુકમને તાબે થવું પડ્યું. સ્થળ ગૃહમાં જઈ તે મઘ મારી મામીને આપ્યો. એ પશુ મને સ્વપ્ના સરખું સાંભળે છે ત્યારમાદ અમને બનેને એક પલંગ ઉપરજ પડેલાં જોઈ, મારા મામાએ તરવારનો સખત ઝટકા કે જે સારા નશીએ પલંગના પાયાને વાગી પાયો વાગી પલંગથી નુપડયો તેથીજ અમે બંને બચલીત થઈ જાગી ઉઠ્યાં એજ માલમ પડ્યું પલંગમાં અમે બંને કેવી રીતે આવી પડ્યાં તેની ખીલકુલ મને ખબર નથી, એમ હું આપને ચલે હાથ મુકી કહું છઉં. ઉપરના શક પડતા દેખાવ ઉપરથી મારા મામાએ કાંઈ પણ તપાસ ન કરતાં માફ એ હદ અપમાન કર્યું તે સાથે મને સખત શીક્ષા કરી નિદોષ છતાં જ્યારે આવી હાલતમાં આવી પડ્યો ત્યારે મારી માતૃબી અને બાઈની સલાહથી તે મદાંધનો મદ ઉતારવા આપનું શરણ લેવું પડ્યું, મને આજ્ઞા છે કે આપના કામમાં મદદ કરી તે હું પાર ઉતારીશ અને તેના બદલામાં આપ મ્હાફ પુત્ર વૃદ્ધ રક્ષણ કરશો. (નીચું ધાલી બેસે છે.)

સિદ્ધરાજ—(સ્વગત) હવે શી રીતે કરવું? આવા વિશ્વાસઃ માતી મનુષ્યને પાસે રાખી આશ્રય આપવો એ પરિણામે અશુભ છે, પરંતુ આને આશ્રય આપવામાં માફ પણ શ્રેય મને યાદ છે કે:—

यस्माच्च मिय मिच्छेत तस्य हयात् सदा मियम् ॥

व्याधौ मृगयावधार्थि तु गीत गावति सुखम् ॥૧॥

ત્યારે માહાફ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને હાલ તો તેને દિલાસો દેઈ પાસે રાખું આમળ ઉપર જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ કરીશ (આસન) આજ દેરાળછા । તું કાંઈ પણ અ'દેશો રાખીશ નહી, મેં તુને પદમ કહેલું છે કે આ સરત તારુંજ એમ તું સમજ, તારે મનમાં જ-કે પણ મ'કેઆપનું નહી, શરણ આજ સુધી તું જાળક હતો તેથી

મોસાળ રહ્યો અને તેથી તું ને સ્વભાવિક રીતે મોસાળ ઉપર પ્રિતી હોયજ; એમાં મને કાંઈ પણ માહું લાગવાનું નથી અને લાગ્યું પણ નથી મેં પેહેલેથીજ વિચાર કરી રાખ્યો હતો કે જ્યારે સૌરાષ્ટ્ર સર કરીશ ત્યારે ત્યાંની ગાદી દેશળને સોંપીશ, કારણ મારાથી તો ગુજરાતનું મહોદું રાજ્ય રેહું મુકી આંહી રહેવાય નહી. ત્યારે આ સૌરાષ્ટ્ર જેવો પહાડી મુલક પણ તું શીવાય કાંઈ સાચવવાને લાયક હોય એમ પણ મને લાગ્યું નહી, તેથી મેં એજ વિચાર સિધ કરી રાખ્યો હતો. હવે ઠીક થયું કે તું મળ્યો. સવારે સર્વ લસકરને તારે સ્વાધીન કરી હું હવે નીરાંતે આરામ લઇશ. તું જ્યારે ફતેહ કરી સૌરાષ્ટ્રની ગાદી ઉપર જેસી વિજયની ધ્વજ ચડાવાશ તે જોઇ હર્ષીત થઇ તને પોશાક આપી બેશીકર થઇ દેશમાં જઇશ.

દેશળ—કાકા ! એમ આપ તદ્દન જીવ કાઢી નાંખો અને તમામ લસકર મને સોંપી આપો તેમાં આપણે કદી પણ ફતેહ પામીએ નહીં, હું આપને કેટલીક યુક્તિઓ બતાવીશ, અને તે પાર પાડવા માટે આપે છેવટ સુધી મદદ કરવી જોઇશે.

સિધ—તો તેમ કરવા આપણી ના નથી, પણ ભાઇ દેશળ જી તે યુક્તિ શું ?

દેશળ—યુક્તિ એટલી જ કે, હું દરવાજે વાત કરી આવ્યો છું કે, હું અશીશુની પોઠો લેવાને જાઉં છું તે જે વખતે પોઠો લઇ આ વું તે વખત ઉઘાડજો. તેથી આપણે આશરે સો પોઠો તૈયાર કરાવી તેમાં બંને આદમીયોને હથિયાર બંધ સીવી લેવાં અને દરવાજા અંદર જઇ તમામ જણાએ નીસરી દરવાણીયોને અને દરવાજા પાસે જે જુજ લસકર છે તેને કતલ કરી નાંખવું, એટલામાં પાછળથી તમામ લસકર આવી પહોંચે એવો બદોબસ્ત કરવો, એટલે તમામ મલી બેંગારનો મેહેલ કબજે કરી લઇશું. મને ખાત્રી છે કે મારો મામો કદી નાશી જાય તેવો નથી તે ચોકસ નીચે આવી લઇશે. અને તેમાં તે મરાશે કારણ કે કીલ્લાની અંદર ઝાંઝુ લસકર નથી, અને એકલો તે આપણા બહોળા સૈન્ય સાથે ક્યાં સુધી ટકશે. જ આપણે આ પોઠોની યુક્તિ ન કરીએ અને કદી દરવાણીઓને બગર પડી જાય તે તેઓ દરવાજા ન ઉઘાડે તો સેંકડો વર્ષ સુધી પણ આપણું કાંઈ ન વળે.

સિદ્ધ—વાહ વાહ ! ધન્ય છે ! ભાઇ દેશળજી ! ત્યારે તો આપણે કાલે રાત્રીયેજ જઇશું હું સવારે ઉઠી સર્વ બદોબસ્ત કરીશ. તું હવે આ મારી પાસેના પલંગ ઉપર આરામ લે.

(સૌ સુઇ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ ને.

સ્થળ—ઉપર કોટનો દરવાજો,

પાત્ર—

દેશળજી, દુદો, હમીર, નુરખાં તથા માણસો લાદલા પોઠીયા અને પાછળથી સિધ્ધરાજ વગેરે તમામ લોકર.

દેશ—(દરવાજા પાસે આવીને) દુદાભાઈ ! એ દુદા ભાઈ ? દરવાજો ઉઘાડો.

દુદો—કોણ ભાઈ દેશળજી કે ?

દેશ—હાએતો હું દેશળજી અરીજુના પોઠીયા લઈ આવ્યો છું.

દુદો—ભલે ભલે આ લ્યો ઉઘાડીયે. (એમ કહી દરવાજો ઉઘાડે છે અને એક પછી એક સર્વે પોઠીયા અંદર દાખલ થાય છે.)

હમીર—દેશળજીભાઈ ! આજુ ખેલે તો પોઠીયા પણ મોટા જણાયસેને, માંચ એકજુના ગોટા પણ માણહના માથા જેવા લાગેસે.

દેશ—ખરોખર આ વખતનું અરીજુ ધણું ઉમડું છે; ને છે પણ વધારે લ્યો હું જરા આમળ જઈ પોઠીયાને કોઠારને રસ્તે હંકરાવું. (એમ કહી આગળ જાય છે.)

નુરખાં—અમે અરીજુયે ! ઇશમે કુછ શક લગતા હે કયું કે જે છાંટમે કુછ હલતા હે દેખોતો સહી.

હમીર—હવે એમાં શક તે હાનો ! લેને જરા તકાહી જોડ (એમ કહી એક છાંટમાં બાલું મારે છે કે તુરત લોહીની ધાર થાય છે તેથી ચમકીને) દુદા ! દગો-દગો-દગો.

નુરખાં—દગા દગા કયા પુકારતે હો, આજુ તો લશ્કર નીકલ પડા, અજ દેખતેહો કયા ?

દેશળ—(ખુલ્લી તરવારે નજીક આવીને) આવી જાઓ ખેટાજી ! હવે શું જુઓ છો ? ધણા દિવસ સુધી બેઠાં બેઠાં ખીચડી ખાધી, પણ આજ તમારું અને તમારા હીમાઈતી બન્નેનું માથું કાપીશ.

પ્રવેશ ૩ ને.

સ્થળ—જુનાગઢ મધ્યેના એક વીશાળ ચોક અને બેંગારનું શયનગૃહ.

(એકાએક શોર બકોર સાંભળી રાહબેંગાર પોતાના મેહેલની અંદર નીંદ્રામાં હતો તે એકાએક જાગી ઉઠે છે અને પોતાની પ્રી-યા પ્રત્યે કહે છે.

રાહુએ—અરે ! આટલું બધું તોફાનશું ? દુશ્મનો કિસ્સાની
અંદર હાથલ થયા પ્રીયા ?

રાગ—કામણ દીસે છે અલબેલા તારી આંખમાં.
પ્રીયા દીયો રગ લત્રી રીતી ધારીનેરે, વાત વીચારીનેરે. ૨૬.
ઝુર્જરના મહીપતીએ આવી, વગર લડે તે ગયો છે કાવી,
દળ ભાવીને ઘેરી તેણે મારીનેરે. પ્રીયા. વાત. ૧
નગર કોટ ઘેરો છે તેણે, ચાલુ કીધો તોપો એણે;
દીઓ રગ હું આવીશ જલદી મારીનેરે. પ્રીયા વાત. ૨
વસ્તીને પીડેછે રાજ, નથી રાખતો કોઈની માન;
જાઉં હું પ્રીયા હું વરતી, દુખ દીલ ધારીનેરે. પ્રીયા વાત. ૩
જીત મેળવી જલદી આવું, સોરઠ સાથે ઝુર્જર લાવું;
લાજ આપણી હાથ યુર ગીરનારીનેરે. પ્રીયા વાત. ૪
કદી પડ્યો હું રણમાં નીચે, સ્વર્ગમાં જવું છે મારે પ્રીતે;
સાચવજે જે પુત્રો, પ્રાણુ ધારીનેરે, પ્રીયા વાત. ૫
રાણી—પ્રાણુનાથ.

હમકું છોક બલે બન માધું એ રાગ.

નહીરે જવા દઉં નાથ અહીંયાંથી, મુજથી વીખુટા ન પડવા દહીરે
સૈન્ય નથી કંઈ બળીયું આપણું, દુશ્મન તો નહીં કાવવા દેરે;
વજુરે મોતે નહીં મરીએ નાથજી, પ્રથમ મુજને મરવા દીયોરે. ૨
સત્વર અહીંથી નાશીને જઈએ, યુર ગિરનારની યુદ્ધમારે,
ફળતર જળનો અહાર કરીને, મુજ બાળકને જળવવારે. ૩
રાજપાટ જે જાએ બલે તમને પણ, હું નહીં દઉં જવારે;
પ્રીતની રીતમાં કીંમત એની, નથી કંઈ પ્રીતમ મુજ મનમાંરે. ૪

પ્રાણુનાથ બળીશ દુશ્મનોની સાથે હરીફાઈ કરવામાં ખીલકુલ
શાયદો છે નહીં, આપણું રાજ્ય ક્યાં ! અને તેનું રાજ્ય ક્યાં ! દુશ્મ-
નનું લસકર એટલું બધું છે કે તેની સામું આપણું સૈન્ય એક પડી
બર પણ ટકવાનું નથી, જ્યાં સુધી આપણા કીલ્લાની આડ્ય હતી
અને દુશ્મનનું સૈન્ય કીલ્લાની બહાર હતું ત્યાં સુધી આપણે તેને
કાવવા દેતા નહીં પણ હવે તે દુશ્મનો મેહેલની લગભગ આવી પુઆ
છે અને મંજવર તોપોના માર સર કર્યા છે એટલુંજ નહીં પણ
આપણી સૈન્યજીત લીલમ અને કડા નાજ પણ તેઓના હાથમાં
ગાંધે માટે હે પ્રાણુ રક્ષક કૃપા કરીને આ મરીજ લસીની વિનતી
ખાન લાઇ મુદ્દ કરવા ન જાઓ તો સાર પ્રાણુનાથ ? (રડવા લાગે છે)
અને તેમ છતાં આપનો મુખ કરવાનો અતીશય આગ્રહ હોય તો

આ દાસીને પણ સાથે લઈ જશો કે આપની અર્ધાંગના આપનાં દારણુ પુદમાં અરથ બામે રહી દુરમનને મારા હાથ બતાવી યુધમાં અમર કીર્તી મેળવી મારી જતુનીને જેમ આપનીયું; પરંતુ જ્યાં સુધી આમ બેમાંનું એક કબુલ નહી કરો ત્યાં સુધી હું આપને અહીંથી આગળ જવા નહીં દઉં ! નાથ.

રાહબેગાર—ખારી સુવંદના સુશીવંદની, આવા બારીક સ-
મામાં સુરાને સુર દેવાને બદલે આવા બીર જેવા કાષ્ઠ કાઢી મને
શા માટે બાળે છે, શું તેને તું લાગીમ છે; તે સાંભળ્યુંજ હશેજ કે,
પ્રિયા કે આગળની કામ્રાણીઓ પોતાના પ્રીયતમને રણક્ષેત્રમાં જવા
કેટલા આનંદથી રજા દેતી, વળી તને યાદ હોવુંજ બેઠકો વા-
હાલી બાળદંધા, કે જે દાખલો પ્રાચીન વખતથી આદ્યો આવે
છે કે ન—

હુહો—જનની જણુ તો ભક્ત જણુ, કાં દાતા કાં સુર;
નહીંતર રે'જે વાંઝણી, પણ ન ગુમાવીશ તુર.

માટે દુરમન સાથે યુધ કરવા તેને મારા પુરેપુરા હાથ દેખા-
ડવા મને તાકીદથી અને સહ આનંદીત મુખડે રજા દે, જે કે
અમીયાર વરસના લાંબા અરસામાં મારે અને તેને કીચીત વખ્તે
લગાઇ થાય પણ તે નહીં જેવીજ, આજનો વખત હવે બુદ્ધોજ છે
તેનું બળવાન સર્ધન્ય આપણને શું કરવાનું છે શું એક કાઠી મોટા
બળવાન હાથીનો નાશ કાણુવારમાં નહીં કરે? મોટી ગંજવર મંજી
સળગાવવા ફક્ત એક અગ્નિના તણુખાતુંજ કામ છે તેમજ સીધ-
શજના મોટા સૈન્યનો લાણુ વાળવામાં એક ફક્ત હુંજ બસહું પ્રીયા
મારું પણ તેમાં કામ નહીં અવસ્ય કદાપી તુને પણ સાથે લઈ
જવા હું વીચારું પણ તેમાં એક બાબતનો વાંધો આવે છે અને
તે એ કે કદાપી દૈવ્ય કોપથી મારી હાર થાય અને આ નાશવંત
દેહ પોતાની ધરજ અદા કરવામાં પેદા કરનારની પાસે જાય તો
વાંસેથી આપણા બંને વહાલા પુત્રોનું રક્ષણ કરી યોગ્ય પ્રસન્ને વેર
મેવાનું જે તમે અહીં રહો તોજ બને; માટે પ્રીયા તમારા ધર્મ
પ્રમાણે કદાચને છેવટનું મારું વચન માન્ય કરવાની તમારી ફરજ
અને શ્રુપણુ છે જેથી સાથે લઈ જવા મારૂ મન કબુલ કરતું નથી.

(આમ છતાં પણ રાણીકહેવી પોતાથી પધીનો પાલવ ગાલી
હમી રહે છે અને કહે છે.)

રાગ સારંગ—તાલ દીપચંદી.

(છેડે છેડે સય કેસનેરે દાસી બણે તે આપ)

રાણીક—(હાથ જોડીને) સ્વામી મારારે સુલક્ષણા, જોડુ આપને હાથ,
કરગરી કહું હું નાથજી, દ્યોને મુજને સાથ. સ્વામી.

રાહ—પ્યારી રહેા ધૈર્ય ધારીને, રટો ઇશનું નામ;
જેર કરીશ હું વેરીને, કરશું આપણું કામ. પ્યારી.

રાણીક—સાથે રહી લડું હોશથીરે, નહીં જીવની આશ;
સોહ પેઠે હું પડું સૈન્યમાં, કરે દુસ્મન નાશ. સ્વામી.

રાહ—સાચું કહ્યું તમે પ્રેમદા, ધન્ય ધન્ય છે આજ,
સોડ શોભાવી પ્રીયા માહરી, રાણી જનુનીની લાજ. પ્યારી.

રાણીક—નાથ ચાલો જઈએ સાથમાંરે, લઈ ઇશનું નામ;
ક્ષત્રીની કુખ શોભાવીએ, કરીએ સીધ કામ. સ્વામી.

રાહ—ધન્ય હીમત પ્યારી તાહેરીરે, હવે રહેને આંહી;
સાથે નથી તમ કામ તો, લડશું એકલા લાંહી. પ્યારી.

રાણી—એ શું બોલો પ્રાણ માહરારે, દયા ગઈ ક્યાં આવાર;
કરશે જુદી જો આપથી, મરે ખાઈ કટાર. સ્વામી.

(રાણીકદેવી કટાર લઈ પોતાના મળાપર મારવા તત્પર થાયછે.
રાહજેંગાર તેનો હાથ ઝાલી તેમ કરવા સમજાવતી દેતો બોલે છે.)

રાગ બનઝારા.

રાહ—મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—નહી નહી વાત થનારી !

રાહ—કરે લડાઈનીજ તક્યારી, ઘેરી દુસ્મને મેહેલની બારી;
મારે દરેકને ધા કરી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—કદી એવું નહી જો બનશે, સૈન્ય આપણુનાને હણશે,
નહીં કરો મને દુખીયારી, નહી નહીં એ વાત થનારી.

રાહ—ખરો ક્ષત્રીનો જાએ જોહ, કમ મે'લમાં સુધ રહે તેહ;
કરે દુસ્મનની ખુવારી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—મલે રાજ્ય જો સધળું જાએ, કદી વનમાં વાસો થાએ;
ફળ ખાઈને દીન ગુજરી, નહી નહીં એ વાત થનારી,

રાહ—નહીં કર તું મનેરે નીરાશ, પુર મારા દીલની આશ;
દે રજા ખુશીથી સારી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—નહી નાથ એ વાતજ કરશે, દયા દાસીની દીલમાં ધરશે;
કરો જીંદગી આ સુખીઆરી, નહીં નહીં એ વાત થનારી.

રાહ—એવા બીરના બોલ ન કહીએ, લડવા તણી હીમત દઈએ;
ખરે ક્ષત્રીનો ધર્મ જાણી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.

રાણી—તમ વિના હું એકલી નાથ, કહો રહું હું કેની સાથ,

આણે જમએ જંગલમાં નાશી, નહીં નહીં એ વાત થનારી,
રાહ—નાસવાથી પ્રતિષ્ઠા જાએ, દુનિયામાં બેઆબરૂ થાએ,
કરો વાત ન એવી નહારી, મુજને જાવા ઘોતે પ્યારી.

રાણી—તમ પ્રીતોનું પાન જેહ, કરં કોની સાથે હું તેહ,
દુખ જાળને નાખો નીવારી, નહીં નહીં એ વાત થનારી.

રાહ—ખોડે ક્ષત્રીવટ હું આજે, તો તો માતા મારી લાજે;
આખર પ્રીતીછે દુખીઆરી, મુજને જાવા ઘોતે પ્યારી,

રાણી—જળ વીનાનું મોતજ જોવું, વીના આપના તન છે તેવું;
ખરે થઇ હવે દુખીયારી, નહીં નહીં એ વાત થનારી.

રાહ—બસ પ્યારી તું કર ન જક, લડવા જાવું મારે બેશક,
હવે પ્રમાણુ પ્યારી મારી, મુજને જાવા ઘોતે પ્યારી.

(રાહખેંગાર યુદ્ધ કરવા ચાલ્યો જાય છે.)

રાણકદેવી બોલે છે.

સોરઠો.

નથી મેં ઘોંઢા ગુડીઆ, નથી માઠ્યા મંડર;

નથી માળી રાણકદેવને, કેમ ઓઠમાં દે સેંગાર.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—છર્લદુર્ગની બજાર.

પાત્ર—સીધરાજ તથા રાહખેંગારનું લશ્કર.

(રાહખેંગાર પોતાના મેહેલ ઉપરથી નીચે ઉતરતાં ગીરનાર ના પરીત્ર પર્વતમાથી ચંદ્રોદય થતાં તેના શીતળ કીરણ ખેંગારના મુખ ચંદ્રપર પડતાં વાર સીધરાજની દ્રષ્ટીએ ખેંગાર પડતાં તેને ઝેરી તીર મારી રાહખેંગારના આત્મને પરમાત્માની હજુર પોચાડી દીધો બાદ લડાઈ બંધ કરી.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જંગલમાં.

પાત્ર—સીધરાજ, દેશજી, વીશજી, અને બીજા લડાયકો.

સીધરાજ—વીશજી આ તમારા મામાનું મુઝદૂ સાચવવા આપણી હાવણીમાં પુગાડો અને હું રાણીકદેવીના મેહેલમાં જમ તેને મારા સ્વાધીનમાં લઉં કારણ કે જો તેને આ વાતની ખબર થશે તો તે આત્મહત્યા કર્યા વગર રહેશે નહીં અને જ્યારે તેમ

ખને ત્યારે મારે વધેની અધામ મહેનત ઉપર પાણી ફેરવ.

વીરણ—હા કાકા, આપનું કહેવું યથાર્થ છે પરંતુ મારી ની-
નતી આપ જો ધ્યાનમાં લ્યો તો હું અરજ કરું છું કે આપ આપ
નું પાટણ છોડી આંહી આવી રહે આજે ૧૨ વરસ થયાં તો પણ
જીનાગઢના ફીલામાં આપ દાખલ થઈ શકેલ નથી તે મુજબ આ
રાણીકદેવીના મેહેલમાં દાખલ થવાને આપને પુરેપરાં બીજા ૨૪
વર્ષો જોઈશે; માટે જો તાકીદથી આપે તેના મેહેલમાં દાખલ થવું
હોય તો દેશજીને સાથે લઈ જાઓ કે તે કંઈ પણ યુક્તી કરી
બાર ઉધડાવશે.

દેશજી—હા ! કાકા, વીરણજીનું કહેવું ખરું છે, હું આપની
સાથે રહી કંઈપણ યુક્તીથી રાણીકદેવીનો મેહેલ ઉધડાવી દમશ
પરંતુ ત્યાં આપે યાદ રાખવાનું છે કે રાહખેંગાર મરી ગયેલ છે
એ વાત ત્યાં કહેતી નહીં પરંતુ તેને જીવતાં કેદ કરેલ છે એવું જ
જણાવવું નહીં તો, રાણીકદેવી સતી છે તે એકાએક આપ દાખ
આપણને ખાખ કરી દે.

સીધરાજ—જરાબર દેશજી તમારી યુક્તી ઉચીત છે માટે
ચાલો તેમજ કરીએ.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—રાણીકદેવીનો મેહેલ.

પાત્ર—રાણીકદેવી પછીયા સીધરાજ, દેશજી અને પછીયા
રાહખેંગારનો પુત્ર.

રાણી—રાહખેંગાર તીરસ્કાર કરી મયા બાદ રાણીકદેવી તેની
જીંદગી માટે પ્રજા પ્રાર્થના કરે છે.

રાગ દીપી.

કરો રક્ષા પ્રજા દુરમનોને મારી, મેહેર આણી મુજ નાથ દો ઉગાસી;
મેહેર કર પ્રજા પુત્ર પુત્ર ધારી, વીજ્યશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૧
લ્યા આણ પ્રજા બાળકી હું તારી, સ્તુતી શું કરું છું અસ્પ્રમતી નારો;
રજો થને ઈશ મમ પતીનો વારી, વીજ્યશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૨
અસહ સંકટેથી પાંડવોને તાર્યા, થઈ સારથી તેં કૌરવો સંહાર્યા;
પગમાંથી પ્રજા દુખદો નીવારી, વિજ્યશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૩
કરું સ્તુતિ પ્રજા ધ્યાન જરા દેને, અસ્પ્ર સ્તુતિ ધણી ધાની કરી લેને;
જીર્ણદર્શન મધ્ય વીજ્યદે પુકારી, વીજ્યશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૪
(નીચે કંઈ અવાજ થતો સાંભળી બોલે છે.)

સોરઠો.

કમળ સ્વટકાને કમાળ મઠી છે રાણીકદેવીની,
જો જાણશે રાસેંગાર, તટક કાનજ ત્રીકલે.

દેશ—મામી એ મામી, બાર ઉઘાડો હું તથા આરો મામો
દુરમનોને મારી છતા મેળવી આવ્યા છઠએ.

રાણી—કોણ દેશજીએ મેં સાંભળ્યું હતું કે તમે દુરમનોને
મળા ગયા છો? અને રખેને ફરેબથી મને ફસાવવા ધારતા હો માટે
જો મારા પ્રાણુદમ મને બેલાવશે તોજ હું ઉઘાડીશ!

દેશ—મામી તમારું કહેવું ખરું છે હું દુરમનોને મળા ગએલ;
પરંતુ તે જોટલા માટે કે જો તેમ ન કરત તો દુરમનો મરાત
નહી અને ધણા દીવસ સુધી આપણને અને આપણી વસ્તીને હેરાની
જોગવવી પડત વળી મામા મારી સાથે છે પરંતુ તેને સીધરાજના
જાયનો એક સખત જખમ વાગવાથી આ વખત તે બેભાની અવ-
સ્થામાં છે માટે તુરત બાર ઉઘાડો કે મામાની સારવાર થાય.

રાણી—એમ છે ત્યારે હો ઉઘાડું.

મેહેલનું બારણું ઉઘાડે છે જાં રાહખેંગાર નહી પણ સીધ-
રાજ મેહેલમાં દાખલ થઈ રાણીકદેવીને કંઠાલીંગન દેવા જાએ છે
ત્યાં સીધરાજને જોઈ રાણીકદેવી મુહામત થઈ પડે છે તેને—

સિધ—પ્રિયા.

રાણી—(પ્રિયા જખ્મ કરણે પડતાં સીંદણીની મારક કુહીને)
પ્રિયા કેહેનાર માપી ખજ દુર અહીંથી.

સિધ—હે કામળાંગી, હે કમકદળી, હે સુવદના, આ મા-
મભરાવ છે. સોરઠ જેવા સોળ ભાગની પટરાણી કરનારે અને તારું
સાથે પ્રથમથી સમાઈ થઈ હતી તેજ હું સીધરાજ.

મુક પૂળી તારા રાજમાં અને પાટમાં.

રાણી—અરે હવે આવું બોલતાં તારો જીભ કેમ નથી કપાતી.
દેશજીને કહે છે—

ગુરૂ ગાવીંદના મહિનાનો રાગ.

હવે દેશજી વીર કહુછું તુજનેરે,
કર્ચા જુગ્મ મારા હાલ, કટ છે તુજનેરે;
તારા મામાના લીધા પ્રાણ, કુલ લગવ્યુંરે,
મળી કાકાને આજ, વેર વળાવ્યુંરે;
માર્ચા દુદો ને હમીર, દગો દધનેરે;
ઉઘડાવ્યા દાર, ખોડું કહીનેરે.

સિધ—તારે આટલું બધું બળ બતાવવાનું નથી યાદ રાખકે તારા ધણીને મે કદ પકડેલ છે જો તું મારા સ્વાધીન થઈશ તો હું તેને છોડી દઈશ નહીં તો કટકે કટકા કરી નાંખીશ ને પાટુ મારે છે

રાણી—

સોરઠો

પડેલાની પાટુ માં માર, સ્વેંગારના સ્વાધેલ નહી;

તને મોજડીઓના માર, સીધરાજ તારા શોમે નહી.

રાણી—અરે દુષ્ટ પૃથ્વી કેમ રસાતાળ નથી જતી; સુર્ય કેમ આથમણો નથી ઉગતો પણ હું જે એક વખત રાહખેંગારની કેહેવાઈ તે કદી તારે સ્વાધીન થવાની નથી તું બલે મારા આજ વખતે કટકા કરી નાંખ પણ મારા પ્રાણનાથને ઉગાર એટલે મારી વિનંતી છે.

છોકરા—મા. મા. આ કોણ છે ? તું કેમ રૂએ છે કેમ ખેલતી નથી, દેશગજબાઈ મારા કાકા ક્યાં છે અને આ અગ્નિયો માણસ કોણ છે.

સિદ્ધ—(ગુરુસામાં) સીપાઈ આ છોકરાને અહીંથી લઈ જાઓ (રાણીકને) કેમ માને છે કે નહી. નહીં તો તારા છોકરાનો નાશ કરીશ.

રાણીક—છોકરાનો તો શું પણ આખી પૃથ્વીનો બલકે મારા પ્રાણનાથનો નાશ કરશે તોપણ શું મારું સતીત્વ છોડનાર નથી.

સિદ્ધ—હીક છે ત્યારે. (સીપાઈના હાથમાંથી કુંવરને પડાવી તરવારથી તેના બે ટુકડા કરી નાંખે છે તે જોઈને)

રાણીક—(અતીશય આક્રંદથી) અરે ધાતકી શીધરાજ

(અતીશય રૂદન કદતી)

(રાગ—મારી વહાલી તુ થાને શાંત)

દુખદરીયામાં નાખી એ નાથ, મારાથી કેમ જીવાએ;

રોષ રોષને રે'વું આંહી, વીના મોતે કેમ મરાય.

આપ જવે અવની વીશે, થયું અધાર' ધોર;

તુજ બાતા બહુ વલવલે, કરે મગવાને બહુ શોર. મારાથી.

પ્રેમ અતીશય રાખતો, દીલનો પુત્ર દયાળ;

ચોંતા મારી રાખતો, હવે લેશે કો સંભાળ. મારાથી.

સોરઠ પ્રજ્ઞના હાથથી, ગુમ થયું છે રતન;

બીજા બાવ નહીં લાવતાં, કરે કેતું હું તો જતન. મારાથી.

સીદ્ધ—વધારે રડવું છોડી દે, તું જાણતી હઈશ કે તારો પતી મારી સાથે કદ છે પણ નહીં તેનો પાપી આત્મા ધણો વખત

થયાં જગતકર્તાની હજુર પોહોંચી ગયો છે. માટે જો તું મારે સ્વાધીન થઈશ તો તારા મોટા પુત્રને હાથે તેની ક્રીયા કરવા આજ્ઞા દઈશ અને આ સૌરાષ્ટ્રની ગાદી પણ તેનેજ આપીશ, માટે હજી માન.

રાણીક—હર હર વીશંખરા ! ! ! !

(રાગ ઓધવજીતો સંદેશો.)

શી રીતે પ્રભુ ધીરજ ધરી ખેસું હું,
બડ બડ દીલમાં બડકા દુઃખના થાયજો;
કેર થયો છે અતીશે આ અવની વિશે.
ફેલી છે આ દુઃખની મોટી રેલજો.
પ્રાણ તણારે પ્રાણ ઉડીને ક્યાં ગયા.
દયા ન આવી મુજને કરતાં નીરાશજો,
કોનેરે આધારે રહીશ હું નાથજી.
શાન્તી કેવી રીતે દીલની થાયજો,
પ્રજ સઘળી તલ્લકે આપ વિયાગથી;
વિના પાણીનું જાણો જેવું મીનજો.
કેમ કરી આ જીંદગી પુરી તો થશે,
દુખ તણી તો રાખી નહીં કંઈ સીમજો.

હે દયાળુ પ્રભુ હે જગતકર્તા જગદીશ્વરા ઐઠલો મોટો મેં તારો શો અપ્રાધ ક્યો છે ? અરે પતી અરે પુત્ર મારા દુખના વીસામા ! મારા નોધારાના આધાર ! મારી જીવન દોરી ! તું પણ તારા પીતાની સંભાળ લેવા તારી રાંકડી માતાને મુકી આદ્યો ગયો હાય ! હાય ! હાય.

રાગ રસીલી તારી સુરત.

પુત્ર રતન તો પ્રાણથી પ્યાર, તેવણ જીવવું છેજ અકારં;
સુખકુ સર્વ ગયું છે મહારં, સંસાર સુખ લાગે છે ખારં.
માતુ માતુ કરી કો હવે આવે, જતુની કેરા જખમ રઝાવે;
નાથ અને પ્રીય પુત્રજ જાવે, અન્નોદક શી રીતે ભાવે,
બેરીતો કરશે કો નાશ, દીલમાં હતી એવી આશ;
હવે થઈ છું તદન ઉદાસ, કેવું મહારે કોની પાસ.

(સહીયર દુખ શું દાખવું.—રાગ)

કરમ કુટ્યુરે મહારં આજથી, ખોયા રાયને રાજ;
ગઢરે જીતો સુતો થયો, જતાં કરી હાસ્ય રાહખેંગાર.
મંદ મુખથી ખોલતાં, કરી હસ્ય વિનોદ;

એ સમજું તે એને મધું મધ દુરમન હાથ. ૨
 સુના મંદિરમાં પોઢતાં, લઈ પ્યારીને પાસ;
 એ ધડ ક્યાં હવે રડવડે, ખરે યજ્ઞનું નિરાશ. ૩
 એક કેતાં એકવીસ મળે, ધરે જુમી ન બાર,
 એ ધડ ક્યાં હવે રડવડે, દુખનો નહીં ખાર. ૪
 જે નારી કો નીરખે નહીં, નખ કો ન પામેલ;
 તેરે દુરમન હાથે ચડી, કર્મ થયું છે સામેલ. ૫
 આ નાથરે આવી મળો, દો દરજનનો લાભ;
 દાસી તમારી રોઈ મરે, ધીઃક ધીઃક અવતાર. ૬

સિદ્ધ—કેમ સ્વાધીન થાએછે કે નહિ, હા હજી વધારે દુખ
 વેઠવું છો મારે કામળાંગી ચાલ મારા કમળ મેહેલમાં ને કર મઝા.
 રાણીક—અરે ધાતકી ચંડાલ । । । (મુઝા ખાઈ ઢળી પડેછે
 તે ઉઠતાં ઉઠતાં)

કેર વરતાયો બહુ કાળોરે (૨)

કોટી કોટી ગુનામાં પડ્યો છે તું આજ; દુષ્ટરે તું દુર.

સાખી.

દયા હીણુ દયાળ, જીવું મારે ક્યાંધ;

દુખ દરીઆની માંચ ઉભી છઉં;

કર સાચ પત્ની મારા, ખેંગાર પૂરાણા છે ત્યાંચ;

અનંગ બળે અંગ માંચ દૂષ્ટની છે છાંચ.

દુષ્ટરે.

છોડીને ચાલ્યા ગયા, હશે તમે તે ક્યાંચ;

જો સ્વર સાંભળી માહરો, તો દોડી આવો આંચ,

દુવાર દેખાયું સામની, જીવું મારે ક્યાંચ;

નીરમળ વેતું નીર છે, કું પડું તેહની માંહ.

દુષ્ટરે.

લલીત.

અરર નાથરે શું હવે થશે, દીવસ માહરા કેમરે જશે;

દીલ ઉદાસ તો કેમરે કરી, પરમ પ્રાણુરે ક્યાં મળું ફરી.

અપન મહ આ સુનુરે થયું, જીવન માહરે એમરે ગયું.

જઈશ ક્યાં હવે બેસવા ઠરી, પરમ.

દીલથી પ્યારી તો કો હવે કહે, દુખ બધું હરી કોણુરે લહે;

મધ અભાગણી દુખની બરી, પરમ.

અપન બોધને શોકતો થશે, હેડુ માહરે હાથથી જશે.

અરર ધીક છે તારને જરી, પરમ પ્રાણુ.

અરર આંખથી આંસુઓ ખરે, મનડું માહરે હાથ ના રહે;

મરીશ હું હવે એ હરી હરી, પરમ પ્રાણને ક્યાં મળું હરી.

અરે દુષ્ટ તું મને ના અટક, હાથ દૂર ધાત; દેશજ તું તારું
મેં મને ના ગાવાર અરેરે તને આ તારા નાના બાઈની પણ દયાર
ન આવી, હાથ હાથ; ધાતકી દેશજ તુને પ્રીતિના બહાર જતાં કાળેતરે
કેમ ન હોયો અને તું કેમ ન મૂવો. અરે જેનું તે નીમક ખાણું
તેનું જ ખોદ્યું અરેરે મેં દુષ્ પાકીને આ વીશ્વવરને ઉછેર્યો તું તારું
કાણું કર અને હજી જો કંઈ શરમ આવતી હોય તો આ દુષ્ટને
સમગ્રવ—પ્રાચીનકાળનો દાખલો તે પાછો સજીવન કર્યો બાણેજ
યદ્ય ગમ્યાનો પ્રાણ લેતાં ન અચકાયો.

સિદ્ધ—(વિચારમાં પડીને) હા ખરેખર મારી પ્યારીનું કહે-
નું જ વધાર્યું છે આ દુષ્ટે જેવી રીતે એના ગામાને દગો દીધો છે
તેવીજ રીતે મને પણ દેશે ખરે મારો અર્થ સાધવા મેં તેને આ-
શ્રય આપેલ પણ હવે તેને પાસે રાખવામાં માલ નથી નીતિશાસ્ત્રમાં
હજી છે કે—

શ્લોક.

વિશ્વાસઃ પ્રતિબંધાનાં યેનર વિશ્વાસવાતિનઃ

તેનર નરકેયાંતિ યાવત્તચંદ્રો દિવાકર ॥

અને તેટલાજ માટે તેનું આ વખતજ નીકંદન કરી નાખવું
એ વ્યાજબી ને ઉચીત છે પણ તેવી વ્યાજબી જો તેને ખજાર
અર્થ તો તે પણ ક્ષત્રી બન્યો છે, અને અહીં હાલ હું એકલોજ
હું અને એક સિપાઈ છે તે પણ બહાર છે માટે કંઈપણ ઉપાયથી
તેને દરેગમાં ફસાવી પકડવોજ એ સલામતી બરેલું છે માટે (વિ-
ચાર કરીને) સીપાઈ.

સીપાઈ—જી હજીર.

સીદ્ધ—સીપાઈ—મારી પ્યારીના કહેવા મુજબ એ વિશ્વાસ-
ધાતકી દેશજીને ઉપર કોટની ધકા પ્યારીવેથી ફેંકી દો—ફેંકી દેતાં
આવડે તેનું નાક હજીજ પાસે કપાલી તેને આવળા ગધેડાપર બે-
સાડી આખા શહેરમાં ફેરવવા ચુકવું નહીં અને તેજ મુજબ પેલાં
નીનકહરામ વીસળજીનું પણ દરે એટલે મારી પ્યારીનું દીલ
શાન્ત થાય.

રાણકદેવી—જસ અંગદ જસ, હું તને હજાર વખત કહ્યું
કે તું મને પ્યારીના ઉપનામથી ન બોલાવ પણ મુનીના નામથી

બોલાવ, તું રાજા છે અને આ દેશનો અધીપતિ હવે તું છે અને
જ્યારે તેમ છે ત્યારે કું હવે તારી પુત્રીનું માટે પુત્રી પર મેહર
રાખ, કું તને હાથ જોડીને કહું છું કે મારા એક છોકરા સાથે જ
વા દે કું મારા નીરવાહ બીક્ષા માગી ચલાવીશ, અરે, તું રાજા
થઈને અને સર્વનો પિતા ગણાઈ આ તારી ધર્મની બેઠેન તન્ક
રાજા તરીકે તારા કર્મનું તરફ કેમ નથી જોતો.

અંધ કીલો બાપુ શું છે કામ. એ રાજા

રા—હર અહીંથી થાનેરે બોટી ધરી બેઠાં આ શું હામ;

સી—કેદ તુને કરવી રે, પ્યારી કરવાનું છે કામ,

રા—હનીયાં દગાખોર ખાપી દુષ્ટ, થાવાનું નહીં તાર કામ. હર.

સી—હહજ સપડી છોડીજ દેતી, મને અટકાવા કેની છે હામ. કેદ.

રા—મારા પતીથી તું મેળવ મુજને, એવી રાખીને બેઠીછું હામ. હર.

સી—તારા પતીને તું મળીજ ચુકી, એવા દુષ્ટનું લે નહીં નામ. કેદ.

રા—પ્યારી તારીની પુરણે પ્રીતી, તારી બેનીનું ન લેજો નામ. હર.

સી—રાજા આ સંવળું શોંપું તુજને, રાણી સર્વ તારીછે ગુલામ કે.

રા—રાજા તારાને શું કરવું છે મારે, કાપડું તો આવે એ કામ. હર.

સી—મુગે મોઢે મારે શ્યામીન થાને પ્યારી કરવું ઘટે નહીં આમ કે.

રા—મારા પતીને પુર્યા છે દેદમાં મુક છુટાને લે માર નામ. હર.

સ્ત્રીથી પોચી જહાદુરી તારી ધીક આપુંછું તને આપ. હર.

સી—હરાજ—ચુપ ચુપ એ જકવા છોડી દે. હાલ તું નહીં

માને એમ લાગે છે મારે. ચાલ હાલ તો તું પાટણ પછી જોઈશ.

(એટલામાં દેશગજ તથા વિશગજને મુશકે ટાટ બાંધી મે-
હલ નીચેથી લઈ જાય છે તે વખત દેશગજ બોલે છે.)

દેશગજ તથા વીશગજ—હા ! પરમેશ્વર મેં પ્રથમથી કંઈ

પણ વિચાર ન કર્યો અરે આ સૌરાષ્ટ્રની આખી પ્રજાને તેમજ આ

ગરીબડી સ્ત્રીને મેંજ દસાવી, ધીક છે મારા અવતારને આ કરતાં

કદી એક પથ્થર થયો હોત તો પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર કીલામાં

સમાઈ લોકોને ઉપયોગી થઈ પડત ! આ બધી ખરાબી કરનાર

કોણ હજા દાર--દાર--દાર.

બેત--

ઓ દાર દાર કેવી તારી ચાલ, મહોટા સુરવીરને કરે એ હાલ;

કજીઓ કુસંપને કલેશનો વધારનાર, પીયે ને દાર તેને છે ધી:કાર.

સિદ્ધરાજ--(ખારીયેથી) સીપાઈ, એને જલદી ધડેલ ખારી.

માંથી ફેંકી આવેા કે જેથી દુનીયાં પડેા લેકે નીમકહરામી કરવામાં
કેટલો ફાયદો છે, અરે (પોતાની પાસેના સીપાઇને) આ દુષ્ટ
દીવી સ્ત્રીને રથમાં બેસારી આપણી છાવણીમાં લાવેા અને તુરત
છાવણી ઉઠાવેા, તેટલામાં હું શેહેરનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરે છું.

સિપાઇ—ચાલો બાઇ સાહેબ.

રાણી—અરે દુષ્ટ દુર રહે, મુક પુળી તારા બાઇ સાહેબના
સંબોધનમાં ચાલ હું તારી પાછળ ચાલીજ આવું છું.

(રાણીકદેવી ગીરનારનો પત્તીન પર્વત ઉતરતી જાય છે. અને
હાથમાં ઘાટ વચને વિલાપ કરતી ચાલી જાય છે.)

સોરઠો.

ઝતરીયા ગઢ ગિરનાર તનહું આવ્યું તઢાટિયે;
વઢતાં વીજી વાર, દામોકુંડ નથી દેશ્વરો.

(પછી ધારાગર નામની વાડી પાસે આવીને બેઠી.)

સોરઠો.

ચંપા તું ક્યાં ધોરિયો, થઢ મેલું અંગાર;
મોહોરે કઢિયું માળેરી, માર્યો રાહસંગાર.

પછી ગીરનાર પર્વતને જોઇને બેઠી--

સોરઠો.

ઝંચો ઘઢ ગિરનાર, વાદઢીથી વાતુ કરે;
મરતાં રાહસંગાર, સ્વેરેડી સ્વાંગો નવ થયો;

સોરઠો.

ગેઢારો ગિરનાર, વલામળ વેરીને કિયો.

મરતાં રાહસંગાર, સ્વેરેડી સ્વાંગો નવ થયો. (શિખરે પડેછે)

સોરઠો.

મ પડ મારા આધાર ચોસલાં કોળ ચઢાવશે;

મયા ચઢાવળ હાર, જિવતાં જાતર આંવશે.

રાગ અશાવરી જોગીયો.

ઝાડીને જડ એકલી, પ્યારા તુજ પ્યાર;

ઝાડીને પ્રીતમ પ્રાણને, સાથે હરી આ વાર.

ધિક ધિક ગિરનાર હો, પ્રડયો નહીં આવાર;
 રંડપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર. (સિમ્બે પડે છે)
 પડ ન પડ આધાર તું, જીવતાં જીવ સાર;
 રંડપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 હુટ મયુર તું શું કરે, મધુર સ્વર આવાર;
 રંડપો રાણકદેવીને મરતાં રાહખેંગાર.
 બાળે છે મુજ મન તું, બળજો તારી જાત;
 રંડપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 પ્રણામ વાહલા કાટને, પ્રણામ છેલ્લી વાર;
 રંડપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 પ્રણામ મુર દતાત્રી, પ્રણામ અંબા માત;
 રંડપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
 પ્રીતમથી મેળવ પ્યારીને, માતા મારી સાર;
 જુગો જુગ જોડણું, રાણીક રાહખેંગાર.
 (કિતરી જાય છે)

સે સ પ્રજા રાહખેંગાર અને રાણકદેવીના ગયાગ્યાદ દીલગીરી કરે છે)
 મરસિઆ.

આશો જુલમ જુલમ પર ક્યો, રાય રાહને પ્રજા તે પરક્યો,
 રે હાય હાયરે આશો.

રૂબે સોરઠી પ્રજા આ તમારી, તેને કેમ દીલે નવ ધારી;
 કાંઈ આલતી સ્વરમમાં સવારી, રે હાય હાયરે, જુલમ.
 રાય રાણી રૂબે રણવાસે, દાસ દાસી રૂબે છે અવાસે;
 હાથી ઘોડા ઉભા છે ઉદાસે રે હાય હાયરે. જુલમ.

પશુ પક્ષી અતીશે રૂબે, મેલ મંડળેથી આંસુઓ સુવે;
 પ્રજા સોરઠની સુખે ન સુવેરે, હાય હાયરે, જુલમ.
 નાના બાળ જે સામું ન જીવું, તેણે રેસને અગવજ ધેવું;
 કેમ શોકનું જાડ રાજ બોવું, રે હાય હાયરે જુલમ.
 ક્યાંથી આવ્યો આ સીંધસજ પાપી, દીંધી રાહની માદી ઉથાપી.
 સુખ સોરઠનું નાંખું કાપી રે હાય હાયરે જુલમ.

ધરે દીલે પ્રજા દીલગીરી, સમ તારી વાંસે લે ફરીરી,
 દીલે ધારે ન વસો અમીરી, રે હાય હાયરે જુલમ.

પ્રવેશ ૭ મો.

કથન—વઢવાણ નહીંક ભોગાવા ઉપર સિમરાજની ડાવણી-
માંનો રાણકદેવીનો ખાસ તણુ.

રાણી—એકલી એક કાચ ઉપર બેઠી બેઠી.

રાગ આશાઓડી.

લાજ રાજો પ્રભુ મારી, સંકટ સમયે લાજ રાજો પ્રભુ મારી;
ગુર્જરના મહીપતીએ આવી, મુજ નામને નાખ્યા મારા. સંકટ.
મુજને રસાવી લાવી આંહી, છુટયાની નથી બારી. સંકટ.
જુજ બચાવે તોજ બચુ હું, નહિતર થઈ દુખીઆરી. સંકટ.
સલ પતીરૂત રાખજો મારું, પ્રભુ હું બાળકી તારી. સંકટ.
સતી ખરમને કારણુ હું તો, છંદગી તણુ હું મારી. સંકટ.
પ્રાણ પડે કદી મુજ ધર્મ માટે જો પણ બલ ન હારી. સંકટ.
સાહે થજે તું સુકૃત્યે મારા, લેજે પ્રભુ તું ઉમારી. સંકટ.

(સીધરાજે એકદમ પ્રવેશ કરીને.)

સીધરાજ—

દીડી.

પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું, કેમ ખુટયું છે આયુશ્ય પ્રીયા તારું,
નથી કોઈ તુને હવે બચાવનાર, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું.
હજી વખત ઘણો છે વિચારી જોને, પછી પ્રીતી કેરું પાન મને દોને;
પ્રીયા પ્યાર હજી દીલમાં હું ધારું, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું,
બાખ નથી હવે અવળ થયાનો, નથી વખ મારે તુજપરે દયાનો;
હજી માન ધરતુ કાન વાલ વધાર, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું.
ખુશી કરું ખુશીકર બહુ તુને, દીલ ચડો છે આનંદ જુસોહુંને;
દૃઢ દોલત માયાને પીડ સાર, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારું.

પ્રીયા—ઘણી વખત હું તુને કહી ચુક્યો અને ધારું છું કે હ-
વે તારા સ્વદેશનો જુસ્સો તારા દીલમાં કવચીત રહ્યો હશે માટે હવે
તું ખુશીગી મારી સાથે પુનરલગ્ન કર અને ગુજરાત જેવા વિશાળ
દેશની પટરાણી થા અને સારઠ તારા પુત્રને સોંપીશ પ્રીયા.

રાણીક—પાપી

(રાગ ખીયુને તબવનાર)

ચુંદે કહુ દુષ્ટ તુને શરમ નથી,
કાયર થઈરે તુને કથીરે કથી,
પુત્રોગત તારી તેને પ્યારે થું થું કહે;

નદર નિરક્ષર જરા મનમાં લહે.
 પ્યારી કેતાં જીભ તારી કેમ ના પુટે,
 પ્યારી કેતાં આયુષ તારું કેમ ન ખુટે;
 જીભ તારીમરે ઉગે કંટક સાર,
 ધીઃક ધીઃક તારો જાળે જોળે અવતાર.
 બલે સુર્યોદય પશ્ચીમમાં થાએ,
 બલે કદી સમુદ્ર માળા-મેલીને જાએ;
 બલે કદી નક્ષત્ર સા પૃથ્વીમાં પડે.
 બલે કદી ચંદ્ર સુર્ય પૃથ્વીને અડે.
 સતી ક્ષત્રાણીરે તણી રાખીશ માં આશ;
 એથી યશેરે તારા જીવનો વિનશ.
 ધર્મના પીતારે તું પુત્રીથી રેજે દુર;
 તાત મારા તુલ્ય તુંતો થા નહીં દુર.

પીતા તુલ્ય રાજા હું પણ તને વિનંતી કરીને કહું છું કે મને
 દેવે વધારે વખત ન હોડ હું સતીને જોમ ધારે છે કે મને જે જુએ
 મારા પવિત્ર નગરમાં હશે તે આંહી નહીં હોય, ના ના તે
 વિચારતો ખ્યાલ તારે સ્વપ્ને પણ નજ લાગતો મારો પતીવ્રત જુ
 સ્નેહ મારા મરણ પછી મારી એહમાં પણ ખળખળશે અને તારો
 અંત આવતાં સુધી તારો પીછો લેવા હોડશે નહીં.

સિદ્ધ—સહનસીલતા રાખ તું માનીશજ નહીં એમ મને
 ખાતરી છે કુળ નીકંદન કરનાર દેવી આખજે સ્વાદ, સીપાદ રાક-
 ખેંમારના પુત્રને લાવો. (સીપાદ જનમ છે.)

રાણીક—કસાઇ ! તું મને કુળ નીકંદન કરનારની કિંમત
 આપે છે ? શું મારા નીરોધ પુત્રોનાં શપે. મારી તજર આગળ
 પડતાં જોઇ મારો સતી ધર્મ ચુકું ના, ના જો તો તુજ મારા કુળ
 નીકંદન કરનાર પાપી અને રોજ પાપે તારું કુળ નીકંદન થશેજ.

(માણેરો બંધીયાનની તોલમાં દાખલ ગાય છે.)

માણેરો—વાહાલી માતા ! ! ! મારા સર્મવત્સી પીતા ! ! !

રાણીક—કુળદીપક પુત્ર. (રાણીકદેવી, પોતાના ગળા સાથે
 પોતાના વાહાલા પુત્રને જોડી દે છે અને સ્તનપયથી પોતાના પુત્રને
 નવરાવી દે છે.)

સિદ્ધ—(ખુલા ખડગથી, પોતાની મમતાળુ માતાને કંઈલી
 મન દઈ રડતા પુત્રને જોઈથી ખેંચી તેને મારી નાંખવા જનમ છે ત્યાં)

રાણીક—(ગળગળે સાને) એ નીરઘપરાધી પશુને (હસકા ખાતી) વધ હત્યારાની પેડે કરવા (હસકા ખાતી બંધ છે મારા કટકે ઢટકા કર પ્રથમ મારા હાથ કાપી જો આંખ ફેડી જો, (હસકા બંધી) કાન કાપ મારી દરેક આંગળીમાંથી કુવતા નખ છોટ અને મને રીખાવીને મારી પરિક્ષા લે કે મારા પ્યાર મારા શત્રુની તરફ છે કે હો જો છે).

માણેરા—માતા મારા છેલા પ્રજ્ઞામ મારી હેતાણુ માતા મારી મમતાણુ મા તેં ગાગ વિપર કરેલા વિપદારનો દીપ્તિત માત્ર પશુ ગદ્ગદ ન આપતાં અને પીતાજના વંશનો નશ કરતો હું મારા પીતાને મળવા જઈ છું માતા મારાથી કંઈ માતું બહિતેમાં ન્યુનતા રહી હોય મારી વીવેકા માતા મારી તરફથી તુંને કંઈ કડવાં વચન મેં ત્યાં હોય તેની ક્ષમા કરજો માતા માતા (જોડવા બંધ છે લાં).

રાણીક— ગિનિ.

પ્રીય પુત્ર માણેરા, કવો જાતિ કદી નહીં ડરીયે.

મરતાં કંઠી વારે, ઇશ વીના નહીં મા મુખથી કહીયે.

રાણીકદેરી—આશિવહુ રા હશે કહેજો શામને એ રાગ.

માણેરા તું રો મા પુત્રજ માહરા,

ફળમાં કાણું લાગે કલંકજો.

માણેરા.

મરતાં વાલા માને ન સંભારીએ;

જેવા આપણા સમ્યા વીધીએ લેખજો,

કાગ નથી તારે શીખામણુ શું દડે,

અમર રાખવું પુત્રજ આપણે નામજો.

માણેરા.

તુજ માતાનું સિયળ આમ સચવાવત,

દેવર ફેડીલા આવે હો લાં કામજો,

રોષ રોષ રાતી આંખડીઓ કાં કરે;

છાતી મારી ફાટે છેલીવારજો.

માણેરા.

સ્વાધીન થા મુજે મોઢે સમશેરને,

મમેરીને ક્યા ન આવે તલવારજો.

જેટા તારો બાપ મને તો સાંભરે,

નથી રાખવું અહીંનાં એનું નામજો.

માણેરા.

શુશીર થઈ તે ધરમ તેનો સાચવો,

તુજ પછગાડે મરું કહી પ્રાણજો,

તુથી નાનો આવ્યો તે કામમાં;

તુંતો કેમ ગભરાએ મારા પ્રાણને.

માણેરાં

એતો એક સંદેહ બોલ્યો નથી;

બૂઝા તુંતો એથી મોટો ભાઈને.

માણેરાં

સીરડો.

માણેરાં તું મરોય મંકર રાતી આંસહી;

કુલમાંય લાગે સ્વોઈ, મરતાં મા ન સંભારીયે.

જમણીરે ભાંગી વાંચ ઢાલી ન છોડીયે;

મરતાં રાત્રેગાર જીવ જુવો ન જોડીયે.

માણેરાં—માતૃશ્રી હું મરવાને ડરતો નથી પરંતુ આ માતૃશ્રી શ્રીધરાજી ગમે બાંધીવાન કરી મારે છે ગરે ! એક જોરાવર સોહને શ્રીધરામાં પુર્યા પછીથી તેનો નાથ કરે છે શ્રીધરાજી જિવે બાંધીવાન રાજ્ય કદતે મારા એકલા સાથે યુધ્ધમાં ઉતરી મારા હાથ જોત અને પછી હું મરતો તો મારું દીવ સ્વર્ગમાં પણ સતેષ માનતો પણ શ્રીધરાજી જિવે સંજાલ યુધ્ધરાતેનો મહીપતી એક બાયલા અને હીચકારાની માફક ફૂલ કરે છે.

માર માર તરવાર—એ રાગ.

માર માર શ્રીધરાજી ઉભો જુએછે શું (૨) જુએછે જુએછે જુએછે શું
શુરે કશું બાંધ્યો છે મુજને, નહોતર કોનો જીવેરે શું, માર.
મારા પીતાને તેજ માર્યા છે મારે તુજને મારેરે હું, માર.
દુસ્તીમાં તો એમ કેવાસે, બાંધીને માણેરાં માર્યેરે શું, માર.
લક્ષ અગતારને કામો કર્યાં શું, છેતરી સવે માર્યેરે શું, માર.
મરીશ્યમાં તો એમ બાંધ્યું છે, ક્રમો ખોટાં કરેરે તું, માર.
હવે લક્ષને તું હમણાં જાને, નહોતર તુજને મારેરે હું, માર.
જુરો પાડે છે આ દેવપ્રીથી, મરને જુડે હાથેરે તું, માર.
હાલો બાળક બીવશવે છે, તેમાં તાર શુરવીર શું, માર.
બધા મારાને તેજ માર્યા છે, ને વળી મુજને મારેરે તું, માર.
મરાર સામે કદુહું તુને, તરકે જુડે પડીશ તું, માર.
માને સમશેર મારા હાથમાં, તે થરી પ્રાણ કાઢુરે હું, માર.

એ બોલવા જાય છે ત્યાં શ્રીધરાજી પોતાની તરવારથી તેનું માથું કાપી નાંખે છે.

રાણીક—અરે માતૃશ્રી મારા એક પુત્રની પણ તને દયા ન આવી

અરેને નીરદેશના બોલનાથી પથર મળી આવે તો તારી વચ્ચે છાતીમાં
દયાનો એક પથ્થર અંકુર ન છુટ્યો (મુસ્તમામાં) પાંચી નીચ,
માત્ર બે પુત્રો અને પત્નીનો નાશ કરી અને એકલી કરી તું તારી
મનોહતીમાં સદૃશ થઈશ અંકુર લાવ મારા પવિત્ર પતીનું શય.

સોરઠો.

પાયણને પરહતે, કહો તો કુવા મરાવીયે;

માણેરો મરતે શરીરે સંરણા વહે.

(રાષ્ટ્રીકદેવી લાલ આંખે અને ધન્યતે શરીરે)

રાગ જુવો જુવો વીંચે લીડી હામ.

ખસ ખસ થઈ હવે બહુ, ક્ષત્રાણી સત નહીં મુકરે;

જમ જોશે દાખલો સહુ, સતી શીર નહીં મુકરે.

તારા કૃત્યમાં નહીં ક્યાશ,

ક્ષત્રાણી.

તુજ નીચકૃત્ય સર્વે આસ,

સતી.

લાવ પવિત્ર પતીનું શય,

ક્ષત્રાણી.

થાનું સતી જોતાં જમ,

સતી.

નહીંતર જાણી કર હું ખાખ,

સતી.

છેતરમાં કહુ નીરધાર,

ક્ષત્રાણી.

તું વાંઝીયો મરજો સાર,

સતી.

તુજ રાજ થશે પાયમાલ,

ક્ષત્રાણી.

તું મરજો છુટે હામ,

સતી.

દુષ્ટ લાવ મારા પતિન પતીનું શય ખસ હવે બહુ થઈ

મારા શરીરમાં રજો રમ સત અડધું છે વીમાત મને અને મારા

પતિને લેવા આવે છે તે જો મારા પ્રીયતમની સાથે જવા દુષ્ટ મ

ને મોડું થાય છે. તારા રોકનાથી હું રોકાઈશ નહીં એમ તું નીચે

જાણુજો. અને મારા પ્રાણનાથ બોલાવે છે પ્રાણપતી હું આવી

આવી, અંકુરના રાગત જલદી કર

સોરઠો

વાયો વાયુ સવાય, વાયે વેલુ પરજઝે;

કબો ત્યાં સીધરાજ, સત જોવા સોરઠીયાણીનું

સોરઠો.

મારુ પાદમ દેશ, પાણી વીના પુરા મરે;

સરસો સોરઠ દેશ સાવજડા સેજઠ પીયે.

સોરઠો.

વાઝુ પાટણ દેશ, જીસે પટોઢા નીપજે,
સરસો સોરઠ દેશ, લાલેખી મલે લોવઢી.

સોરઠો.

વાયે ફરકે મુહઢી, રયણ જઘુકે દંત;
જુવો પટોઢા ઘાઢીયો લોવઢી વાઢીનો કંથ.

સોરઠો.

જે સાંચે સોરઠ ઘડયો, ઘડીયો રાલેંગાર;
તે સાંચા ભાગી ગયા, જાતો રહો લુહાર.

સોરઠો.

બાહ સેહેર વઢવાળ, ભાગેલે ભોગાવો વહે
ભોગવતો રલેંગાર, મોમવ ભોગાવા ઘણી.

સિધ—(હાથ જોડી) ક્ષમા કરો અને ચલો મારી સાથ.

મવેશ ૮ મો.

સ્થળ—ભોગાવાના કાંઠા ઉપરની વિશાળ જગ્યા.

પાત્ર—ત્રિવિધ શાસ્ત્ર દત્તાત્રી સ્ત્રી પુરુષો.

(રાણકદેવી ધોળા વચ્ચે પેઢેરી પીયણ કાઢી કેશ છુટા મુકી)

આતા પાસે પોતાના પતીનું શયન ખોળામાં લઈ ગુરૂ ગીર-
તારીની પ્રાર્થના કરે છે.

(રાગ દિનજાણિ દયા આણિ.)

આતા પુત્રી મને જાણી શાણી મુખ આપોરે;

કહ રૂઢયના તમે કાપો, માતા.

જોગમાયા માયા સાચી છે તારી;

માહારી ગાજ તારે હાથ આતા કાપો ઉતારોરે;

કહ રૂઢયના તમે કાપો, માતા.

આપુધુ જાની તારીજ પાસે.

માત્રે ન્યાય મારો પુનઃ પાપ તમે આપોરે;

કટ રદ્યના તમે કાપો. માતા.

પતીવ્રત કાંચુ થાએ છે માંચુ.

તારણુ થાએ તમે માતા હાથ શીર યાગેરે.

કટ રદ્યના તમે કાપો. માતા.

સિદ્ધ—(પગે પડી) હે માતૃશ્રી મારા કામાંધપણમાં માન રેમાં જે કંઈ અતીચારી કૃત્ય થયું છે તેથી મને દાગા દેશો.

રાણિક—જા તારી ગાદી ધણા વરસ ટકશે તું મારી પાદ-ગીરી માટે આ જગેએ એક દેવળ બંધાવજો અને છેલ્લે તુને એ-ટકો (આપ આપું છું કે તેં મારા જે ગાળાકાને વધ વાતકી રીતે કયો છે તેથી તું આંતે પુત્ર વીનાનો મરજો.

રાણિકેવી એટલું બોલી સુર્યનારાયણ સામે હાથ જોડી સ્તુતી કરેછે.

(દયાળુ દેવ કૃપાળુ તું)

(ડસકાં બરતી)

જગતનારે પ્રભુ આગ, પડીછું હું ચરણ તારા;

કૃતી તારી કળે નહી કોઈ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૧

દીકું છે દૂખ અતીશે આજ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૨

કરી આંતે તેં મારી સાંચ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૩

દણ્ડા જે પુત્ર પ્યારાને, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૪

પતી પ્યારાના થયા જે હાલ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૫

કરી જે હાલ મુજને તેં, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૬

રાણી છે હાજ પ્રભુ તેં આજ, હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૭

માયુંછું હુંજ તારી પાસ રાણીને રાખ્ય રાહબેંગાર. ૮

બનેબન અમને રાખજો સાથ હાં હાં હાં હાં હ હો હો હો. ૯

સિદ્ધ—સતીત્વપણાનું ખરું ભુશણ જે તમે ધારણ કરતાં હો તો વગર અગ્નીથી બળો.

(રાણીકેવીના જમણા પગના અંગોઠામાંથી અગ્નિ પ્રગટ થાય છે અને ક્ષણવારમાં ચીતા પ્રદિપ્ત થાએ છે.

લોકોના સસુદાય—જય અંબે, જય અંબે અંબે માતકી જય.

(ગીતાની ગ્રામ અને જયના પોકાર વચ્ચે પડદાનો ઓટ પડે છે.)

અંક ૨ નો સમાપ્ત.

સર્વે પાત્રો સાથે.

રાગ સનય સખીરી રૂઝ ગયા.

યથા શક્તિ આ ખેત્ર બાજીયો, અલ્પજાતીયો છે રચીયો;
જન મનરંજન કરવા આજો, તન મન ધનથી આદરીયો.
બેત.

ઓ કેળવણી સારી ખરી હીતકારી, હમેશાં મુકારે, ચાલ તેતો નકારી;
સતી નારી કેર, ચરીત્ર જો પવીત્ર, નજરે જોયું આજો ખડૂ તેજ ચીત્ર.
ચાલ.

નજરે જોયું નારી ચરીત્ર, સુંદર સાડું હીતકારી;
વિદ્યાવંન ગુણવંત બણેલી, હમેશ થાજો સૌ નારી.
કુચાલ કેરાં ફળ ભોગવ્યાં, સીધસજ જો આ'રાજા;
દારજો તો દાટજ વાળ્યો, કોઈની નવ રાખી માળ.
બેત.

ભુત્ર ચુક અમારી નજરે પડીજો,
કૃપા કરી ને માફ કરીજો;
હમેશાં આશ્રય આપજો એજ આ,
તરદી તમારી માટે માગીએ આજ માફ.

ચાલ.

ભુત્ર ચુક મનમાં નવ આણી, સાર ગ્રહો સાજન તમે;
હશી ખુશીથી ઘેર પધારો, દરજન દેજો આવે સમે.

ભાપણો સાથે મોટા નાટકો.

— નાટકો —

	કિં. રૂ. આ.	દરખાત
કલંકના નાટક	૦-૬	૦-૦૧
આર્ય જ્ઞાન લાલના ચતો સુધારો	૦-૮	૦-૨
બોળી વીધા હુબહુશક	૦-૪	૦-૦૧
મગલનો નાટક	૦-૮	૦-૧
હાલના જોડો	૦-૮	૦-૧
નાચકદેવો	૦-૬	૦-૧
પ્રથુરાજ ચોડાન	૦-૮	૦-૨
ચીત્રશેન ચંદ્રાકા	૦-૬	૦-૧
ચંદન મલઆગરી	૦-૬	૦-૦૧
મુગે પાંડે કલુમપ્રીયા	૧-૦	૦-૪
સંગીત લીલા પચાકી	૦-૬	૦-૦૧
રશિક વીળા	૦-૬	૦-૦૧
મંદ્રદાસ (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
ત્રીવીક્રમ (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
ત્રીચારાજ (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
ત્રીજોશી (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
ચાંપરાજ (મોરળી)	૧-૦	૦-૨
કરુણાવીર્ય અથવા શુરવીર આલોસંગ		૧
છપાય છે.	૦-૮	૦-૧
ચાગીર ચોપીસ દ	૦-૮	૦-૧
સાગર નાચુનારી	૦-૮	૦-૦૧
સુભોધચંદ્ર	૦-૨	૦-૦૧

ખત્રી પુરષોત્તમ મુલનાંદ કે, ત્રીજો ભોમવાડો
મુબઈ.

મહાદેવ રામચંદ્ર બગુપ્ત બુકસેલર.

૧૪૬ દરવાજો-અમદાવાદ.

